

VĚDECKÝ ČASOPIS

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

3

ROČNÍK 36 (LXIII)
PRAHA
BŘEZEN
1990
CENA 17 Kčs

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÁ
ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Vědecký časopis

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Redakční rada

Prof. ing. Jiří Tvrdou, CSc., (předseda), prof. ing. Milan Branický, CSc., RSDr. Rudolf Černý, prof. ing. Miroslav Grznár, DrSc., doc. ing. Josef Hurta, CSc., ing. Svatopluk Chalupa, CSc., prof. ing. Dimitrij Choma, DrSc., ing. Vladimír Jeníček, DrSc., doc. ing. Mária Kadlečíková, CSc., prof. ing. Ctibor Ledl, DrSc., doc. ing. Juraj Mikita, CSc., doc. ing. Zdeněk Myler, CSc., prof. ing. Jaroslav Píć, DrSc., prof. ing. Karel Svoboda, CSc., prof. ing. Endre Tóth, DrSc., doc. ing. Oldřich Tvrdou, CSc., ing. Vladimír Vácha, CSc., doc. ing. Karel Vinohradský, CSc., doc. ing. Ivan Zoborský, CSc.

Vedoucí redaktorka ing. Hedvika Malíková

OBSAH

Jeníček V.: Potravinářský průmysl v nových podmínkách	177
Perlín C., Dědek M.: Předpoklady a podmínky rozvoje průmyslové výroby potravin	179
Bašek V., Smetana T.: Možnosti potravinářské finalizace v zemědělských podnicích v nových ekonomických podmínkách	191
Hemerová J.: Podniky potravinářského průmyslu v nových ekonomických podmínkách od 1. ledna 1990.	203
Bašek V., Vyletal B.: Některé aspekty organizace a řízení potravinářského průmyslu v současných podmínkách	213
Mezera J., Juna V.: K úloze trhu v novém hospodářském mechanismu	221
Šklubal Z., Olšanský Č.: Některé náměty pro rozvoj ekonomického řízení v podnicích potravinářského průmyslu s využitím automatizovaných systémů	229
Klapková H.: Motivační funkce mzdy v podmínkách samofinancování potravinářského průmyslu	241
Tvrdou O.: K problematice rozdělení produkce podle užití	249

Ze zahraničí

Jeníček V.: Perspektivy potravinářského průmyslu ve světě	265
---	-----

POTRAVINÁŘSKÝ PRŮMYSL V NOVÝCH PODMÍNKÁCH

Základem reálné a racionální výživové politiky je vyvážený a komplexní rozvoj výroby potravin. V rámci zemědělsko-potravinářského komplexu lze za nejslabší článek označit potravinářský průmysl.

Postavení tohoto odvětví jako konečného článku řetězce vyrábějícího potraviny zvyšuje váhu a odpovědnost za výsledky celého zemědělsko-potravinářského komplexu, schopnost zpracovat zemědělskou produkci na plnohodnotné, společensky žádoucí a užitečné potravinářské výrobky. Logicky musí být potravinářský průmysl dobře technicky a technologicky vybaven, disponovat dostatkem výrobních a skladovacích kapacit, manipulačních a dopravních prostředků. Nezbytná je rovněž přiměřená důchodová situace, motivující k vysoké výkonnosti, k široké nabídce kvalitních potravin na trhu.

Současná spotřeba potravin v ČSSR je kvantitativně srovnatelná se spotřebou v průmyslově vyspělých státech. Rozdíly jsou však v její struktuře, kvalitě i sortimentu.

Sortiment výrobků v průmyslově vyspělých zemích je bohatší, nápaditý, chuťově široce diferencovaný, funkčně přizpůsobený různým skupinám obyvatelstva, s minimálními požadavky na přípravu stravy v domácnostech, s různými způsoby balení výrobků (až po skupinové a rodinné balení), cenově diferencovaný. Podíl dovážených potravinových výrobků na celkové nabídce se pohybuje mezi 20–40 %. Supermarkety ve vyspělých zemích nabízejí v průměru 3–4 tisíce druhů potravinářských výrobků. I v našich podmínkách je mimořádně žádoucí zvýšení úrovně nabídky širšího sortimentu potravin v maloobchodní síti po celou prodejní dobu. V tomto směru je nezbytné zvýšit nejen obchodní aktivitu organizací obchodu, ale také výrobců potravin včetně efektivní mezinárodní směny potravin a surovin pro jejich výrobu.

Při rozšiřujících se kontaktech čs. občanů s trhem potravin a potravinářskými výrobky vyspělých zemí včetně dovážených vyznívá srovnání pro naše výrobky v mnoha směrech nepříznivě. I když organoleptické vlastnosti většiny výrobků jsou srovnatelné se zahraničními, stále větší okruh spotřebitelů hodnotí čs. trh potravin jako opoždující se úroveň za vyspělými státy především v širší sortimentu a v úrovni balení. V poslední době se výrazně zvýšila pozornost na zdravotní hlediska jakosti potravin.

Spotřebitelé citlivě reagují na informace o pronikání cizorodých látek do potravin v souvislosti se zhoršujícím se životním prostředím a chemizací zemědělské výroby a vyžadují posílení jistoty, že nedochází k pronikání cizorodých látek do potravin. Roste zájem o alternativní přírodní potraviny.

Vliv výživy na zdravotní stav obyvatelstva je nesporný, v našich podmínkách již nepůsobí jako hlavní negativní faktor podvýživa, rizikovým činitelem je především nesprávná skladba a kvalita výživy a celkově málo vhodný životní styl.

Vývojové tendence v rozvoji výroby potravin ve vyspělých státech a uvedené problémy, které se projevují ve struktuře a kvalitě výživy v našich podmínkách, vedou k závěru, že je nutné realizovat náročná společenská kritéria a požadavky na kvalitu výživy a její zabezpečení v potravinářském průmyslu. Zkvalitnění výroby potravin je nutné považovat za významnou společenskou prioritu. V hierarchii základních potřeb setrvávají stále na prvním místě, ani ve fyziologickém smyslu je nelze ničím suplovat.

Ve stále složitějších podmínkách výrobních, ekonomických a měnícího se životního prostředí je to úkol velmi náročný. Jeho úspěšné zvládnutí podmiňuje zdravý vývoj populace a její pracovní výkonnost.

V uvedených souvislostech je také pojato a zpracováno předkládané tematické číslo o ekonomických aspektech rozvoje potravinářského průmyslu, v řadě otázek bezprostředně navazující na monotematické číslo o aktuálních otázkách ekonomiky výživy (č. 11/1989).

Státě postupně charakterizují předpoklady a podmínky rozvoje průmyslové výroby potravin i některé možnosti potravinářské finalizace v zemědělských podnicích a postavení potravinářských podniků.

Zásadním faktorem dalšího rozvoje potravinářského průmyslu zůstává jeho výrobní základna a postupná kvalitativní modernizace, stejně jako stimulační prvky spočívající v rozvíjení motivačních funkcí ve složitých podmínkách samofinancování.

Výzkum ekonomiky potravinářského průmyslu byl dlouhou dobu opomíjen a podceňován, obdobně jako výrobní materiálně technická základna tohoto mimořádně významného (v pořadí druhého) odvětví průmyslu.

Tematické číslo je prvním pokusem o soubornější prezentaci poznatků výzkumu této sféry v časopise Zemědělská ekonomika a vyjadřuje stupeň poznání této složité a závažné problematiky.

Ing. Vladimír J e n í č e k , DrSc.
vědecký redaktor

Potravinářský průmysl je významnou složkou národního hospodářství, protože zajišťuje z převážné části výživu obyvatelstva. Hrubá výroba potravinářského průmyslu překročila v roce 1987 144 mld Kčs, což představuje 14,8 % celkové hrubé průmyslové výroby, ale 48,8 % výroby spotřebních předmětů. Tato skutečnost se také promítá do maloobchodního obrátu, který u potravinářského zboží dosahuje 47 % celkového maloobchodního obrátu. V odvětví pracuje kolem 200 tis. pracovníků, jejichž průměrný výdělek je pod úrovní průměrného výdělku v průmyslu (92,5 %). Struktura pracovníků je charakterizována vysokou zaměstnaností žen (v průměru 48,5 %).

Hlavním úkolem potravinářského průmyslu je plynulé zásobování trhu potravinářskými výrobky. S tímto úkolem se potravinářský průmysl dlouhodobě vypořádává tak, že se jeho produkty staly stabilizujícím faktorem trhu. Potravinářské výrobky se uplatňují i na zahraničních trzích; v letech 1987–1988 se potravinářské podniky podílely na celkovém exportu 2,9 %, na exportu do nesocialistických zemí dokonce více než 12 %.

Varovným příznakem je rostoucí opotřebovanost základních prostředků, která dosahuje 45,6 %, přitom u strojů a zařízení dokonce 54,1 %. Mezi nepříznivé faktory dále patří zvýšení výskytu cizorodých látek v surovině, její stoupající ceny, nedostatky obalových materiálů a aditiv.

Uvažujeme-li o rozvoji potravinářského průmyslu, musíme si především stanovit východiska a cíle, kterých chceme dosáhnout. V dřívějších obdobích patřilo mezi hlavní úkoly potravinářského průmyslu maximální zhodnocení vyprodukované zemědělské suroviny, plnění zásobovací funkce a vytváření společenských zdrojů. O biologické funkci výroby potravin se hodně hovořilo, ale pozornost byla spíše věnována hygienickým rizikovým faktorům než naplňování státní výživové politiky, která se většinou zaměřovala na zabezpečení trhu a méně již na vlastní racionalizaci výživy. Z toho důvodu v současné době za hlavní východiska a cíle rozvoje potravinářského průmyslu na období nejbližších 20 let, tedy do roku 2010, považujeme především:

- směry výživy obyvatelstva ČSSR a jejich naplnění inovovaným sortimentem potravinářských výrobků;
- prognózu trendů vývoje spotřeby potravin;
- optimalizaci míry soběstačnosti ve výrobě potravin;
- efektivní zhodnocení zemědělských surovin pro potravinářské, průmyslové i krmivářské využití;
- sblížení procesu výroby potravinářských výrobků s průmyslově vyspělými státy co do sortimentu, kvality a efektivnosti výroby;
- celoplošné zabezpečení trhu požadovanými potravinářskými výrobky v okamžiku spotřeby (ve spolupráci s obchodem).

Předpokladem pro splnění uvedených východisek a cílů je:

- zabezpečení surovinových a materiálových vstupů v požadované kvalitě a ceně,
- výrazné posílení výrobně technické základny,
- ekonomická stimulace rozvojových trendů směřujících k racionalizaci výživy i k jiným celospolečenským efektům,
- zabezpečení požadovaných inputů do potravinářského průmyslu z resortů strojírenství i ostatního průmyslu,
- koncepční politika zahraničního obchodu s potravinářskými surovinami a výrobky.

UPLATNĚNÍ SMĚRŮ VÝŽIVY V POTRAVINÁŘSKÉ VÝROBĚ

Spotřeba potravin v ČSSR je v některých směrech nadměrná, u některých komodit naopak nedostatečná. Výsledkem jsou výživové disproporce, jejichž odstranění vyžaduje především:

- snížení spotřeby lipidů,
- snížení spotřeby cukru (sacharózy),
- snížení spotřeby soli,
- snížení spotřeby alkoholických nápojů,
- zvýšení spotřeby nestrávitelné vlákniny,
- zvýšení spotřeby vitamínu C,
- postupnou změnu struktury stravy a stravovacích zvyklostí.

Do směrů výživy patří ještě další požadavky, většinou zahrnující spotřební oblast a výchovu spotřebitele, které se na rozvoji potravinářského průmyslu projeví až druhotně.

Snížení spotřeby lipidů není zdaleka jen záležitostí potravinové skupiny tuků. Ta se totiž na celkové spotřebě lipidů podílí pouze 36,4 %. Podíl lipidů z masa a masných výrobků činí 30 %, připočteme-li k tomu ještě vepřové sádlo, pak se tento podíl zvýší na 38,9 %. Chceme-li tedy výrazně snížit spotřebu lipidů, musíme výrazně změnit strukturu spotřeby masa, především snížit podíl vepřového masa, snížit porážkovou hmotnost prasat a zvýšit podíl hovězího masa, drůbeže a ryb. Současně je třeba hledat možnosti zpracování tučných ořezů na technické účely, případně snížit objem lipidů v masných výrobcích zavedením aditiv typu bílkovinných koncentrátů. Pro výrobce těchto nových typů výrobků se musí vytvořit ekonomické stimuly a je také nutno zavést cílenou propagaci těchto výrobků.

Vedle zdravotní propagace a výchovy je možné dosáhnout snížení vlastní spotřeby tuků také širším uplatněním nízkoeenergetických tuků ve spotřebě, užitím tuků při kulinární úpravě pokrmů jako tepelného média s omezenou spotřebou a zavedením analogů tuků s nižším stupněm metabolizovatelnosti typu pseudotuků a technologií mikropartikulace na bázi netuků.

Třetí možností je náhrada neutrálních tuků v pekárenském, cukrovinářském a čokoládovnickém průmyslu, při výrobě majonéz, mražených krémů, zálievek a dalších ochucovadel deriváty s vyšší užitnou hodnotou, jejichž technologický účinek je stejný, ale dávka výrazně nižší. Jedná se o různé typy emulgátorů, pekařských bonifikátorů, nosičů biogenních prvků a stabilizátorů, u kterých převládá technologická či nutriční funkce nad energetickou.

Snížení spotřeby cukru je spojeno s výrobou nebo dovozem neenergetického sladidla. Při uplatnění tohoto trendu u nealkoholických nápojů je požadován přídavek hydrokoloidních látek, jejichž vývoj v čs. podmínkách by se měl stát jednou ze státních zakázek na výzkum.

Nízkoenergetická sladidla se mohou dále uplatnit při výrobě kompotů, sterilované zeleniny a dia-výrobků.

Snížení spotřeby soli je především otázkou zdrženlivosti konzumenta. Jako technologická přísada se sůl přidává do masných výrobků, kde je vývoj směřován na náhradu sodné soli solí draselnou, na použití intenzivnějších kořeních směsí a na vývoj speciálního sortimentu se sníženým obsahem soli. Podobné omezení je možné u některých druhů sýrů. U hotových pokrmů a potravinářských koncentrátů se rovněž mohou vyvíjet výrobky se sníženým podílem soli.

Snížení spotřeby alkoholu je především problémem propagace a postojů spotřebitelské veřejnosti. K usměrnění nabídky mohou přispět další typy nízkoalkoholických nápojů (piva, vína) a nápojů nealkoholických v široké paletě chuťových odstínů spolu s jejich správnou a včasnou nabídkou na trhu i ve veřejném stravování.

Zvýšení příjmu vitamínu C se nepodařilo realizovat z přírodních zdrojů. Jednou z možností řešení tohoto problému je mezinárodní spolupráce při zajišťování citrusových plodů jako ovoce i suroviny. V technologii potravinářského průmyslu je reálnou cestou širší uplatnění fortifikace vhodných výrobků kyselinou askorbovou a rozšíření šetrnějšího způsobu konzervace (studená cesta a šetrné sterilizační režimy).

Zvýšení příjmu vlákniny se musí zaměřit na využití cereální vlákniny v pekařských výrobcích, což ale předpokládá snížení rizika vyššího přívodu cizorodých látek (těžkých kovů), a to především ve výrobcích typu snack, kde se s výhodou uplatňují moderní extruzní technologie, ale i u speciálních druhů chleba a pečiva. Průmyslová výroba vlákninových preparátů ať již z řepných řízků, či z jablečných výlisků se bude rozvíjet spolu s rozvojem jejich průmyslových aplikací do tradičních i netradičních výrobků.

Potravinářský průmysl svými rafinačními postupy vedle zvyšování senzorické hodnoty finálních výrobků také přispívá ke snížení spotřeby dalších biologicky aktivních látek. Postupně je proto třeba zavádět fortifikaci výrobků těmito nedostatkovými faktory. Nejedná se jen o vitaminaci či fortifikaci železem, ale také např. o zvýšení příjmu fosfolipidů, jejichž obsah ve stravě klesl v posledních letech díky vyššímu vymílání mouky a rafinaci rostlinných olejů.

Všechna tato opatření nelze realizovat bez spolupráce základního a aplikovaného výzkumu a dodávek potřebných technologií a aditiv.

SUROVINY PRO POTRAVINÁŘSKÝ PRŮMYSL

Zprůmyslnění potravinářské výroby vyžaduje stále vyrovnanější kvalitu suroviny vzhledem k úrovni technologických zařízení, zavádění automatizace a robotizace a zvyšování produktivity práce. Na potravinářské suroviny jsou vydávány normy jejich minimální jakosti, ale stále trvají tlaky na jejich změkčování. Přes určité úspěchy je technologická kvalita cukrovky jedna z nejnižších v Evropě (hodnota digesce), trvá pokles kvality sladovnického ječmene a potravinářské pšenice, nepřetržitě klesá olejnatost řepky i přes nesporný úspěch v zavedení odrůd s nízkým obsahem kyseliny erukové, škrobnatost brambor přes mírný vzestup je na spodní hranici evropského průměru, nová zpřesněná norma na kravské mléko výrazně zůstává za kvalitou mléka v mlékarensky vyspělých státech, převažující podíl vysoce tučného vepřového masa ve spotřebě se významně podílí na překračování doporučené dávky lipidů.

Vysoké ceny základních surovin ze zemědělské výroby, které tvoří 65–90 % nákladů na výrobu potravin, negativně ovlivňují ekonomiku zpracovatelského prů-

myslu a přispívají tak i k špatné konkurenceschopnosti při exportu potravinářských výrobků.

Je-li cílem výroby potravin v ČSSR postupné sblížení procesu výroby potravin s průmyslově vyspělými státy, je nezbytné klást v prognózovaném období důraz na:

- zvýšení kvality zemědělských surovin ve smyslu požadavků na suroviny ve vyspělých průmyslových státech,
- snížení rizik cizorodých látek cílenou politikou ozdravení vnějšího prostředí a úpravou technologií v zemědělské výrobě,
- postupné vyrovnání cen zemědělských produktů na úroveň světových cen surovin s cílenými státními dotacemi na rozvojové zemědělské programy,
- postupné uplatňování změn struktury výroby zemědělských surovin ve smyslu požadavků vytyčených směry výživy s přihlédnutím k uplatnění potravin a technických prostředků na světovém trhu.

TECHNIKA A TECHNOLOGIE

Světové trendy v potravinářském průmyslu směřují k zavádění moderních výrobních metod a technologií umožňujících koncentraci výroby, zvyšování kapacit, snižování pracnosti a spotřeby základních surovin i energie a zvýšení jakosti hotových výrobků. Tento trend se musí uplatňovat i v ČSSR. K tomu bude nezbytné výrazně posílit výrobně technickou základnu potravinářského strojírenství, a to jak vývojových, tak i realizačních kapacit. Požadavek zabezpečení techniky není možné splnit bez dobře koordinované a efektivně řízené mezinárodní spolupráce ať již na dvoustranné bázi, nebo v rámci spolupráce členských zemí RVHP. Protože potravinářské strojírenství je charakteristické malosériovostí výroby, je třeba připravit pokrokové koncepce na výrobu určitého špičkového sortimentu pro světový trh za současně vytvořených podmínek pružné inovace. Jen tak lze získat devizové prostředky na nákup dosud téměř nedostupných strojů, resp. prvků pro stroje vyráběné v ČSSR.

V oblasti ekonomiky je třeba také vyřešit disproporci mezi nárůstem cen potravinářské techniky a technologie a nereálnou odpisovou mírou, jejíž prostředky nestačí ani na prostou reprodukci.

V obalové technice a obalových materiálech se vývoj v ČSSR musí zaměřit na uplatnění trendů, které se prosazují ve světě, především na:

- ekologické hledisko (vratnost, recyklace suroviny, regenerace použitých obalů),
- snižování surovinové a energetické náročnosti při zachování funkce obalu,
- dosažení kvalitativně vyšších parametrů racionalizací výroby (koextruze, kopolymerace, radiační zušlechťení),
- respektování požadavků spotřebitelů (snadná otevíratelnost, možnost dávkování obsahu, příprava v obalu),
- moderní způsoby grafické úpravy a potisku a zdokonalení informační funkce,
- uplatnění čárového kódu EAN,
- zvýšení univerzálnosti balicí techniky a provozní spolehlivosti,
- zvyšování míry aseptičnosti jako hygienického a energetického kritéria.

Modernizací balicí techniky a obalového materiálu se výrazně snižují škody a ztráty způsobené nevhodným nebo nekvalitním balením, odhadované na 3 mld Kčs ročně, a snižuje se exportní schopnost potravinářského zboží. Obecný význam balení potravin podporuje skutečnost, že se ročně balí potravinářské výrobky v hodnotě kolem 130 mld Kčs do obalových materiálů v hodnotě 8 mld Kčs.

Drtivá většina produkce potravinářského průmyslu je přímo či nepřímo určena pro lidskou výživu, což spolu s biologickými aspekty zpracovatelských procesů a tudíž jejich vyššími výrobními riziky klade i vyšší nároky na řízení výrobního procesu. Celý ZPoK a potravinářská výroba jako finalizátor mají významný celospolečenský dopad na výživu. Přesto však existují dlouholeté rozpory mezi významem potravinářského průmyslu a dlouhodobým deficitem přídělu z centrální sféry na jeho rozvoj. Proto v prognózovaném období musí být řešeno zabezpečení rozvojových programů výroby potravin, které mají perspektivní dopad, vedou k racionalizaci výživy, ale svou náročností jsou mimo možnosti samofinancování jednotlivých státních podniků. Patří sem např.:

- snižování podílu lipidů při spotřebě masa a masných výrobků;
- realizace programů výroby dietních potravin, průmyslově vyráběných hoto-vých pokrmů a programů zvýšení obsahu nestravitelné vlákniny ve výživě;
- cílené zabezpečování progresivních moderních technologií potravinářského průmyslu (membránové procesy, extruze, biotechnologie – enzymový program, oleochemie, průmyslové využití škrobu apod.).

Úkolem ekonomického výzkumu je připravit podklady pro zvýšení zainteresovanosti výrobních podniků na zvyšování technické úrovně výroby a úspore vlastních nákladů i materiálových nákladů. Dosavadní dodatečné odvody brzdí inovační programy a dosahování materiálových úspor. Způsob nákladové tvorby cen potravinářských výrobků je účelné postupně nahradit tvorbou ceny porovnáním užitných vlastností. Vyšší konkurence výrobců potravin, zejména realizací výroby v zemědělské prvovýrobě, přispěje k demonopolizaci výrobců a ke změně trhu výrobce na trh spotřebitele. Důležitou podmínkou je však důsledné dodržování rovnoprávnosti legislativních podmínek výroby pro všechny výrobce.

Z hlediska zemědělské prvovýroby je asi nejjednodušší, aby se v první fázi zpracovatelé zaměřili na výrobu malotonažních speciálních výrobků, na velkoobjemové prvotní zpracování suroviny s možností využití odpadů ke krmení a na zabezpečování techniky, případně obalových materiálů pro velkovýrobce. Speciální velkoplošná výroba potravin běžného sortimentu by u malovýrobců neměla mít ekonomický úspěch. Pokud ano, je třeba závady hledat u průmyslových výrobců a v podmínkách jejich výroby.

Vysoká cena surovin pro potravinářskou výrobu, která neodpovídá poměru cen na světových trzích ani kvalitě suroviny, není stimulem pro snižování zpracovatelských a režijních nákladů, protože tyto náklady jsou proti nákladům na suroviny téměř zanedbatelné. Tato politika také vede k nechuti inovovat výrobní technologie a techniku a ve svém důsledku se nepříznivě projevuje v kvalitě finálních výrobků, v jejich adjustaci na trhu a v prodejnosti na zahraničních trzích. Nekvalitní surovina navíc výrazně zdražuje vlastní zpracovatelský proces, zejména při zpracování nestandardní suroviny anebo suroviny s nízkým podílem účinné látky (sacharóza v cukrovce, škrob v bramborách či olej v olejnatých semenech). Proto v prognózovaném období je nutné usilovat o sladění nákladovosti v zemědělské výrobě, v potravinářském průmyslu i v inputových odvětvích z hlediska optimalizace celospolečenských efektů.

Součástí zpracování velkých objemů málo údržného biologického materiálu je také řešení ekologických problémů. Jde o to, jak tyto náklady zahrnout do nákladů na výrobu, neboť potravinářský průmysl i celý ZPoK se na ovlivňování biosféry podílí jen částečně, ale důsledky negativních vlivů se při výrobě potravin uplatňují zcela. Ekologická otázka také souvisí s relativně malými zpracovatelskými kapacitami např. ve škrobářenském a cukrovarnickém průmyslu. Roztříštěnost výroby

klade vyšší nároky na likvidaci odpadů, kterých je rovněž více, neboť v malých provozech není ekonomické využívat celou sušinu. Proto v prognózovaném období budou podporovány záměry koncentrovat výrobu s cílem vyššího využití suroviny a snížení rizika negativního ovlivnění vnějšího prostředí.

ŘÍZENÍ ZAHRA NIČNÍHO OBCHODU POTRAVINÁŘSKÝMI SUROVINAMI A VÝROBKÝ

Vzhledem k tomu, že čs. průmysl není schopen plně zabezpečit potravinářskou techniku, obalový materiál a v některých případech ani aditiva, je výrobce potravin často nucen získávat tyto vstupy z kapitalistických států, neboť ani spolupráce v rámci členských zemí RVHP není v tomto směru uspokojivá. Při honbě za devizami dochází často k exportu řady surovin a výrobků, které pak chybějí na vnitřním trhu i jako surovina pro další rozvoj. Namátkou lze uvést export drůbeže, vaječného bílku, zeleniny a dalších komodit.

Zásadní politika zahraničního obchodu potravinářskými surovinami a výrobky musí proto vycházet ze zásad preference vývozu, např.:

- uplatnění přebytkových komodit pro export ve formě surovin či polotovarů,
- hromadná ekonomicky výhodná výroba specialit s vysokou hodnotou rozdílového ukazatele, která v některých případech vyžaduje i určitý stupeň dovozů (obal, část přímého materiálu),
- export výrobků na bázi domácí přebytkové suroviny snadno zhodnotitelné v průmyslu (zpracování brambor na zušlechtěné výrobky, např. speciality české kuchyně, zpracování jablek na polotovary špičkové kvality apod.),
- export speciálních výrobků cenově zajímavých (lysozym, gastrická výživa na bázi fosfolipoproteinů aj.).

V budoucnu je účelné postupně přesouvat těžiště exportu z vývozu surovin na vývoz výrobků. Přitom se musí postupně realizovat zásadní cílená koncepční politika exportu namísto nahodilé realizace vývozu za každou cenu, i na úkor dodávek pro domácí trh. V tomto smyslu je třeba připravit stimulující ekonomické nástroje pro koncepční rozvoj zahraničního obchodu ZPoK a naopak útlumové nástroje pro exporty dlouhodobě nevýhodné, a to pomocí ekonomického mechanismu regulujícího zaváděný tržní mechanismus (daňové úlevy a přírážky, dotace a subvence na exportně efektivní programy, úvěry s nízkou úvěrovou sazbou apod.).

VÝZKUMNÁ ZÁKLADNA

Rozvoj jakéhokoliv oboru, tedy i výroby potravin, je nemyslitelný bez vědeckotechnického pokroku. Technický rozvoj se uskutečňuje jednak realizací technických záměrů jako jsou rekonstrukce, investiční rozvoj, podniková inovace a podobně, jednak řešením složitějších technologických otázek, které se neobejdou bez nákupu licencí anebo bez vlastního výzkumu.

Výzkum v potravinářském průmyslu byl až do roku 1988 řešen prostřednictvím dvou národních odvětvových pracovišť, řešících průřezové problémy většinou ve spolupráci s oborovým výzkumem řízeným jednotlivými VHJ. Některé teoretické otázky byly řešeny v základním výzkumu, koordinovaném pro oblast potravin VŠCHT. Kromě toho se některé základní problémy řešily na bázi resortních úkolů, financovaných přímo odvětvím.

Změnou organizačních struktur byla úloha oborových výzkumných ústavů výrazně oslabena. Princip samofinancování, uplatňovaný ve výrobní sféře, je totiž obtížně aplikovatelný ve výzkumu, pokud z výzkumné základny se nemají stát útvary předvýrobní přípravy, které až dosud v podnicích potravinářského průmyslu zcela chyběly. Podniky mají zájem především o okamžitý zisk, v podmínkách neexistující konkurence se koncepční záměry většinou redukuje na prostou reprodukci výrobních fondů nebo inovace nejnižších řádů. Oborový výzkum, soustředěný nyní do tzv. podniků služeb, nedostává koncepční zakázky, ale pouze zakázky typu řešení drobných či větších provozních závad a řešení operativních problémů. K tomu přispívá ještě špatné ohodnocení podílu výzkumu na celkových efektech.

Ve vyspělých průmyslových státech je situace jiná. V kapitalistických státech jsou výzkumná potravinářská centra začleněna buď pod příslušná resortní ministerstva či jiná zastřešující centra a jsou součástí výzkumných sdružení (asociací), anebo se jedná o výzkum firemní. V případě státních ústavů se na výzkum přispívá 80 až 98 % ze státního rozpočtu, v případě výzkumných sdružení je to 25–40 % ve formě zadávání úkolů. Státy podporují i firemní výzkum, a to i nepřímým způsobem. Kromě toho je firemní výzkum bohatě dotován z vlastních prostředků výrobce. Tak např. fa Novo – Industrie věnuje každoročně na výzkum 20 % svého zisku. Z celkového počtu 7 000 zaměstnanců jich ve výzkumu pracuje 1 000. Podobně fa General Food má širokou výzkumnou základnu, která se zabývá nejen aplikacemi novinek přímo ve výrobě, ale koncepčně vyvíjí nové technologie od základního výzkumu fyzikálních a chemických vlastností surovin a výrobků až po fázi zavádění novinek do výroby ve formě předvýrobního servisu, kde jednotlivé pracovní týmy se postupně na problematice účastní podle fáze rozpracování. Velkou roli zde hraje i zadávání úkolů od národních institucí, poskytování placených služeb za analytiku a příspěvky výrobců zapojených do sdružení.

Tato forma by se mohla uplatnit i u nás, pokud by tlak trhu a konkurence výrobců donutila jednotlivé výrobce zajímat se vyšší měrou o užité vlastnosti svých výrobků. Neřeší však vůbec otázku koncepčního rozvoje moderních technologií, průřezových problémů se snižováním spotřeby energií, vývojem nových zařízení a technologií. Problematika cizorodých látek není řešitelná v odvětví, natož u jednotlivých státních podniků či jejich sdružení. Podobně je tomu s ekologickým programem. Jednotlivé státní podniky nebudou prosazovat ani státní výživovou politiku, jako je např. výroba dětské výživy, dietních výrobků pro užší skupiny obyvatelstva, program snížení obsahu lipidů v potravinách, program průmyslové výroby hotových pokrmů pro veřejné stravování, program výroby bílkovinných aditiv a aditiv na bázi modifikovaných škrobů, enzymový program a program biotechnologií. Jednotlivé inovace výrobků v daných směrech jsou samozřejmě možné, ale nikoliv koncepční politika, která vyžaduje široký základní a aplikační výzkum technologický, technický i ekonomický.

Řešením této situace je posílení úlohy stávajících resortních ústavů při řízení výzkumu potravin, vybavených finančními prostředky, na jejichž tvorbě se musí vedle státního rozpočtu podílet i státní podniky potravinářských oborů spolu s prvovýrobcí surovin. Tento systém bude formou zakázek zabezpečovat rozvojové programy státní výživové politiky se zapojením oborových výzkumných ústavů.

NÁSTIN ROZVOJE OBORŮ POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU

Rozvoj jednotlivých oborů potravinářského průmyslu musí být orientován na zabezpečení poptávky trhu a na nabídku potravin, které mohou přispět k realizaci výživových směrů. Zanedbatelný není ani požadavek na široký sortiment různoro-

dého zboží v různých chuťových variantách a častá obměna sortimentu z hlediska nabídky novinek pro oživení trhu, byť i nižších inovačních řádů.

Sortiment masného průmyslu je třeba orientovat na výrobky s nižším podílem tuku, kuchyňsky zpracovaná balená masa, výrobky s výraznějším chuťovým profilem na základě použití různých směsí koření a na výrobky se sníženým podílem soli. Vlastní výroba bude směřována jednak na standardizaci a uplatnění techniky pro širokoplošné výrobky ve středních cenových hladinách, jednak na speciality s výraznými chuťově diferencovanými profilem, a konečně na výrobky s bílkovinnými aditivy a výrobky pro veřejné stravování v předpřipravené průmyslově upravené formě (např. typu Rema). Vlastní technologie budou směřovat k automatizaci a robotizaci, k úsporám energie a hospodárnému využití všech vedlejších produktů. Významnou roli ve spotřebě masa musí sehrát i drůbežářský průmysl nabídkou sortimentu opracované a kuchyňsky více finalizované produkce (dělená drůbež, předpřipravované pokrmy, tvarované porce apod.). V oblasti zpracování vajec je nutné se zaměřit na vyšší využití bílků pro lidskou výživu a zpracování žloutků, pro které není zatím odbyt. Jedním z řešení je využití izolovaného lysozymu a vaječných fosfolipidů, což obojí vyžaduje nákup licence, jak se již v případě vaječného lysozymu stalo, anebo výzkumné řešení. Požaduje se rovněž rozšíření sortimentu majonéz, zejména o nízkotučné a různě ochucené druhy.

V mlékárenském průmyslu je třeba dosáhnout zpevnění normy na nákup čerstvého mléka a tak vytvořit podmínky srovnatelné s vyspělými mlékařskými zeměmi. Další podmínkou pro komplexní a efektivní zpracování suroviny je zavedení moderních zpracovatelských technologií, jako jsou membránové separace, řízené zrání sýrů apod. Tato opatření umožní prodloužit trvanlivost mléčných výrobků a uplatnit v nich vyšší podíl bílkovin na úkor mléčného tuku. Výživová situace vyžaduje rozšíření kysaných mléčných výrobků, tvrdých sýrů, využití syrovátky pro lidskou výživu a uvedení na trh nových chuťových variant tavených sýrů. Sýrařské technologie umožňují zavést na trh snacky na bázi sýrů. Rozšíření spotřeby tekutého mléka je závislé na rozšíření sortimentu ochucených typů mléka a z hlediska propagace a vytváření stravovacích zvyklostí i na širším uplatnění mléčných školních přesnídávek.

Směry rozvoje sortimentu v mlýnskopekárenském průmyslu se zaměřují na prodloužení čerstvosti a trvanlivosti, na zavedení dalších chuťových variant, zvýšení podílu vlákniny a rozšíření výroby instantních mlýnských výrobků. Nové zhodnocení i netradičních surovin umožní zavedení extruzní technologie. Zcela nedostatečná je nabídka cereálních snídaní.

Tukový průmysl, který je převážně odkázán na domácí řepkovou surovinu, rozšíří sortiment tukových výrobků pomocí technologie frakcionace na výrobky s vyšší užitnou hodnotou a na průmyslové výrobky analogového typu, např. pro čokoládovny. Program rozvoje pěstování slunečnice obohatí trh o nutričně cennou surovinu. Technologie fosfatidových kyselin ve formě potravinářských aditiv přispívá k zabezpečení těchto nutričně významných látek v naší výživě.

V konzervářském průmyslu je relativně nejvyšší zaostalost z hlediska technologií a obalů. Málo je využívána špičková technika na kostkování, plátkování a řezání, což se projevuje nízkou úrovní vzhledu výrobků, zejména ve skle. Rozvoj se musí zaměřit na rozvoj nápojů, především nízkoeenergetických, na výrobu různých přílohových směsí a omáček, na výrobu pokrmů ve varných sáčcích s prodlouženou trvanlivostí za běžných podmínek. U zastaralého sortimentu hotových pokrmů je nutné výrazně zlepšit senzorické vlastnosti, rozšířit sortiment pokrmů pro veřejné stravování. U těchto pokrmů je účelné zvyšovat podíl zeleninové složky a luštěnin. Na trhu zcela chybějí čerstvé jednodruhové i směsné zeleninové saláty balené do fólie, s prodlouženou trvanlivostí v chladírenských podmínkách

a připravené k okamžitému konzumu. Rovněž sortiment zálivek je zcela nedosta-
tečný.

Jednou z cest k vyššímu využití suroviny je zpracování jablečných výlisků na
pektin a potravinářské koncentráty.

Vedle konzervářského průmyslu musí sehrát důležitou roli ve zpracování
ovoce, zeleniny a brambor i mrazírenský průmysl, který vedle budování mra-
zírenských kapacit se zaměří i na hotové pokrmy, zejména pro mikrovlnný ohřev
a závodní stravování. Surovinová základna umožňuje podstatněji rozšířit zmrazené
výrobky z brambor, typické pro českou kuchyni. Mrazírenský průmysl zabezpeču-
jící také dovoz mořských ryb musí hledat cesty k výraznému zvýšení jejich spo-
třeby.

Problémem cukrovarnického průmyslu je nízká kvalita suroviny, ze-
jména nízká cukernatost, což zvyšuje energetickou náročnost výroby cukru. Vedle
vlastní výroby cukru, případně jeho směsí s neenergetickými sladidly, může vývoj
směřovat k využití sacharózy jako biotechnologické suroviny. Podmínkou rozvoje
je optimalizace velikosti kapacit.

V nápojářském průmyslu v oblasti nealkoholických nápojů jsou hlavní
rezervy v málo rozmanitém a chuťově odlišném sortimentu, v redukci energetické-
ho obsahu přechodem na neenergetická sladidla doplněná hydrokoloidními látka-
mi, tedy jejich vývojem a výrobou v ČSSR, kde může významnou roli sehrát i ško-
robárenský průmysl. U výroby piva a vína se vývoj orientuje na lehká piva,
nealkoholická piva a vína, směsné nápoje na bázi piva a vína a prodloužení trvanli-
vosti. Na trhu dosud chybí kontejnery pro pivo a víno o obsahu 3–5 litrů.

Škrobárenský průmysl vyžaduje pro svůj rozvoj vybudování optimál-
ních zpracovatelských kapacit v kombinaci bramborových a cereálních škrobáren,
které umožní vyšší využití celé sušiny suroviny a tím i snížení výrobních nákladů.
Výrobové inovace se zaměřují na vyšší sortiment potravinářských výrobků
z brambor na suché cestě, na výrobu potravinářských aditiv na bázi škrobu a jeho
modifikaci a využití této obnovitelné suroviny pro průmyslové účely.

V čokoládovných a cukrovinkářském průmyslu, které jsou cha-
rakteristické dobrou úrovní inovací, se bude sortiment nadále obměňovat podle
požadavku trhu, s vyšším podílem biologicky aktivních látek, ovocné složky a vlákniny.

ZÁVĚR

Obecně lze konstatovat, že ve srovnání se světovými výrobci mají naše potra-
vinářské výrobky vesměs kratší dobu upotřebitelnosti, což je výsledkem nízké
úrovně hygieny ve výrobním procesu, nedostatku klimatizovaných prostor, zastar-
alé balicí techniky a nevhodného obalového materiálu, který spotřebitele neláká,
ale v mnohých případech dokonce spotřebitele odrazuje. Proto hlavní snahou vý-
robců potravin se musí stát úsilí o zlepšení celkové jakosti výrobků, pro které musí
být vytvořen státními orgány potřebný prostor a stimulující ekonomické nástroje.
Mechanismus konkurence totiž v našich podmínkách zatím nefunguje.

Došlo 4. 10. 1989

PERLÍN C., Výzkumný ústav tukového průmyslu, Praha
DĚDEK M., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Praha

Předpoklady a podmínky rozvoje průmyslové výroby potravin

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 179–189. — res. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, výroba potravin, suroviny zemědělské, výzkum, potravinářská technika, aspekty ekonomické, teoretické pojednání

Na základě analýzy výživových směrů v ČSSR jsou diskutovány požadavky zpracovatelského průmyslu na zabezpečení zemědělských surovin a na posílení výrobně technické základny včetně strojních, obalových a chemických vstupů, nutnost ekonomické stimulace rozvojových trendů státní výživové politiky a regulace zahraničního obchodu. Je porovnáno postavení výzkumné základny v ČSSR a v zahraničí. Směry rozvoje jednotlivých oborů potravinářského průmyslu vycházejí z výživových požadavků na sortiment a z rozvojových trendů států srovnatelných z hlediska charakteru výživy a stavu výrobní základny.

ПЕРЛИН Ц., Научно-исследовательский институт масложировой промышленности, Прага
ДЕДЕК М., Научно-исследовательский институт пищевой промышленности, Прага

Předpoklady a podmínky rozvoje průmyslové výroby potravin

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, s. 179–189. — rez. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, výroba potravin, suroviny zemědělské, výzkum, potravinářská technika, aspekty ekonomické, teoretické pojednání

Na osnově analýzy směrů výživy v ČSSR jsou diskutovány požadavky zpracovatelského průmyslu na zabezpečení zemědělských surovin a na posílení výrobně technické základny včetně strojních, obalových a chemických vstupů, nutnost ekonomické stimulace rozvojových trendů státní výživové politiky a regulace zahraničního obchodu. Je porovnáno postavení výzkumné základny v ČSSR a v zahraničí. Směry rozvoje jednotlivých oborů potravinářského průmyslu vycházejí z výživových požadavků na sortiment a z rozvojových trendů států srovnatelných z hlediska charakteru výživy a stavu výrobní základny.

PERLÍN C., Research Institute of Fat Industry, Praha
DĚDEK M., Research Institute of Food Industry, Praha

Prerequisites and conditions of the development of industrial food production

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 179–189. — summaries in cs, ru, en, de

food industry, food production, agricultural raw materials, research, food technology, economic aspects, theoretical treatise

The trends of nutrition in the CSSR having been analyzed, the following postulates are discussed: requirements from the side of processing industries for the supply of agricultural raw materials and for modernization of the production and technological base, including engineering, packaging and chemical inputs, the economic stimulation of developmental trends of the State-controlled nutrition policy and the regulation of foreign trade. The position of the research base in the CSSR and in foreign countries is compared. Developmental trends of the different food industries are described on the basis of nutrition requirements for food assortment and of developmental trends in the countries which are comparable with respect to the qualities of nutrition and the production base.

PERLÍN C., Forschungsinstitut der Fettindustrie, Praha
DĚDEK M., Forschungsinstitut der Lebensmittelindustrie, Praha

Voraussetzungen und Bedingungen für die Entwicklung der industriellen Produktion von Lebensmitteln

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 179–189. — Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelindustrie, Lebensmittelproduktion, landw. Rohstoffe, Forschung, Lebensmitteltechnik, ökonom. Aspekte, theoret. Aspekte

Ausgehend von der Analyse der Ernährungstrends in der ČSSR werden die Anforderungen der verarbeitenden Industrie nach Sicherung der landwirtschaftlichen Rohstoffe sowie der Verstärkung der produktionstechnischen Basis einschließlich des Maschinenparks, der Verpackungs- und chemischen Zulieferungen, die Notwendigkeit der ökonomischen Stimulierung der zukunftssträchtigen Trends der staatlichen Ernährungspolitik und der Regulierung des Außenhandels diskutiert. Verglichen wird die Stellung der Forschung in der ČSSR und im Ausland. Die Richtungen der Entwicklung der einzelnen Bereiche der Lebensmittelindustrie gehen aus von den Anforderungen an die Ernährung, an das Sortiment sowie den Entwicklungstrends in den Staaten, die vom Gesichtspunkt des Charakters der Ernährung und dem Stand der Produktionsbasis vergleichbar sind.

Adresy autorů:

Ing. Ctibor Perlín, CSc., Výzkumný ústav tukového průmyslu, U plynárny 30,
145 10 Praha 4 – Michle

Doc. ing. Miroslav Dědek, DrSc., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Radiová 7,
102 31 Praha 10

Urychlení sociálně ekonomického rozvoje ZPoK vyžaduje vytvořit nejvhodnější organizační a výrobní struktury a optimalizovat jejich rozmístění za účelem plného využití zdrojů k dokonalejšímu uspokojování celospolečenských potřeb ve výživě obyvatel.

Některé zemědělské podniky se již v minulém období vyznačovaly podnikatelskou aktivitou, která byla provázena hledáním optimálních výrobních a tomu odpovídajících organizačních struktur. Tyto podniky, které charakterizuje i vysoká úroveň zemědělské výroby, využívaly volných zdrojů k vhodné diverzifikaci výroby a v některých případech i k rozvíjení kombinátních forem. Jejich výrobní struktura se vyznačuje vysokou plasticitou a změnami výrobních programů, jejich nepřetržitými inovacemi s využíváním a rozšiřováním nejmodernějších vědeckotechnických poznatků. Řada těchto podniků je schopna vědeckotechnické poznatky přenášet do dalších zemědělských podniků např. formou výrobních systémů.

V rámci nezemědělských činností rozvíjely výroby, které přímo či nepřímo nepříznivě ovlivňovaly rozvoj vlastní zemědělské výroby tím, že zajišťovaly nezbytné potřeby pro zemědělskou výrobu, které náš průmysl často zabezpečuje nedostatečně a na nízké technické úrovni.

Významný je i stabilizující vliv obvykle vysoce efektivních diverzifikačních činností na zemědělskou výrobu. Prostředky získané z nezemědělských činností umožní vytvářet zdroje pro rozšířenou reprodukci zemědělské výroby a budovat ji na moderních vědeckotechnických základech. Stabilizující vliv diverzifikačních činností se uplatňuje zejména v letech s nepříznivým průběhem povětrnostních podmínek, které podmiňují i nižší úroveň zemědělské výroby.

CÍL A METODIKA

Úspěšnost adaptace zemědělských podniků na náročnější ekonomické podmínky ovlivní zejména úroveň jejich podnikatelské aktivity, která se projeví jak v progresivním zaměření zemědělské výroby, tak ve volbě efektivních a relativně stabilních výrobních programů v nezemědělské činnosti. Mezi nejperspektivnější nezemědělské výrobní činnosti patří potravinářská finalizace, která umožňuje stabilizovat výrobu zemědělské suroviny i její efektivní zhodnocení a bezodpadové využití.

Cílem předkládaného příspěvku je zhodnotit současnou úroveň a kvalifikovaně posoudit možnosti dalšího rozvoje potravinářské finalizace v náročnějších ekonomických podmínkách.

Rozvoj a význam nezemědělských činností a částečně i potravinářské finalizace charakterizují statistické údaje z let 1983–1987 (Trávníček 1988). Vývoj v ekonomických podmínkách platných od 1. 1. 1989 lze pouze kvalifikovaně odhadnout.

K dosažení tohoto cíle byla využita odpovídající metodika práce, která se opírala především o metody založené na logické dedukci a abstrakci, které vycházely z analýzy dosavadního vývoje a ústily do dílčích syntetických závěrů.

VÝZNAM NEZEMĚDĚLSKÝCH ČINNOSTÍ V EKONOMICE ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ V LETECH 1983–1987

Rostoucí význam nezemědělských činností v ekonomice zemědělských podniků dokumentuje růst zisku v posledních pěti letech (Trávníček 1988). Od roku 1983 do roku 1987 došlo k růstu zisku z nezemědělských činností (dříve přidružená výroba JZD a vedlejší činnost státních statků) z 2,73 na 5,82 mld Kčs (tj. zvýšení o více než 113 %). Zajímavý je i podíl nezemědělských činností na celkovém zisku zemědělských podniků a jeho vývoj v posledních letech (tab. I).

Významnějším způsobem se nezemědělské činnosti podílejí na celkovém zisku u JZD, kde např. v roce 1987 zisk z nezemědělských činností v ČSSR činil 72,1 %, z toho v ČSR 58,6 % a v SSR 96,7 %.

Významně, i když ne v takové míře jako u zisku, se nezemědělské činnosti podílejí i na celkových výkonech a nákladech zemědělských podniků (tab. II). To

I. Podíl nezemědělských činností na celkovém zisku zemědělských podniků (JZD a státních statků celkem) v % – The share of nonagricultural activities in the total proceeds of agricultural enterprises (all co-operative farms and State farms) in %

	1983	1984	1985	1986	1987	Index 1987/86
ČSR	18,0	18,2	24,6	33,8	50,8	150,2
SSR	50,9	45,7	73,9	93,1	96,0	103,1
ČSSR	27,9	28,1	39,0	50,3	65,4	130,0

II. Podíl nezemědělských činností na celkových výkonech a nákladech u zemědělských podniků v % – The share of nonagricultural activities in the total outputs and expenditures of agricultural enterprises (in %)

Rok 1987	JZD		Státní statky		JZD + státní statky	
	výkony	náklady	výkony	náklady	výkony	náklady
ČSR	18,5	15,5	4,9	4,1	15,1	12,6
SSR	22,4	17,1	11,3	8,7	20,7	15,8
ČSSR	19,9	16,0	6,4	5,2	17,0	13,7

opět potvrzuje v průměru vyšší úroveň rentability nezemědělských činností ve srovnání se zemědělskou výrobou.

Specifické postavení v rámci nezemědělských činností zemědělských podniků má potravinářská finalizace. Její rozsah v rámci nezemědělských činností byl zatím malý a je odhadován na 10 %. Přesto lze finální zpracování zemědělských produktů přímo v zemědělských podnicích považovat na jeden z perspektivních směrů, které se budou prosazovat i v soustavě ZPoK.

EKONOMICKÉ PROBLÉMY FINALIZACE

Obdobně jako u ostatních nezemědělských činností patří k rozhodujícím motivačním vlivům, které působí na rozvoj potravinářské finalizace, možnost posílit ekonomiku zemědělských podniků, řešit sezónnost, využít objektů méně vhodných pro zemědělskou výrobu, možnost získat devizové prostředky na nákup kvalitních strojů, chemických prostředků, osiv a dalších potřeb pro zemědělské podniky. Významné je i zajišťování společensky žádoucích služeb pro členy a zaměstnance zemědělských podniků i pro ostatní obyvatelstvo. Tyto služby mohou být předpokladem pro stabilizaci pracovních sil zejména v pohraničních oblastech (např. zlepšení zásobení některými základními druhy potravin, vytvoření nových pracovních příležitostí).

Při potravinářské finalizaci však získávají zemědělské podniky i další výhody. Je to zejména stabilizace výrobních struktur vlivem dlouhodobého zajištění odbytu zemědělských produktů při využívání příznivých ekonomických podmínek a vyšší úroveň zhodnocení vedlejších produktů ať již v zemědělské, nebo v další nezemědělské výrobě.

Nezanedbatelnou výhodou je možnost využít celého objemu vyrobené zemědělské suroviny i v letech její nadprodukce bez nebezpečí, že odběratel část neodebere, nebo že tato dodávka bude uskutečněna za nižší cenu. Mimoto během přepravy k odběrateli může dojít k poškození zemědělské suroviny a v důsledku toho k zařazení do nižší jakostní třídy s nižší realizační cenou. Přímé zpracování umožňuje využít mechanicky poškozenou surovinu do kvalitního finálního výrobku.

Zemědělský podnik, který rozšíří předmět své činnosti na zpracování, příp. i na odbyt potravinářských výrobků (totéž platí i o odbytu tržně nebo kuchyňsky upravených produktů — např. zeleniny) se nutně začínat chovat jako finalizující organizace a ekonomiku předcházejících reprodukčních stupňů podřizuje ekonomickým přínosům dosaženým při realizaci finálních potravinářských výrobků. To má ve svých důsledcích i velmi pozitivní celospolečenské efekty zejména ve vztahu ke kvalitě zemědělské suroviny (Smetana 1987).

Je totiž ve vlastním ekonomickém zájmu zemědělského podniku, aby zemědělská surovina (v přímé vazbě na potravinářský výrobek) dosáhla vysokého stupně jakosti jako předpokladu pro své zhodnocení. Finální potravinářský produkt, který nedosahuje vysoké jakosti (chuťové, zdravotní, vzhledové, technologické a další vlastnosti), nedává záruku odbytu ani na tuzemském, natož na zahraničním trhu. Tím dochází i k vytváření zdravé soutěživosti mezi výrobcí potravin a v návaznosti na to ke kvalitnějšímu uspokojování spotřebitelské poptávky.

Přes uvedené klady nelze očekávat, že rozvoj finalizace potravin se projeví v nejbližších letech výrazným zvýšením podílu zemědělských podniků na maloobchodním obrátu potravin. Již dnešní zkušenosti ukazují, že potravinářská finalizace přináší i nemálo problémů pro zemědělské podniky. Jedná se o projektovou přípravu, zajištění vlastní investiční výstavby, technologické vybavení, které se převážně neobejde bez dovozu některých strojů nebo celých technologických linek,

zajištění surovin i od dalších zemědělských výrobců, materiálové zajištění, kádrové otázky, normalizační podmínky, hygienické předpoklady, zajištění odbytu apod. Je tedy zřejmé, že při potravinářské finalizaci je nutná vazba zemědělských podniků na potravinářské podniky a další specializované organizace, které zajišťují technické, technologické, normalizační, cenové, odbytové a jiné činnosti spojené s výrobou, oběhem a užitím potravin.

Zkušenosti z hospodářsky vyspělých zemí ukazují, že se zemědělské podniky podílejí obvykle pouze na některých fázích finálního zpracování a tržní úpravy zemědělských produktů. Na vlastní potravinářské finalizaci se podílejí nejčastěji nepřímo např. jako členské organizace (akcionáři) zpracovatelských družstev, sdružení, výrobních a odbytových organizací (Marillai 1984).

Ve vyspělých kapitalistických státech brání přímé účasti na finalizaci zejména velikost zemědělských podniků, které na rozdíl od ČSSR a některých dalších socialistických zemí jsou podstatně menší a nejsou proto obvykle schopny zajistit efektivní výrobu potravin v podmínkách nesmlouvavé konkurence velkých specializovaných společností, které jsou navíc vybaveny potřebným odborným a materiálně technickým zázemím.

V podmínkách ČSSR existují některé zemědělské podniky, které dosáhly vysoké úrovně rozvoje výrobních sil a jsou schopny efektivně zajišťovat finální zpracování vlastních i od jiných zemědělských podniků nakoupených zemědělských surovin. Přesto i pro tyto přední zemědělské podniky bude často výhodnější (s ohledem na problémy, které byly uvedeny) řešit potravinářskou finalizaci ve spolupráci s dalšími podniky zemědělskými, ale zejména potravinářskými.

Oboustranně výhodné integrační vztahy s potravinářským průmyslem, zahrnující společnou výstavbu a provozování potravinářských kapacit, vesměs zachovávají přednosti potravinářské výroby zajišťované vlastními silami zemědělských podniků. Integrační spolupráce zároveň odstraňuje nevýhody potravinářské finalizace u zemědělských podniků.

Přes uvedené klady je rozsah integračních vztahů mezi zemědělskými a potravinářskými podniky, zaměřených na společné řešení finální výroby potravin, prozatím malý. Zdá se, že retardačně působí malá pružnost a podnikatelská aktivita potravinářských podniků.

Nově přijaté právní normy (zejména zákon o zemědělském družstevnictví a státním podniku) otevírají širší prostor pro tyto formy spolupráce. Současně ale nové ekonomické podmínky vytvářejí daleko náročnější klima pro reprodukční proces v zemědělských podnicích, a to nejenom u nezemědělských činností.

Pokles míry rentability a výrazné snížení části zisku využitelné pro investiční výstavbu nutí i přední zemědělské podniky tlumit svoje rozvojové programy. Rovněž prozatím nebyly vytvořeny podmínky, aby společensky žádoucí směry vědeckotechnického rozvoje (progresivní inovace při výrobě potravin, biotechnologie, řešení ekologických problémů apod.) byly potřebným způsobem zvýhodněny zejména ekonomicky. Tato ekonomická podpora nových rozvojových programů, která je běžná v hospodářsky vyspělých zemích, by mohla mít např. formu zvýhodněných podmínek pro úvěrování, daňové zvýhodnění, případně formu přímé podnikatelské účasti státu.

Další dosud nevyřešenou otázkou, která by se mohla stát základní překážkou v rozvoji potravinářské finalizace v zemědělských podnicích, je problematika státních dotací k cenám potravinářských výrobků, které jsou prozatím běžně poskytovány státním organizacím potravinářského průmyslu. Pokud by tato dotace nebyla zemědělským podnikům na finální potravinářské výrobky přiznána, stala by se tato činnost často ekonomicky nevýhodnou. V zájmu rentabilní výroby by zemědělské podniky byly nuceny zaměřit se především na luxusní výrobky pro výběrové pro-

dejny ESO, kde jim cenová tvorba umožňuje rentabilní potravinářskou finalizaci. To je jednou z příčin toho, že se zemědělské podniky neorientují v takové míře na výroby běžné spotřeby a nemohou proto zabezpečovat žádoucí služby v rámci sociálních programů v jejich zájmovém území. Přitom zlepšení úrovně zásobení pracovníků zemědělských podniků i dalších obyvatel venkova potravinami je jedním z rozhodujících motivačních faktorů pro rozvoj potravinářské finalizace v zemědělských podnicích.

SOUČASNÁ ÚROVEŇ A ZAMĚŘENÍ POTRAVINÁŘSKÉ FINALIZACE V ZEMĚDĚLSKÝCH PODNICÍCH

V dnešních podmínkách se plná nebo částečná finalizace potravin (předzpracování surovin), případně i jejich odbyt ve vlastních prodejnách uskutečňuje především ve vybraných odvětvích rostlinné výroby. Jedná se o potravinářskou finalizaci, předzpracování nebo tržní úpravu a prodej zejména zeleniny, brambor, ovoce a vína.

U produktů živočišné výroby je rozsah finalizace zatím nižší a týká se především zpracování masa na speciální uzenářské a masné výrobky a mléka na některé druhy sýrů.

Potravinářská finalizace zajišťovaná výhradně zemědělským podnikem není v současné době běžná. V převážné většině případů jde o kooperační a integrační spolupráci zemědělských podniků s potravinářskými nebo obchodními organizacemi. Přitom rozsah spolupráce, forma účasti a aktivita zúčastněných stran je velmi rozdílná. V případech sdružené investice je provozovatelem převážně zemědělský podnik.

U zeleniny je nejrozšířenější výrobou produkce kysaného zelí, kterou (obvykle včetně maloobchodního balení) se v ČSSR zabývá 16 zemědělských podniků, nejčastěji i v integraci s podniky Zelenina, které zajišťují i prodej ve své maloobchodní síti. Mezi největší výrobce patří JZD Pokrok Otice, okres Opava, s roční produkcí cca 2 000 tun, a JZD Podchlumí Dobrá Voda, okres Jičín, s roční produkcí cca 2 000 tun. Další úpravou, kterou se zemědělské podniky zabývají, je loupaní kořenové zeleniny ostrou parou (např. JZD Trávčice, okres Litoměřice, a Společný podnik Fryčovice, okres Frýdek-Místek), případně kostkování zeleniny (např. JZD Kateřinky, okres Opava, a JZD Dobřichovice, okres Praha – západ).

Řada společných podniků se zabývá sušením zeleniny. Rozšířená je také spolupráce zemědělských podniků s konzervárnami a mrazírnami při dodávkách polotovarů, např. měkké rajčatové drtě (např. Státní statek Znojmo, JZD Břeclav), odjadřincované papriky, vyluštěných hrachových zrn z kombajnové sklizně, odstopkovaných fazolek, vytríděných okurek, praného a upraveného špenátu. Zajímavou potravinářskou finalizací JZD Dolní Němčí, okres Uherské Hradiště, je zpracování česneku na silice pro farmaceutický a masný průmysl, nebo sušení česneku, které provádí JZD Bánov, okres Uherské Hradiště.

Obtížně řešitelné problémy se zachováním kvality po sklizni vedly k rozšíření tržní úpravy, předzpracování i k plné potravinářské finalizaci brambor. Řada zemědělských podniků (nejvíce na okrese Tábor) zajišťuje loupaní, tržní úpravu a spotřebitelské balení brambor ve spolupráci s podnikem Zelenina, ale také s podnikem Mrazírny. Některé z nich, rovněž nejčastěji v integraci s podnikem Zelenina, vyrábějí smažené bramborové lupínky. Jedná se např. o JZD Podhradí Choustník, okres Tábor, JZD 9. květen Velký Ratmírov, okres Jindřichův Hradec, JZD 9. květen Příkosice, okres Rokycany, JZD Měčín, okres Klatovy, JZD Horácko Opatov, okres Třebíč, JZD Jiskra Struhařov, okres Benešov.

Mimořádnou výrobní kapacitou je závod na výrobu bramborových hranolků a dalších výrobků, jehož provoz v rámci integrace s Mrazírnami Praha zajišťuje JZD Rovnost Brtnice v okrese Jihlava. Mrazírny Praha se podílely z poloviny na investičních nákladech a vybudovaný závod předaly JZD Brtnice, které se stalo jeho provozovatelem. Mraziřenský sklad na 500 m³ pronajímá JZD jako službu závodu Mraziřen ve Višňovém. Hospodářský výsledek celého závodu, který je chozrasčotním střediskem družstva, připadá podle smlouvy ze 70 % JZD Brtnice a ze 30 % o. p. Mrazírny Praha. Hotový výrobek přímo v místě výroby přejímá do pronajatého skladu závod ve Višňovém a jejich dodávky až po prodej v maloobchodní síti zajišťují odbytové složky o. p. Mrazírny Praha. Jsou předpoklady, že plánovaná roční výroba 3 200 tun se při vícesměnném využití moderní technologie a smluvním zajištění suroviny zvýší až na 4,5–5 tis. tun.

JZD Odersko v Odrách na okrese Nový Jičín připravuje výrobu sušených bramborových vloček a bramborové kaše v prášku pro malospotřebitele, ale také pro podniky potravinářského průmyslu. Technologická linka umožní rovněž produkovat a do obchodní sítě dodávat loupáné brambory a zeleninu. Rovněž v JZD Pohlaví Studenec, okres Třebíč, zavedli výrobu dehydrovaných brambor (nastrouhaná a odstředěná drť) jako suroviny pro výrobu některých zmrazených produktů (např. zmrazeného bramboráku).

Poměrně značně je v zemědělských podnicích rozšířena i výroba finálních výrobků z ovoce. Jedná se především o kompoty, mošty, sušení ovoce a jablečných výlisků. Mimořádné postavení má průmyslová výroba ovocných koncentrátů, která byla zavedena např. v JZD Prušánky, JZD Chelčice a JZD Agrokombinát Slušovice.

Spolupráce JZD Prušánky a podniku Pražské cukrárny a sodovkárny při výrobě ovocných koncentrátů z jablek, rybízu červeného a černého a višní probíhá od roku 1984. V rámci sdružených prostředků byla pořízena investice v celkové hodnotě cca 40 mil. Kčs.

Při výstavbě závodu poskytly Pražské cukrárny investiční limit, který byl převeden z nadřízeného orgánu, tj. NV hl. města Prahy, prostřednictvím ČPK a MZVŽ ČSR na JZD Prušánky. Potřebné devizové prostředky byly poskytnuty rovněž z prostředků NVP. Finanční krytí uvedené investice (kromě podílu Pražských cukráren cca 15 %) zajišťovalo samo JZD Prušánky. Spolupráce obou podniků probíhá na základě smlouvy, jejíž platnost je 10 let. Po uvedení do provozu mají Pražské cukrárny a sodovkárny předkupní právo na 50 % plánované produkce ovocných koncentrátů a zajištěn 15% podíl na plánovaném zisku, což pro ně představuje čistý zisk 1–1,2 mil. Kčs ročně. Dosavadní výsledky ukazují, že šlo o vysoce rentabilní investici, která byla v průběhu tří let svého provozu téměř splacena. Vývoz koncentrátů do nesocialistických zemí umožňuje uvedeným podnikům získat devizové prostředky pro krytí svých potřeb.

Vinařská finalizace u zemědělských podniků má nejdelší tradici, je relativně stabilní a její výše je dána úrodou a cenovými podmínkami při nákupu hroznů.

Na úseku mlýnsko-pekárenské výroby se v zemědělských podnicích vyskytuje pouze ojediněle finální výroba potravin. Je to např. výroba pizzy v JZD Chýnov (okres Tábor). V JZD Práche, které provádí hydrotermickou úpravu obilovin umožňující zvýšit jejich účinnost při výživě monogastrů i skotu o 10 až 15 %, připravují využití tohoto zařízení pro lidskou výživu. Chtějí zajistit produkci potravinářských výrobků skupiny müsli např. k cereálním snídaním.

V posledních letech se v některých zemědělských podnicích obnovuje nebo nově zavádí pečení chleba a pečiva. Tyto výrobky nejsou pro zemědělské podniky zdrojem významných efektů, ale plní jimi sociální funkce ve svých zájmových obvodech (pravidelné zásobení kvalitními a čerstvými pekařskými výrobky).

V živočišné výrobě se potravinářská finalizace vyskytuje prozatím ojedinele v masné a mlékárenské výrobě. Výroba uzenářských specialit a výsekového masa je zavedena např. v JZD Vydranty, okres Dunajská Streda, v závodě Nové Hradky Státního statku Šumava a v JZD Potěhy, okres Kutná hora. Zatímco v závodě Nové Hradky mají vybudované vlastní jatky, v JZD Potěhy využívají jatek Středočeského masného průmyslu v Čáslavi.

Obdobná situace je i při mlékárenské finalizaci, která se vyskytuje pouze v několika zemědělských podnicích. Např. JZD Blatnice ve spolupráci s podnikem Lacrum Brno vyrábí uzenou sýrovou šunku v množství cca 250 tun ročně. Sýrovou hmotu dodává Lacrum Brno za velkoobchodní cenu a odebírání hotového výrobku za velkoobchodní cenu.

Předpokládaná výstavba výroben odstředěného mléka v některých zemědělských podnicích, která by měla omezit rozsah přepravy do mlékárenských podniků a zpět, se může projevit jako neefektivní. Náklady na vybudování technologického zařízení mohou v některých případech převýšit úsporu dopravních nákladů a jsou pro jeden podnik s průměrnou denní výrobou 10–13 tis. litrů mléka neúnosné. Mimoto je obtížné vytvořit nezbytné hygienické předpoklady. Efektivní by mohla být výstavba kooperační mlékárny několika zemědělských podniků. S ohledem na snižující se zájem spotřebitelů o smetanu lze předpokládat, že mlékárenský průmysl by neměl zájem o její dodávku ze zemědělských podniků. Za těchto okolností by zemědělské podniky musely zajišťovat vlastní odbyt smetany, másla, případně dalších výrobků.

Ke komplexnímu řešení chovu ovcí včetně finalizace ovčích produktů (maso, mléko, vlna) a vlastního prodeje přistoupili v JRD Agrokombinát Liptovská Osada. K tomuto účelu bylo vytvořeno vědeckovýrobní sdružení mající cca 130 členů z celého území Slovenska i z Moravy. Zainteresováni jsou i drobní chovatelé. V rámci kooperačních vztahů zajišťuje JRD AK Liptovská Osada i řadu dalších činností souvisejících s chovem ovcí, např. výrobu mobilních salašů, ovčáckých potřeb, oděvů i sýrařské technologie.

Zcela výjimečnou úroveň má úsek potravinářské finalizace v JZD AK Slušovice, které je rozsahem výroby i sortimentem potravinářských výrobků ve výrazném předstihu před ostatními zemědělskými podniky. Přitom zajišťuje výrobu jak samostatně, tak v kooperaci s dalšími zemědělskými nebo potravinářskými podniky. V současné době jsou zde vytvořeny základní výrobní kapacity ke zpracování masa, mléka, ovoce, brambor, pro úpravu zeleniny a pro výrobu mlýnsko-pekárenských výrobků. Tyto výrobní a zpracovatelské kapacity jsou organizovány ve specializovaných potravinářských závodech v rámci 32 provozů. Zpracovává se zde jak vlastní zemědělská produkce, tak suroviny a zemědělské výrobky od jiných zemědělských podniků, případně od dalších producentů.

JZD AK Slušovice se významně podílí i na výrobě kvalitních a atraktivních obalů pro potravinářské účely. Např. Frutě Brno dodávají obaly na kefíry, hořčice a sirupy. V rámci kooperační smlouvy odebírají 50 % výrobků balených do jimi dodávaných obalů za velkoobchodní ceny a s těmito výrobky dále obchodují. Přesto i zde dosahují tržby ze zemědělské finalizace necelých 10 % z veškerých tržeb.

Koncepce moderní výživy, kterou zpracovalo a postupně realizuje JZD AK Slušovice, je orientována na rozvoj výroby potravin fortifikovaných doplňky mikroelementů, makroelementů, nenasycených mastných kyselin, lecitinových látek, esenciálních aminokyselin, antioxydantů a účinných látek z léčivých rostlin. Jedná se i o využívání bezodpadových technologií (např. slupky z brambor a výlisky z jablek budou využívány pro biopotraviny s vysokým obsahem vlákniny). Nové rozvojové programy chtějí i nadále zajišťovat především v rámci kooperačních a integračních vztahů s tuzemskými i zahraničními partnery.

UVAŽOVANÝ ROZSAH POTRAVINÁŘSKÉ FINALIZACE V ZEMĚDĚLSKÝCH PODNICÍCH

Růst výkonů v posledních letech prokazuje rychlý rozvoj nezemědělských činností, včetně potravinářské finalizace. Příklady, které byly uvedeny, ukazují na pestrost výroby potravin. Počet podniků, které zabezpečují stejný druh potravinářské výroby, však není veliký (nejpočetnější je skupina 16 zemědělských podniků, které zajišťují výrobu kysaného zelí). I při výrazném rozšíření jejich počtu i výkonů nelze počítat, že by se zemědělské podniky rozhodujícím způsobem přímo podílely na výrobě potravin.

Naznačuje to i úvaha o výši potravinářské finalizace v zemědělských podnicích v letech 1995–2000, která se opírá o podrobný rozbor maloobchodního obrátu potravin v roce 1986 a 1987 (tab. III) a o kvalifikovaný odhad možného podílu zemědělských podniků.

Z předchozí úvahy vyplývá úroveň potravinářské finalizace v zemědělských podnicích, která by v letech 1995–2000 mohla dosáhnout asi 9,5 mld Kčs, tj. 6 až 7 % z maloobchodního obrátu potravin dosažených v letech 1986 a 1987.

Pokud budeme vycházet z úrovně maloobchodního obrátu potravin, který by měl být dosažen v letech 1995–2000 (cca 200 mld Kčs), bude podíl přímé finalizace zemědělských podniků dosahovat pouze 4–5 %.

III. Maloobchodní obrat potravinářského zboží v mld Kčs — Retailtrade turnover of food products in mld Kčs

Skupiny potravinářských výrobků	1986	1987	Podíl zajišťovaný v zemědělských podnicích (odhad)
Maso a masné výrobky	35,4	35,8	1,8
Mléko a mléčné výrobky	10,5	10,9	0,7
Vejce a vaječné výrobky	2,4	2,4	0,8
Tuky	7,4	7,4	0,2
Mlýnské, pekárenské a těstářenské výrobky	12,3	12,7	1,0
Brambory a výrobky z brambor	1,6	1,7	0,7
Cukr, cukrovinky a cukrovinkářské výrobky	10,5	10,7	0,2
Zelenina a konzervářské výrobky	10,2	10,5	1,2
Nealkoholické nápoje	5,1	5,3	0,5
Alkoholické nápoje	20,1	30,1	2,1
Ostatní potravinářské zboží (včetně ostatního obrátu nezahrnutého ve fondech)	19,0	19,6	0,2
Celkem	143,5	147,1	9,4
% z maloobchodního obrátu	100 %	100 %	6,6 % (1986) 6,4 % (1987)

Pramen: Statistická ročenka ČSSR 1987 a 1988.

Finální zpracování zemědělských produktů přímo v zemědělských podnicích včetně jejich realizace lze považovat za perspektivní směr dalšího rozvoje zemědělsko-potravinářského komplexu. Mezi rozhodující společenské přínosy potravinářské finalizace v zemědělských podnicích patří možnost urychleného zlepšení kvalitativní stránky výroby potravin vlivem soutěživosti, pružnosti a operativnosti při zajišťování inovovaných potravinářských výrobků.

Mezi nejvýznamnější motivační vlivy, které působí na zemědělské podniky při rozvoji potravinářské finalizace, lze zařadit posílení ekonomiky zemědělských podniků a stabilizaci výrobní struktury. Neméně důležitá je i dlouhodobá záruka odbytu a zhodnocení zemědělských surovin za výhodných ekonomických podmínek (včetně vedlejších produktů). Dochází ke snížení sezónnosti a k efektivnímu využití staveb, které jsou již méně vhodné pro zemědělskou výrobu. Zlepšuje se zásobování potravinami v místě působení zemědělského podniku jako významná součást sociálních programů zaměřených na stabilizaci pracovních sil zejména v pohraničních oblastech. Zemědělské podniky mají možnost vyvézt určitou část potravinářských výrobků a tak získat devizové prostředky na nákup kvalitních potřeb pro rozvoj zemědělské výroby.

Rozvoj potravinářské finalizace přináší zemědělským podnikům i řadu problémů. Je to např. potřeba zajistit projektovou přípravu, vlastní investiční výstavbu a vybavení technologickým zařízením, které je často nutné dovézt z nesocialistických států. V některých případech je nutné získat zemědělské suroviny i od dalších zemědělských výrobců. Někdy je nesnadné zajistit i další materiální a technické potřeby provozního charakteru. Předpokladem úspěšné potravinářské výroby je také vybavení kvalifikovanými kádry. S tím souvisí i zvládnutí náročných hygienických a normalizačních podmínek potravinářské výroby. Projevuje se nedostatek vlastních finančních zdrojů na realizaci náročnějších rozvojových programů. Prozatím nebyly vytvořeny podmínky, aby společensky žádoucí směry vědeckotechnického rozvoje (inovace potravin, biotechnologie, bezodpadové využití surovin, ekologie apod.) byly potřebným způsobem ekonomicky zvýhodněny. V plném rozsahu není vyřešena ani ekonomika cen potravinářských výrobků realizovaných zemědělskými podniky (státní dotace k nákupním cenám, příznání diferenciacíálních příplatků, záporná daň z obrátu).

Spolupráce s dalšími zemědělskými podniky a zejména potravinářským průmyslem a obchodem umožňuje další rozvoj potravinářské finalizace v zemědělské prvovýrobě. Koooperační nebo integrační vazby zachovávají výhody potravinářské finalizace v zemědělských podnicích a zároveň výrazně oslabují některé nevýhody.

Aktivita zemědělských podniků při finalizaci potravinářských výrobků by měla směřovat k zajišťování některých předvýrobních fází a tržní úpravy v úzké součinnosti se zpracovatelským průmyslem a obchodem, k obohacení sortimentu potravin zejména o potravinářské výrobky, které lze obtížně zajistit v potravinářském průmyslu, a k výrobě krajových specialit, které je možno vyrábět v zemědělských podnicích bez mimořádných investičních nároků.

Doporučuje se ekonomicky podpořit snahu předních zemědělských podniků realizovat celospolečensky významné směry vědeckotechnického pokroku při výrobě potravin nejenom zvýhodněnými podmínkami při úvěrování a v daňovém systému, ale také přímou podnikatelskou účastí státu.

Přesto, že potravinářská finalizace v zemědělských podnicích může významným způsobem ovlivnit kvalitu a přispět k pestřejšímu sortimentu potravin, nelze předpokládat, že její přímý podíl v příštích deseti letech převýší 6 % maloobchodního obrátu potravin. Významnější může být nepřímý podíl, vyplývající z rozvoje kooperačních a integračních vztahů s potravinářským průmyslem a obchodem.

Literatura

MARILLAI, V.: Az integrációkutatás tapasztalatai a Europa i KGST országokban. A szövetkezeti integráció fejlődésének féldái a fejlett tőkés országok ételmi szergazdaságában. In: Tudom. és ?ezőgazd., 1984, č. 5.

SMETANA, T. a kol.: Organizační, ekonomické a právní předpoklady uplatnění kombinátních forem organizace výrobní základny a integračních vztahů v ZPoK. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1987.

TRÁVNÍČEK, Z. a kol.: Působení nového hospodářského mechanismu na formy sdružování hospodářských organizací v ZPoK. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1988.

Došlo 22. 6. 1989

Možnosti potravinářské finalizace v zemědělských podnicích v nových ekonomických podmínkách

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 191–202. — 3 tab., lit. 5, res. čes., rus., angl., něm.

zemědělský podnik, potravinářská finalizace, kooperace, integrace, analýza, vývoj

Současná velikost zemědělských podniků a ekonomická úroveň některých z nich umožňuje lépe naturopodně a ekonomicky zhodnocovat zemědělskou surovinu cestou potravinářské finalizace. Mezi rozhodující společenské přínosy účasti zemědělských podniků na finální výrobě potravin patří vedle obohacení sortimentu i pružnost a operativnost při realizaci inovovaných potravinářských výrobků. Přesto nelze předpokládat, že potravinářská finalizace v zemědělských podnicích v příštích 10 letech převýší 6 % z maloobchodního obrátu potravin. Významnější může být nepřímý podíl, vyplývající z rozvoje kooperačních a integračních vztahů s potravinářským průmyslem a obchodem.

БАШЕК В. — СМЕТАНА Т., Научно-исследовательской институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Возможности промышленной финализации производства продовольственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях в рамках новых экономических условий

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, с. 191–202. — 3 табл., лит. 5, рез. чешск., русск., англ., нем.

сельскохозяйственное предприятие, промышленная переработка продовольственной продукции, кооперирование, интеграция, анализ, развитие

Размеры сельскохозяйственных предприятий и экономический уровень отдельных хозяйств позволяют более полно (натурально и экономически) использовать сельскохозяйственное сырье путем его промышленной переработки. Участие сельскохозяйственных предприятий в конечном производстве продуктов питания приносит общественный эффект не только в форме расширения ассортимента, но и гибкого, оперативного внедрения в производство новых видов продукции. Однако в ближайшие годы удельный вес готовой продовольственной продукции, произведенной в сельскохозяйственных предприятиях, в розничном товарообороте продовольственных товаров не превысит 6%. Более весомой может быть ее косвенная доля, вытекающая из развития кооперационных и интеграционных связей с пищевой промышленностью и торговлей.

BAŠEK V — SMETANA T., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Manufacture of final food products in agricultural enterprises in new economic conditions

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 191–202. — 3 tabs, refs 5, summaries in cs, ru, en, de

agricultural enterprise, final food products, co-operation, integration, analysis, development

The present size of agricultural enterprises and the economic level of some of them facilitates the natural and economic valorization of agricultural raw materials in form of final food products. Decisive social contributions of the manufacture of final food products in agricultural enterprises are, besides the enrichment of food assortment, flexibility and operative introduction of innovated food products. But it cannot be assumed that the manufacture of final food products in agricultural enterprises in the next 10 years will exceed 6 % of the retailtrade turnover. Indirect participation in the development of co-operation and integration relations with the food industry and trade companies can be of great importance.

Möglichkeiten der Lebensmittel-Finalisierung in Landwirtschaftsbetrieben unter den neuen Wirtschaftsbedingungen

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 191–202. — 3 Tab., Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaftsbetrieb, lebensmitt. Finalisierung, Kooperation, Integration, Analyse, Entwicklung

Die derzeitige Größe von Landwirtschaftsbetrieben und das ökonomische Niveau einiger davon ermöglicht es besser in natureller und ökonomischer Hinsicht die landwirtschaftlichen Rohstoffe zu bewerten und zwar auf dem Wege der lebensmittelmäßigen Finalisierung. Zu den entscheidenden gesellschaftlichen Gewinnen der Beteiligung der Landwirtschaftsbetriebe an der Finalproduktion von Lebensmitteln zählt neben der Bereicherung des Sortiments auch die Elastizität und Operativität bei der Realisierung der innovierten Lebensmittelerzeugnisse. Dennoch darf man nicht voraussetzen, daß diese Finalisierung in den landwirtschaftlichen Betrieben in den nächsten 10 Jahren über 6% hinauswächst, bezogen auf den Einzelhandelsumsatz bei Lebensmitteln. Von größerer Bedeutung kann der indirekte Anteil sein, der sich ergibt aus der Entwicklung von Kooperations- und Integrationsbeziehungen der Lebensmittelindustrie mit dem Handel.

Adresa autorů:

Ing. Václav Bašek, CSc., ing. Tomáš Smetana, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Nový hospodářský mechanismus v zemědělsko-potravinářském komplexu byl uplatněn s ročním předstihem před jeho zavedením v ostatních odvětvích národního hospodářství. Hlavním důvodem byla ta skutečnost, že i v minulosti zde byly administrativně direktivní metody řízení více než v jiných odvětvích národního hospodářství diferencovaně doplňovány i řízením s použitím ekonomických nástrojů.

Zatímco v zemědělství celková úroveň hrubé výroby od počátku 8. pětiletky odpovídá plánované a zemědělské podniky tak úspěšně plní úlohu stabilizujícího faktoru ekonomiky, v potravinářském průmyslu je situace složitější. Jedná se především o sortimentní širší výrobků, poruchy výrobních zařízení, technologickou kázeň, rychlejší zvyšování celkových nákladů než výkonů, neplnění plánu zisku ani v jediném roce 8. pětiletky a o řadu dalších nedostatků.

Technická základna potravinářského průmyslu je charakterizována vysokým stupněm opotřebení. Na začátku 8. pětiletky bylo používáno ještě 12,1 mld Kčs zcela odepsaných základních fondů. Doba obratu dosahuje v současné době u strojních základních prostředků cca 25–30 let, což neumožňuje potřebným tempem modernizovat výrobu.

Technická úroveň používaných i nově pořizovaných strojů a zařízení vyráběných v ČSSR i v ostatních socialistických zemích je poměrně nízká, charakterizovaná nižší výkonností, značnou hmotností a vysokou energetickou náročností, což neodpovídá strojně technologickému zařízení předních světových výrobců. Ceny strojů a zařízení dodávaných potravinářskému průmyslu se zvyšují podstatně rychleji než jejich užitná hodnota. Fyzicky a morálně zastaralá výrobní základna potravinářského průmyslu a nedostatek špičkové techniky je hlavní příčinou zaostávání ve srovnání s průmyslem vyspělých kapitalistických států v ekonomické efektivnosti výroby i v kvalitě výrobků.

ZMĚNY V POSTAVENÍ SOCIALISTICKÉHO PODNIKU

V koncepci přestavby hospodářského mechanismu je považována změna v postavení socialistického podniku za výchozí bod přestavby a dalšího rozvoje socialistické ekonomiky. V nových podmínkách hospodaření došlo v zemědělsko-potravinářském komplexu ke strukturálním změnám v řídicí sféře — k přechodu na dvoustupňové řízení. Podniky potravinářského průmyslu jsou řízeny přímo, bez zprostředkujících oborových mezičlánků. Podniková sféra získala větší pravomoc a odpovědnost při rozhodování o svém rozvoji a způsobech naplňování společenských požadavků. Státní podniky mají právo samostatně rozhodovat o struktuře své výroby v rámci předmětu podnikání, který mají vymezen ve svém statutu.

K zajištění efektivní výrobní činnosti mohou rozvíjet všechny výzkumné, vývojové, projekční a obchodní činnosti. Pravidla hospodaření jim umožňují samostatně rozhodovat o organizaci, metodách a nástrojích vnitropodnikového řízení.

V potravinářském průmyslu došlo k některým strukturálním změnám již k 1. červenci 1988, kdy byla založena řada státních podniků. Jednalo se převážně o oborové podniky a podniky trustového typu. U všech zbývajících oborů došlo k organizačním změnám k 1. lednu 1989. Byly ustaveny státní podniky převážně krajského charakteru. K vytvoření státního podniku s celonárodní působností došlo pouze v případě masného a tukového průmyslu v ČSR a masného průmyslu v SSR. K zajištění řady činností, které by nebylo hospodárné zajišťovat roztržštěně, byly na základě dobrovolného sdružení činností a prostředků vytvořeny podniky výrobně technických a obchodních služeb. Možnost ověření vztahů prvovýrobců a zpracovatelů poskytne činnost dvou nově vzniklých zemědělsko-potravinářských kombinátů (v Rimavské Sobotě a Zobor Nitra).

VÝCHOZÍ PODMÍNKY PODNIKŮ PŘI VSTUPU DO NOVÉHO HOSPODÁŘSKÉHO MECHANISMU V ROCE 1989 A PŘEROZDĚLOVÁNÍ ODPISŮ

Nově vytvořené podniky potravinářského průmyslu hospodaří na principu úplného chozrasčotu a s ním nerozlučně spojeného principu samofinancování. Jeho uplatnění v praxi předpokládá, že krytí potřeb podniku v investicích, provozu, mzdách, sociálních výdajích apod. bude záviset na vytvořených prostředcích, což znamená, že rozvoj podniku bude možný pouze na základě dosažených hospodářských výsledků.

Pro uplatnění úplného chozrasčotu byly v hospodářském mechanismu vytvořeny podmínky v jednotlivých subsystémech a nástrojích řízení, založených především na principu jednotlivých ekonomických podmínek pro všechny podniky. Zásada jednotnosti je realizována zejména jednotnou mírou zisku ve velkoobchodních a nákupních cenách, jednotným postupem při přestavbě těchto cen a dále v zásadě jednotnými ekonomickými nástroji, odvody a normativy, vymezujícími podíl podniků a podíl společnosti na vytvořených zdrojích. Nezbytným předpokladem důsledného nastolení jednotných pravidel pro hospodaření podniků je překonání nebo zmírnění výchozích podmínek, tj. podmínek, s kterými podniky vstoupily do přestavby. Jde zejména o rozdílnost ve vybavení podniků výrobními fondy, která je konkrétně charakterizována stupněm opotřebení základních prostředků a mírou investiční zadluženosti.

Na základě direktivního systému plánování se výše finančních zdrojů přizpůsobovala hmotným potřebám plánů. Rozhodnutí o zařazení investic do plánu bylo v rukou centra a nebylo vázáno na vznik finančních zdrojů, a to ani na úrovni podniků. Zařazením akce do plánu vznikl investorovi nárok na finanční zdroje. Finanční prostředky (odpisy, zisk) vyprodukované v jednom podniku, výrobní hospodářské jednotce nebo odvětví mohly být odčerpány a použity na financování investiční činnosti v jiném podniku, výrobní hospodářské jednotce nebo odvětví.

Tato podřízenost ve finančním zabezpečování investiční výstavby vedla k tomu, že výrobní hospodářské jednotky i podniky v rámci výrobní hospodářské jednotky měli limitovanou investiční výstavbu, musely odvádět po řadu let odpisy a větší část zisku na redistribuci, takže neměly zdroje na reprodukci. Část své investiční výstavby musely financovat úvěrem v takovém rozsahu, že se zvyšovala jejich investiční zadluženost. Finanční zdroje odvedené výrobní hospodářské jednot-

ce nebo ústřednímu orgánu byly použity na investiční výstavbu, která vždy nepřinesla příslušné efekty. Vznikaly tak na jedné straně zastaralé podniky, do kterých se léta neinvestovalo, a na straně druhé podniky moderní. Rozdělování investic se neřídilo principem efektivnosti, ale principem přidělu.

Se zánikem finančních hledisek zanikla i řada dalších hodnotových kritérií. Z investičního rozhodování i plánování se vytratila funkce odpisů a kritérium míry opotřebení základních prostředků. Opotřebení základních prostředků je v jednotlivých oborech krajně nerovnoměrné a odráží přednostní rozvíjení výrobní základny zpracovávající živočišné suroviny na úkor oborů zpracovávajících rostlinné produkty.

K největšímu růstu kapacit došlo v období 5. a 6. pětiletky v masném průmyslu (o 33 %), v mlékárenském průmyslu (o 42 %) a v drůbežářském průmyslu (o 100 %). Výstavba zpracovatelských kapacit v ostatních oborech potravinářského průmyslu byla minimální. Nejzastaralejší je výrobní základna průmyslu cukrovarnického, pivovarsko-sladařského a mlýnsko-pekářského, kde se pohybuje zůstatková hodnota strojních základních prostředků mezi 37 až 39 %. Mezi republikami jsou menší rozdíly v opotřebení u strojů a zařízení, větší v opotřebení celkem, což je způsobeno vyšším opotřebením budov v ČSR.

Rozdílná úroveň a struktura výrobních fondů i rozdílná struktura jejich finančního krytí v podnicích vytváří rozdílné výchozí individuální ekonomické podmínky dalšího rozvoje (tab. I), které bylo třeba řešit. K řešení rozdílů ve výchozích podmínkách bylo však třeba přistupovat z hlediska toho, že absolutní vyrovnání výchozích podmínek je prakticky nerealizovatelné, v zásadě může jít pouze o odstranění, respektive zmírnění nejhlubších rozdílů v opotřebení základních prostředků a v investiční zadluženosti, přitom však jde o dynamický proces, kdy současně s procesem vyrovnání výchozích podmínek budou vlivem opatření nového hospodářského mechanismu a na základě dosahovaných výsledků konkrétních podniků vznikat další rozdíly v úrovni vybavenosti podniků výrobními fondy i v dalších podmínkách hospodaření.

Ve směrnici pro komplexní přestavbu hospodářského mechanismu se předpokládá řešit problémy spojené s rozdílnou výchozí základnou jednotlivých podniků dočasnou redistribucí odpisů, jejímž důsledkem bude omezení investiční aktivity těch podniků, jimž budou odpisy odčerpány, a naopak její zvýšení u podniků, kterým bude odčerpaná částka odpisů dotována. Opodstatněnost této dočasné redistribuce vyplývá z toho, že rozhodující příčinou rozdílů ve vybavenosti podniků výrobními fondy, ve stupni opotřebení a ve struktuře finančního krytí reprodukčního procesu je působení hospodářského mechanismu platného do konce roku 1988, který umožňoval široké přerozdělovací procesy. Uvedené difference jsou natolik podstatné, že budou výrazně ovlivňovat nejen budoucí finanční potřeby podniků, ale i možnost tvorby vlastních finančních zdrojů a jejich struktury.

Přerozdělování odpisů se provádí na základě Pravidel pro vyrovnání výchozích podmínek pro přestavbu hospodářského mechanismu vybraných státních podniků ZPoK a pro zajištění 8. pětiletého plánu, která byla schválena usnesením vlády ČSSR č. 124/1989. Schválený postup se uplatňuje v státních podnicích potravinářského průmyslu a ve státních podnicích technických služeb pro zemědělství.

Vyrovnání výchozích podmínek se provádí podle stanoveného propočtu odvodu odpisů do fondů soustavy ZPoK MZVČ ČSR nebo SSR anebo dotací z těchto fondů do zdrojů k rozdělení. Částka celkového odvodu nebo dotace odpisů byla propočítána jako součin rozdílů v podílech opravěk základních prostředků (v pořizovací ceně) podniku a celého souboru podniků za ČSSR a základních prostředků dělený 100. Oprávky základních prostředků byly přitom zvýšeny o investiční úvě-

I. Vybrané ukazatele charakterizující rozdílné výchozí ekonomické podmínky dalšího rozvoje potravinářského průmyslu podle oborů (rok 1987) – Some indicators which illustrate different initial economic conditions for the future development of food industry in individual branches (1987)

Obor	% opotře- bení	Vybavenost 1 prac. ZP	Úvěrové zatížení	Rentabilita výr. fondů
Mlékárenský průmysl	49,58	367 577	12,04	11,48
Masný průmysl	36,80	395 943	11,20	8,82
Drůbežářský průmysl	36,84	449 486	11,40	7,03
Pivovary a sladovny	57,41	527 905	8,49	5,09
Konzervárny a lihovary	50,61	323 096	10,35	6,63
Cukrovarnický průmysl	57,24	767 749	11,81	0,86
Tukový průmysl	51,88	487 152	10,43	6,47
Mlýnský a pekárenský průmysl	54,02	420 472	10,94	8,07
Mrazírny	33,36	740 972	14,98	9,57
Škrobárny	48,58	517 042	7,64	6,31
Čokoládovny	51,40	264 609	9,43	7,19
Čs. tabákový průmysl	54,38	319 251	6,02	6,90
Strojbal	51,11	252 595	8,19	9,64
Potravinoprojekt	54,62	49 786	—	36,57
ČSR cekem	49,20	438 841	10,68	6,67
Mliekárenský priemysel	30,59	482 069	7,48	7,31
Masový priemysel	31,01	402 124	13,16	6,25
Hydinársky priemysel	33,22	279 682	17,12	8,03
Pivovary a sladovne	47,32	516 690	7,63	4,43
Lihovary a konzervárne	44,28	312 753	7,44	8,25
Cukor-cukrovinky	46,76	470 998	11,81	1,20
Mlynský a pekárenský priemysel	35,63	301 454	7,34	2,45
Palma	36,83	440 730	6,12	6,28
Vinárske závody	36,83	708 440	3,55	1,63
Čs. tabákový priemysel	52,05	281 562	2,00	8,18
Strojárne + Obal	34,58	239 046	5,22	36,07
SSR celkem	39,39	458 409	8,44	5,15
ČSSR celkem	45,97	445 145	9,94	6,19

ry. Roční částka byla odvozena jako podíl za 7 let (1989–1995), přičemž odvod odpisů se provádí maximálně do výše 50 % odpisů podniku v příslušném roce. Příslušná dotace byla stanovena podnikům jednotným normativem z výrobních fondů a dále selektivně až do výše zabezpečující finanční potřeby podle 8. pětiletého plánu.

Vzhledem k tomu, že v podnicích potravinářského průmyslu a v podnicích technických služeb pro zemědělství nebylo uplatněno odpočitatelné minimum ze základu zisku, byly při stanovení odvodu nebo dotace vzaty v úvahu i vybilancované rozdíly vyplývající z komplexního uplatnění přestavby hospodářského mechanismu v ZPoK od 1. 1. 1989, včetně komplexní přestavby nákupních a velkoobchodních cen.

Nově vytvořené výrobní organizace hospodaří na základě Pravidel hospodářského mechanismu v ZPoK od 1. 1. 1989.

Podle zákona o státním podniku je podnik povinen ze svého zisku přednostně plnit povinnosti vůči státnímu rozpočtu. Rozhodnutí o míře a účelu použití zbylého zisku (po odvodech a daních) je v pravomoci podniku. Samotné rozhodování však nelze chápat absolutně. Podnik musí z použitelného zisku povinně a ve stanoveném pořadí doplnit fondy, které ze zákona vytváří, tj. fond rozvoje, fond kulturních a sociálních potřeb, fond odměn a rezervní fond. Pro rok 1989 je výše přidělu do fondů stanovena jako součást závazných výstupů státního plánu formou normativů.

Výše minimálních povinných přidělů:

- fond rozvoje 0,6 % z hodnoty výrobních fondů,
- FKSP 1,6 % z objemu vyplacených mzdových prostředků,
- fond odměn 7 % z celkového objemu mzdových prostředků,
- rezervní fond 0,1 % z hodnoty výrobních fondů.

Nejvýraznější změnou v oblasti finančního hospodaření je sloučení investičního fondu a fondu technického rozvoje do fondu rozvoje. Fond rozvoje se tak stává rozhodujícím zdrojem financování základních prostředků, vědeckotechnického rozvoje, růstu zásob a splácení úvěrů, což představuje podstatný zásah do dosavadního přísného oddělování investiční a provozní sféry financování hospodářských organizací.

Zdrojem fondu rozvoje jsou vedle použitelného zisku i odpisy a povinný normativní přírůstek z nákladů hospodářské činnosti podniků ve výši 1,6 % z čisté produkce a odpisů na financování výdajů na rozvoj vědy a techniky. O použití fondu rozvoje rozhoduje samostatně podnik, a to bez ohledu na zdroj, z něhož byl fond vytvořen, kromě účelově vázaných finančních prostředků. Pokud podnik tedy spotřebuje soustředěné prostředky z fondu rozvoje na financování nadměrného stavu zásob, omezí tím prostředky pro oblast investic, resp. vědeckotechnického rozvoje. Na základě této ekonomické závislosti z hlediska využívání vlastních zdrojů musí podniky dobře zvažovat každé vydání. To znamená, že podniky budou muset pečlivě propracovávat své rozvojové záměry tak, aby výsledný efekt byl co nejvyšší, a zároveň racionálněji hospodařit se zásobami — především usilovat o zlepšení jejich struktury a uvolňování rezerv.

Jednou z příčin nepříznivého vývoje v oblasti zásob jsou nedostatky v dodavatelsko-odběratelských vztazích, což vyvolává u odběratelských podniků nutnost vytvářet (s ohledem na zabezpečení potřeb výroby) značné předzásobení. Finančně nekryté nadměrné zásoby jsou také převažující příčinou platební neschopnosti řady podniků. Platební neschopnost není novým problémem, ale trvá již řadu let. V posledních letech však její celkový objem výrazně vzrostl. Na prvotní platební neschopnosti se ovšem podílí také nerovnoměrnost výroby, investiční činnost nekrytá finančními prostředky i nedostatečná tvorba zdrojů v podniku z důvodů nízké efektivnosti výroby.

Problém platební neschopnosti je ovšem širší a zdaleka se netýká jen těch podniků, u nichž vyplývá z nedostatků vlastního hospodaření. Protože mnohé podniky nejsou schopné platit svým dodavatelům, vzniká druhotná platební neschopnost, postihující takřka všechny. Vzhledem k tomu, že platební neschopnost není slučitelná s novým hospodářským mechanismem, dochází v těchto podnicích za účelem obnovení finanční rovnováhy k uplatnění konsolidačního programu.

Poruchy v platební neschopnosti signalizují poruchy v oběhu podnikových prostředků, což vede k odtržení hmotných a hodnotových procesů ve výrobě. Tím je narušena nejen peněžní rovnováha a plynulý chod ekonomiky, ale omezuje se a oslabuje možnost působení ekonomických nástrojů. Základní podmínkou vyřešení těchto problémů je soulad mezi plánem výroby, odbytu a zásobování, orientace na kvalitu výroby a výrazné zlepšení vnitropodnikového řízení.

V nových podmínkách hospodaření došlo k celé řadě změn i v úvěrové politice. Zatím byla praxe taková, že nejdříve se vyrábělo, objednávaly zásoby, uskutečňovaly investice, a teprve dodatečně se hledaly finanční prostředky a žádaly úvěry. Kritériem poskytování úvěru se nyní stalo jeho efektivní využití. Prioritu mají především úvěry podporující inovační programy, využití výsledků vědeckotechnického rozvoje, zabezpečující modernizace a rekonstrukce, pořízení jednoúčelových strojů, sezónních zásob a také úvěry podporující exportní výkonnost a další rozvoj ZPOK.

Doposud byly úrokové sazby velmi diferencované, postavené na odvětvových přístupech. Do velkoobchodních a nákupních cen byla při jejich přestavbě k 1. 1. 1989 zapracována jednotná úroková sazba 6 % pro celé národní hospodářství, čímž by se měl postupně úrok stát měřítkem minimální efektivnosti. Jednotně stanovené úrokové sazby jsou odstupňovány podle lhůty splatnosti. Dlouhodobé investiční úvěry se poskytují při sazbě 7 % na 8 až 12 let a splácejí se od plánovaného termínu uvedení do provozu. Střednědobé účelové investiční úvěry na technický rozvoj se poskytují při 5% úrokové sazbě u staveb na 5 roků a u strojního zařízení na 4 roky od zahájení čerpání, což má působit na rychlé dokončování a využívání kapacit.

Rozhodujícím kritériem pro poskytnutí bankovního úvěru je jeho reálná návratnost z vlastních zdrojů podniku na základě hodnocení subjektu úvěru, zatímco dříve se přikládal rozhodující význam efektivnosti jednotlivých objektů, které z úvěrů podnik zamýšlel financovat. Při hodnocení efektivnosti využití úvěrů porovnává banka jeho výši se ziskem a přitom prosazuje, aby se efektivnost využití úvěru v zásadě zlepšovala. Také vyšší sazby úroků než je stanovená 4,5% rentabilita z výrobních fondů mají působit na to, aby nové výrobní fondy pořízené na úvěr byly výkonnější a efektivnější než dosavadní, a zároveň má působit na omezování úvěru. Přestože výše úroků značně převyšuje úroveň zisku kalkulovanou v cenách, bude většina podniků potravinářského průmyslu v situaci, kdy má nedostatek zdrojů a je nucena přijmout úvěry i při této úrokové sazbě. Otázkou však zůstává, zda uvažované investice budou dostatečně efektivní, aby splňovaly podmínky úvěrování.

V oblasti provozu byla stanovena 5% roční úroková sazba pro krátkodobé účelové úvěry a pro kontokorentní úvěr, 6% sazba pro střednědobé a dlouhodobé účelové úvěry. Zásoby jsou hodnoceny nikoliv z hlediska jejich objemu k určitému časovému okamžiku, jak tomu bylo dříve, ale z hlediska dynamiky jejich vývoje v návaznosti na celkové hospodaření podniku, na jeho výsledky, a zejména na vývoj jeho finanční situace, který by měl sledovat postupné snižování závazků vůči bance.

DŮCHODOVÁ SITUACE

Složitosti finančního hospodaření podniků potravinářského průmyslu způsobuje zejména to, že nově ustavené státní podniky svou výrobou a její strukturou, efektivností, vybavením výrobními fondy apod. jsou výrazně diferencovány a že při jejich zřizování nemohl být komplexně posouzen vliv nových velkoobchodních cen na jejich příští důchodovou situaci.

I v dříve uplatňovaném systému měly jednotlivé podniky diferencované podmínky pro tvorbu zisku. Tyto rozdíly však byly zohledňovány rozpisem plánu zisku a přerozdělovacími procesy v rámci výrobní hospodářské jednotky a resortu. Tím, že ustavené státní podniky se staly subjekty přímých vztahů ke státnímu rozpočtu a zákon o státním podniku jim zaručuje neodčerpatelnost disponibilního zisku, dochází k situaci, že části potravinářských podniků zůstává přebytek zdrojů, zatímco ostatní podniky nevytvářejí zisk ani ve výši potřebné k dotování fondů v rozsahu stanoveném povinnými minimálními přiděly.

Na základě přepočtu plánu na nové ceny a metodiku by nemělo dojít k významným změnám 8. pětiletého plánu a tím ani ke změnám předpokládané investiční výstavby. Ta však byla do plánu založena účelově podle potřeb rozvoje jednotlivých oborů a nikoliv podle finančních možností nových státních podniků. Tím dochází k situaci, že řadě podniků se nedostávají prostředky ve fondu rozvoje k financování investičních akcí podle 8. pětiletého plánu. Podle podkladu resortních ministerstev je v ČSR těchto podniků 29 a v SSR 8.

Vzhledem k tomu, že výstavba v potravinářském průmyslu je z hlediska návratnosti investic méně efektivní, pořízení nových kapacit investičně náročnější, účinnost nových základních prostředků nižší než stávajících, mají podniky potíže se získáváním potřebných úvěrů.

Jednou z dalších příčin nedostatku finančních zdrojů některých podniků je i skutečnost, že v jejich plánech po přepočtu na ceny, metodiku a organizaci roku 1989 není naplněn zisk vycházející z úkolů 8. pětiletého plánu.

Z uvedených skutečností vyplývá, že nedostatek finančních prostředků na krytí plánovaných potřeb podniků spočívá především ve vnitřní nevyrovnanosti ve zdrojích a potřebách jednotlivých podniků, dále pak v nižší efektivnosti výroby a v realizaci investiční výstavby.

ZÁVĚR

Postavení potravinářského průmyslu jako konečného článku potravinářského řetězce zvyšuje jeho odpovědnost za výsledky práce celého zemědělsko-potravinářského komplexu, za schopnost zpracovat zemědělskou produkci na plnohodnotné, společensky užitečné potravinářské výrobky. Proto by měl být dobře technicky a technologicky vybaven a mít přiměřenou důchodovou situaci, motivující k vysoké výkonnosti a široké nabídce kvalitních potravin na trhu. Ve skutečnosti je zatím výrobně technická základna potravinářského průmyslu charakterizována vysokým stupněm opotřebení a finanční nerovnováhou ve zdrojích a potřebách. I přes tuto skutečnost je třeba považovat tento stav za přechodný, po jeho překonání by se mělo hospodaření podniků postupně normalizovat na základě principu samofinancování a přechodem k tržnímu hospodářství.

Vzhledem k tomu, že základní dokumenty přestavby hospodářského mechanismu byly zpracovány před dvěma lety, kdy tržní hospodářství bylo považováno za cosi nebezpečného, co je v rozporu s plánovitým řízením, obsahuje systém pravidel platných v ZPoK od 1. 1. 1989 jak prvky progresivní, tak i prvky, které jsou skutečně hluboké ekonomické reformě cizí.

BEČVÁŘOVÁ, V. a kol.: Rozpracování a ověření možností pro uplatnění kritériálních odvodů ve vztahu k využívání výrobních činitelů v zemědělství, organizacích služeb a potravinářském průmyslu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1987.
STIBUREK, V. a kol.: Ověření návrhů na zdokonalení mimocenových ekonomických nástrojů v ZPoK a náměty dalšího řešení. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1988.
Hospodaření s finančními zdroji v nových podmínkách. Příloha Zeměd. Nov., 1989, č. 5.
Postup státní banky při financování potřeb podniků ZPoK.
Příloha Zeměd. Nov., 1989, č. 7.
Pravidla hospodářského mechanismu v ZPoK od 1. 1. 1989. Příloha k usnesení vlády ČSSR č. 187 ze dne 30. 6. 1988.

Došlo 20. 7. 1989

HEMEROVÁ J., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Podniky potravinářského průmyslu v nových ekonomických podmínkách od 1. ledna 1989

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 203–211. — 1 tab., lit. 5, res. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, nový ekonomický mechanismus, změny strukturální, samofinancování, efektivnost, zdroje, potřeby, analýza vztahů

Jsou analyzovány změny, ke kterým došlo působením nového ekonomického mechanismu v potravinářském průmyslu a v důsledku změn organizačních struktur. Pozornost je věnována zejména předpokladům k uplatnění přestavby hospodářského mechanismu, změnám v postavení socialistického podniku, výchozím podmínkám podniků při vstupu do nového hospodářského mechanismu, finančnímu hospodaření a důchodové situaci. Výrobně technická základna potravinářského průmyslu je charakterizována vysokým stupněm zastaralosti základních prostředků a finanční nerovnováhou ve zdrojích a potřebách. Tento stav je třeba považovat za přechodný, po jeho překonání by se mělo hospodaření podniků postupně normalizovat na základě principu samofinancování a přechodem k tržnímu hospodářství.

ГЕМЕРОВА Я., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Предприятия пищевой промышленности в новых экономических условиях

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, s. 203–211. — 1 табл., лит. 5, рез. чешск., русск., англ., нем.

пищевая промышленность, новый экономический механизм, структурные изменения, самофинансирование, эффективность, ресурсы, потребности, анализ отношений

Анализируются изменения, вызванные внедрением нового экономического механизма и перестройкой организационных структур в пищевой промышленности. Внимание уделяется прежде всего возможностям перестройки хозяйственного механизма, условиям перехода и изменения положения социалистических предприятий в рамках нового хозяйственного механизма, финансовому хозяйствованию и уровню доходов. Производственно-техническая база пищевой промышленности характеризуется высоким уровнем износа основных средств и финансовой диспропорции между ресурсами и потребностями. Данное положение следует считать временным. После его улучшения уровень хозяйствования предприятий должен постепенно нормализоваться на основе принципов самофинансирования.

The enterprises of food industry in new economic conditions

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 203–211. – 1 tab., refs 5, summaries in cs, ru, en, de

food industry, new economic mechanism, structural changes, self-financing, effectiveness, resources, wants, analysis of relations

Changes are being analyzed which have been evoked by introduction of the new economic mechanism in the food industry and by modification of organizational structures. Attention is paid to the following aspects: prerequisites of implementation of the economic mechanism restructuring, changes in the position of socialist enterprises, initial conditions of enterprises accepting the new economic mechanism, finance management and incomes. The production and technological base of food industry can be characterized by old machine equipment and by a financial imbalance in the resources and wants. This situation must be taken as temporary; after its improvement the production conditions of enterprises should normalize after introduction of self-financing principles.

HEMEROVÁ J., Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha

Die Betriebe der Lebensmittelindustrie unter den neuen ökonomischen Bedingungen

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 203–211. – 1 Tab., Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelindustrie, neuer ökonomischer Mechanismus, Strukturveränderungen, Eigenfinanzierung, Effektivität, Quellen Bedarf, Analyse der Beziehungen

Analysiert werden die Veränderungen, zu denen die Einführung des neuen Wirtschaftsmechanismus in der Lebensmittelindustrie führte sowie auch die neue Organisationsstruktur. Hervorgehoben werden vor allen die Voraussetzungen für die Anwendung der Umgestaltung des Wirtschaftsmechanismus, der veränderten Stellung des sozialistischen Betriebes, den Ausgangsbedingungen der Betriebe beim Eintritt in die Phase der Anwendung des neuen Wirtschaftsmechanismus, der Finanztätigkeit und der Einkommenssituation. Charakteristisch für die produktions-technische Basis der Lebensmittelindustrie ist die hohe Veralterung der Grundmittel und die finanzielle Unausgeglichenheit bei den Quellen und dem Bedarf. Dieser Zustand muß als vorübergehend angesehen werden. Nach seiner Überwindung sollte sich die Wirtschaftstätigkeit der Betriebe allmählich normalisieren auf der Basis der Prinzipien der Eigenerwirtschaftung der Mittel und der Eigenfinanzierung.

Adresa autorky:

Ing. Jaroslava Hemerová, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Máne-sova 75, 120 58 Praha 2

Zabezpečení trvalého rozvoje výroby potravin a tím i rozšiřování trhu potravinářských výrobků pro uspokojování potřeb všech skupin spotřebitelů je hlavním úkolem potravinářského průmyslu.

V uplynulém období potravinářský průmysl významnou měrou přispěl k tomu, že spotřebou potravin na jednoho obyvatele se řadí ČSSR mezi nejvyspělejší země světa. Uplynulý vývoj prokázal, že zavedené formy organizace a řízení svým způsobem přispěly k dosažené úrovni jeho současné materiálně technické základny.

V souvislosti s intenzifikací a se zvyšováním efektivnosti našeho hospodářství při uplatňování tržních vztahů se i pro zemědělsko-potravinářský komplex (ZPoK) vytváří zcela nové požadavky.

Náročnější úkoly a zásadní změny v soustavě řízení národního hospodářství a ZPoK vyžadují nové přístupy v řešení dalšího rozvoje potravinářského průmyslu a jeho jednotlivých oborů. Požadavky vyšší efektivnosti při zhodnocování zemědělských surovin a dosahování vyšší jakosti potravin je nutné řešit cestou dalšího sladěvání zájmů zemědělské prvovýroby, zpracovatelů i obchodu, důsledným uplatňováním zbožně peněžních vztahů a omezování nežádoucího přerozdělování výsledků hospodaření jak mezi jednotlivými organizacemi potravinářské vertikály, tak i v rámci oborů, a tím vytvářet podmínky pro dosažení samostatnosti a odpovědnosti podniků za dosahované výrobní a ekonomické výsledky a pro rozvoj jejich podnikatelské aktivity.

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA ORGANIZACE VÝROBNĚ TECHNICKÉ ZÁKLADNY POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU

Potravinářský průmysl je počtem pracovníků, hodnotou základních fondů a objemem hrubé výroby jedním z největších odvětví zpracovatelského průmyslu. Výkony potravinářského průmyslu dosáhly v roce 1987 za ČSSR 145,7 mld Kčs, což je ve srovnatelných cenách o 12,4 % více než v roce 1980 (tab. I).

Organizační struktura potravinářského průmyslu byla stabilizována, přibližně do poloviny šedesátých let. Pak došlo k rozdělení celostátní působnosti VHI potravinářského průmyslu do jednotlivých republik. Přitom na Slovensku došlo vzhledem k nižšímu počtu podniků ke sloučení některých oborů (Bašek 1987).

Uspořádání výrobně technické základny a územní rozložení zpracovatelských kapacit potravinářského průmyslu bylo spojeno s koncentrací výroby a s požadavky vyplývajícími z rozvoje výrobních sil. Organizační struktury (VHI) v potravinář-

ském průmyslu byly založeny převážně na oborovém principu a jejich vnitřní uspořádání (až na některé výjimky) odráželo administrativně územní a správní hlediska (krajské podniky).

Většina VHI potravinářského průmyslu byla vybavena vlastní vědeckovýzkumnou základnou na úrovni oborového výzkumného nebo vývojového pracoviště a projekcí, konstrukčními, vývojovými a strojírenskými dílnami pro zajišťování výzkumu a vývoje ve vlastním oboru. Oborové uspořádání potravinářského průmyslu v různých formách VHI umožňovalo snadné ovládání reprodukčního procesu prostřednictvím podrobného rozpisu a kontroly plnění úkolů státního plánu, řešení problémů koncentrace výroby a zdrojů a postupné modernizace jednotlivých oborů potravinářského průmyslu spojené se zabezpečením rostoucích potřeb ve výživě obyvatel. Avšak toto uspořádání nebylo výsledkem technické, technologické a ekonomické koncentrace, ale vzniklo na základě administrativně centralistického systému rozhodování o organizaci výrobně technické základny zpracovatelského průmyslu ZPoK. Proto s sebou neslo celou řadu nepříznivých jevů — nežádoucí monopolizaci se všemi negativními důsledky, rozložení zpracovatelských kapacit mnohdy bez zohlednění vazeb na surovinovou základnu a místo spotřeby výrobků, a proto doprovázené vysokou dopravní náročností včetně náročné infrastruktury.

Provedená zkoumání a jejich výsledky ukazují (Bašek 1988), že přes existenci určitých oborových specifíků bylo možno u krajských podniků uvnitř VHI vytypovat obecné tendence, pro něž jsou charakteristické zejména tyto znaky:

- Krajské organizační uspořádání vtisklo podnikům značnou výrobně technologickou univerzálnost. Zdůrazňuje vazbu na administrativní členění státu a preferuje rajonizaci zdrojů i odbytu, přitom jsou v těchto celcích určité možnosti vnitropodnikové specializace.

- Rozšířená reprodukce výrobních fondů neřešila ekonomickou situaci podniků, ale soustředila se na řešení výrobně technické situace. Tento dlouhodobý trend se projevoval snižováním účinnosti výrobních fondů vyjádřené výkony připadajícími na 1 Kčs základních prostředků (ZP), stagnací produktivity živé práce atd.

- Prohlubovaly se procesy přerozdělování.

Jednotné centralizované řízení jednotlivých oborů potravinářského průmyslu bylo do značné míry nezbytné v období extenzivního rozvoje a vedlo k tomu, že v podstatě i různé organizační formy (koncern, trust, oborový podnik) se sobě velmi přiblížily a rozdíly z hlediska používaných forem a metod řízení nebyly podstatné.

Tyto organizační formy se v současné době svou těžkopádností vlivem mnohastupňového byrokratického řízení i složitostí vnitřních vztahů stávaly brzdou dalšího rozvoje. Bránily iniciativě nižších článků a nevytvářely systémové předpoklady pro intenzifikaci výrobního procesu, pro užší sepětí jednotlivých organizačních jednotek v rámci výrobních vertikál a pro rychlý a efektivní transfer poznatků VTR do těchto vertikál. Vzhledem k oborovým výrobním a administrativním zábranám nedocházelo k realizaci efektivních kombinátních propojení a integračních vztahů. Přetrvávající oddělenost jednotlivých řídicích vertikál však tomu bránila a vytvářela bariéry i v rámci samotného ZPoK.

Údaj	1980	1985	1987
Počet pracovníků celkem	190 536	193 838	194 273
Hodnota ZP v mil. Kčs	56 698	74 775	83 830
Výrobní fondy v mil. Kčs	78 770	101 240	109 357
Hrubá výroba v mil. Kčs	115 184	125 386	128 644

Pramen: Databáze VÚEPP Bratislava

ZKUŠENOSTI S PRŮBĚHEM PŘESTAVBY ORGANIZAČNÍCH STRUKTUR POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU ZPoK ČSSR

Právním předpokladem k přestavbě hospodářského mechanismu a organizačních struktur se stal nový Zákon o státním podniku č. 88/1988 Sb., na jehož základě a s přihlédnutím k některým dalším základním principům (dvoustupňové řízení bez mezičlánku, ekonomická samostatnost nově vzniklých podniků, odstranění administrativní centralizace a vytvoření podmínek pro hospodářské soutěžení a podnikavost aj.) byly v ZPoK ve dvou etapách založeny současné státní podniky.

Výsledky průzkumu účinnosti přestavby hospodářského mechanismu ZPoK, provedeného VÚEZVž Praha a VŠZ Praha v první polovině letošního roku, jehož se autoři zúčastnili, lze přijímat s ohledem na časový odstup od realizace změn spíše jako předběžné a informativní.

Při hodnocení etap změn organizačních struktur výrobně technické základny potravinářského průmyslu lze konstatovat, že v ZPoK byly založeny státní podniky na základě převážně administrativně správního řízení jako nové formy dosavadní organizace. V potravinářském průmyslu tak byly v rámci první etapy VHJ ve formě oborových podniků převedeny (přejmenovány) na státní podniky. Ve druhé etapě pak byly zrušeny VHJ v koncernové a trustové formě a založeny státní podniky převážně na úrovni současných krajských podniků (výjimkou je masný a částečně tukový průmysl, kde VHJ byla převedena na státní podnik). Ovšem ani takto vytvořené podniky nevznikají jako subjekty v důsledku ekonomického tlaku a lze proto jen stěží očekávat, že se ihned začnou chovat ekonomicky. K vytvoření trhu s tolik požadovaným novým postavením spotřebitele musí přispět v rozhodující míře i potravinářský obchod, který musí převzít plnou odpovědnost za trh potravin.

V průběhu přestavby organizačních struktur v potravinářském průmyslu byly založeny státní podniky vědeckotechnických a obchodních služeb (PVTOS). Tyto podniky byly většinou založeny na bázi oborových vědeckovýzkumných základen a generálních ředitelství. Po zrušení generálních ředitelství se však ze strany centra objevují tendence přenášet řadu činností, které jsou výlučně v jeho kompetenci, na PVTOS (jde o zpracování bilanci, rozpis limitních a bilancovaných položek státního plánu, kontrolu rozpisu finančních ukazatelů státního plánu atd.), což je v rozporu s postavením podniků podle zákona. Rovněž určitá nejasnost v náplni a předmětu činnosti PVTOS, jež vedla k nesprávnému chápání pozice těchto podniků, se ve vztahu k ostatním podnikům promítla negativně (snaha o zachování výlučného postavení soustředěním některých činností, např. normotvorných, obchodních a odbytových).

Provedená přestavba organizačních struktur představuje v určitých oborech krok k narušení monopolního postavení výrobce a uplatnění hospodářské samostatnosti podniků odbouráním zbytečných řídicích mezičlánků. Přesto v řadě případů bylo zvoleno kompromisní řešení s tím, že pro cílové řešení nejsou dosud vytvořeny podmínky (kádrové, materiální aj., např. nerovnováha zdrojů a potřeb, nevyvážený cenový systém, malé zkušenosti s používáním nových ekonomických nástrojů atd.).

NÁMĚTY NA DALŠÍ VÝVOJ ORGANIZAČNÍCH STRUKTUR VÝROBNĚ TECHNICKÉ ZÁKLADNY POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU PO JEDNORÁZOVÉ PŘESTAVBĚ

Změny v organizaci a řízení výrobně technické základny potravinářského průmyslu ZPoK mohou vytvořit pouze výchozí základnu, která je předpokladem pro dynamický rozvoj tohoto odvětví. Je přitom zřejmé, že těžko může vzniknout „podnikatelská“ organizační struktura bez konkrétního ekonomického tlaku na vznik racionálních vazeb mezi organizacemi. Účelnost takových vazeb, jejich životnost a vývoj může potvrdit pouze skutečná podnikatelská atmosféra a tlak samofinancování. Principy racionalizace organizačních struktur a zakládání podniků nejen v potravinářském průmyslu jednoznačně ukládají podřídit organizační struktury a formy hledisku efektivity. Tedy zakládat podniky tak, aby při uspokojování potřeb společnosti zbožím (tj. potravinami) dosahovaly na svém úseku činnosti co nejvyšší ekonomické efektivity a byly schopny realizovat koncepcce svého dlouhodobého rozvoje v podmínkách samofinancování. Předpokladem pro dosažení těchto cílů je taková struktura podniků, která by vytvořila vhodný rámec pro rozvoj podnikatelské iniciativy.

Potravinářský průmysl nelze chápat jako stejnorodý celek. Uplatňovaná organizace i řízení jeho jednotlivých oborů musí být diferencovány s přihlédnutím k oborovým specifikům. Ta jsou tvořena rozhodujícím surovinovým zdrojem a charakterem zemědělské suroviny, charakterem technologického a reprodukčního procesu a zásobování spotřebitele finálními výrobky i charakterem spotřebního výrobku vůbec. Proto nemohou být podniky vytvářeny jen podle jediného univerzálního organizačního principu nebo podle jedné šablony.

V organizaci a řízení potravinářského průmyslu je třeba diferencovat s ohledem na charakter a specifika jednotlivých oborů a konkrétní podmínky reprodukčního procesu. Proto racionální organizační struktury musí být uspořádány nešablonovitě (i v rámci oboru diferencovaně) podle konkrétních podmínek celého reprodukčního procesu výroby potravin.

Při respektování základních hledisek pro vytváření podniků v potravinářském průmyslu ZPoK (z nichž prioritní je hledisko ekonomické) musí být rozhodujícím kritériem ukončení výrobně technologického cyklu při výrobě potravin. Charakter potravinářské výroby a vztahů a vazeb většiny oborů potravinářského průmyslu na surovinový zdroj a spotřebitele vytvářejí potřebu decentralizace a uplatnění výrobně místního principu při vytváření organizačních struktur v tomto odvětví a opuštění administrativně správního principu tvorby (krajské podniky). To znamená umožnit zejména v oborech masného, drůbežářského, pivovarského a sladovnického, mlékárenského a cukrovarnického průmyslu zakládání podniků na úrovni některých závodů nebo jejich seskupení hlavně na základě výrobně ekonomických hledisek (stupeň finalizace a výrobně technologické vazby, objem výroby aj.) a nevyklouzat přitom možnost vzniku kombinátních podniků sloučením několika závodů (organizačních jednotek) z různých oborů.

Centralizovanější formy organizace lze uplatnit v oborech, které nejsou přímo surovinově vázány (v užším slova smyslu) na podniky zemědělské prvovýroby (získávají surovinu např. převážně z dovozu), a nebo tato vazba má lokální charakter (např. vinná réva, tabák) a charakter odbytu jejich finálních výrobků nepředstavuje denní přímé zásobování spotřebitelů. Přitom se předpokládá účelná decentralizace pravomoci a odpovědnosti na integrované organizační jednotky.

Uplatňování výrobně místní zásady v podnikové výstavbě znamená opustit dosavadní praxi, kdy se pojem podniku spojuje s administrativně vytvořenými organizacemi, složenými výlučně z většího počtu závodů. Hlavní článek řízení se tak spojuje s administrativně vytvořeným centrem stále vyššího řádu, což vede ke ztrátě smyslu samotného pojmu podnik. Tak se vytváří situace, kdy se „řízení“ jako takové zdokonaluje samoúčelně, nezávisle na výrobě (rozvojem metod řízení jako takových, nárůstem řídicích prací a administrativy, vznikem nových řídicích profesí, informační explozí, rozvojem náročné výpočetní techniky aj.), a to vše při zaostávání technické a ekonomické úrovně výroby samé.

Na nedostatečné uplatňování tohoto principu v organizaci a řízení výrobně technické základny v našem národním hospodářství upozorňuje např. i Remes (1989).

Při posilování samostatnosti podniků potravinářského průmyslu je nutno respektovat právo podniků na vytváření nejrůznějších forem účelových zájmových sdružení i akciových společností, založených na principu dobrovolnosti a ekonomické výhodnosti k zajištění společných zájmů, zejména v oblasti transferu VTR, normalizační a normativní činnosti, sociálních činností apod.

Volba předmětu a rozsah činnosti sdružení bude plně v pravomoci účastníků sdružení v souladu se smlouvou o sdružení. Za účelem plnění svých úkolů ve výrobě potravin a v jiné hospodářské činnosti se mohou podniky sdružovat do akciové společnosti jako jedné z možných forem sdružování (právní podmínky stanoví zákon č. 243/49). Akciové podniky představují podle něho formu účastnických podniků, které vznikají z iniciativy zakládajících podniků.

V dalším období lze rovněž očekávat, že oborově založené PVTOS nebudou pro svou úzkou oborovou orientaci a vlivem ekonomického tlaku schopny samofinancování. Proto se zřejmě objeví tendence ke vzniku PVTOS víceoborového charakteru. K tomu může docházet na základě jejich slučování, sdružování, nebo vyčleňování specifických činností (konstrukce a projekce, služby ASŘ a výpočetní techniky, výzkum, výchova kádrů a další sociální služby atd.). Domníváme se však, že nebude účelné do tohoto procesu vstupovat zhora, ale ponechat zde dostatek prostoru k přirozenému vývoji.

Splnění nových cílů v hospodářském a sociálním rozvoji je nerozlučně spjata se změnami v přístupech k řešení dalšího rozvoje ZPoK a jeho jednotlivých částí, které urychlí využívání poznatků vědy a techniky a inovační proces. Při přestavbě a další racionalizaci organizačních struktur v potravinářském průmyslu se musí stát hlavním kritériem ekonomická účelnost. Zároveň musí změny v organizaci a řízení výrobně technické základny potravinářského průmyslu vytvořit takovou výchozí základnu, která se stane předpokladem dynamického rozvoje tohoto odvětví. Koncipování podniků musí vycházet ze specifík jednotlivých zpracovatelských oborů a konkrétních podmínek celého reprodukčního procesu. Proto nemohou být podniky vytvářeny podle jediného univerzálního organizačního principu nebo podle jedné šablony. Vytváření skutečné diferencované organizační struktury představuje dlouhodobý dynamický proces, který by neměl v žádném případě směřovat k polovičitým řešením nebo k dílčím změnám.

Literatura

- BAŠEK, V. a kol.: Racionální uspořádání organizačních a řídicích struktur v ZPoK při přestavbě hospodářského mechanismu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1987.
- BAŠEK, V. a kol.: Vliv nového hospodářského mechanismu na organizační a řídicí struktury potravinářského průmyslu a služeb v ZPoK. [Závěrečná zpráva]. Praha, VÚEZVž 1988.
- REMĚŠ, A.: Funkce velikostní struktury hospodářských jednotek v procesu intenzifikace (II). Plán. Hospod., 1989, č. 2.
- Zákon o státním podniku a přestavba organizačních struktur. Sborník k pracovnímu semináři ČSVTS IS FMR. Ostrava, Inorga 1988.

Došlo 10. 8. 1989

Některé aspekty organizace a řízení potravinářského průmyslu v současných podmínkách

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 5, s. 213–220. — 1 tab., lit. 4, res. čes., rus., angl., něm.

ZPoK, potravinářský průmysl, organizace, řízení, analýza

Při hodnocení etap změn organizačních struktur výrobně technické základny potravinářského průmyslu lze konstatovat, že v ZPoK byly založeny státní podniky na základě převážně administrativně správního řízení jako nové formy dosavadní organizace. V rámci první etapy přestavby tak byly VHI ve formě oborových podniků „přejmenovány“ na státní podniky. Ve druhé etapě pak byly zrušeny VHI v koncernové a trustové formě a založeny státní podniky převážně na úrovni současných kraj-
ských podniků. Vytvořené podniky nevznikaly jako subjekty v důsledku ekonomického tlaku.

БАШЕК, В. — ВЫЛЕТАЛ Б., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Отдельные аспекты организации и управления пищевой промышленности в современных условиях

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 5, с. 213–220. — 1 табл., лит. 4, рез. чешск., русск., англ., нем.

агропродовольственный комплекс, пищевая промышленность, организация, управление, анализ

На основе оценки этапов организационных структур производственно технической базы пищевой промышленности можно констатировать, что государственные предприятия в рамках агропродовольственного комплекса были созданы преимущественно командно-административным путем как новая форма существующих предприятий. Таким образом на первом этапе перестройки производственно-хозяйственные единицы в форме ведомственных предприятий были „переименованы“ на государственные предприятия. На втором этапе были ликвидированы производственно-хозяйственные единицы в форме концернов и трестов и созданы государственные предприятия преимущественно на уровне существующих областных предприятий. Созданные предприятия не возникали как субъекты в результате экономического давления.

BAŠEK V. – VYLETAL B., Economic Research Institute of Agriculture and Food, Praha

Some aspects of food industry organization and management in present conditions

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 5, pp. 213–220. — 1 tabs, refs 4, summaries in cs, ru, en, de

agricultural and food production complex, food industry, organization, management, analysis

When analysing the stages of organization structure changes of the production and technical base of food industry, it could be stated that there were established state enterprises within the agricultural and food production industry complex on the basis of mostly administrative management as a new form of the recent organization. Hence, within the first stage of restructuring the production and economic units were, in the form of sectorial enterprises, „re-named“ state enterprises. At the second stage the production and economic units were abolished in their concern and trust forms and there were established state enterprises mostly on the level of contemporary regional enterprises. The established enterprises did not rise as subjects owing to an economic pressure.

Einige Aspekte der Organisation und der Leitung der Lebensmittelindustrie unter den gegenwärtigen Bedingungen

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 5, S. 213–220. – 1 Tab., Lit. 4, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

ALK, Lebensmittelindustrie, Organisation, Leitung, Analyse

Bei der Bewertung der Etappen der Veränderungen der Organisationsstruktur der produktionstechnischen Basis der Lebensmittelindustrie kann festgestellt werden, daß im ALK die staatlichen Betriebe gebildet wurden auf überwiegend administrativer und verwaltungsmäßiger Basis als neue Formen der bisherigen Organisation. In der ersten Etappe der Umgestaltung wurden die Produktions-Wirtschaftseinheiten in der Form der Bereichsbetriebe „umbenannt“ in staatliche Betriebe. In der zweiten wurden die PWE in Konzern oder Trustform aufgelöst und staatliche Betriebe gebildet überwiegend auf dem Niveau der gegenwärtigen Bezirksbetriebe. Diese gebildeten Betriebe entstanden nicht als Subjekte im Ergebnis des ökonomischen Druckes.

Adresa autorů:

Ing. Václav Bašek, CSc., ing. Bohuslav Vyletal, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Postupný proces zvyšování výroby potravin v ČSSR vedl k dosažení vysokého stupně soběstačnosti v zajištění poptávky u základních potravin na našem vnitřním trhu. Potraviny se tak staly hlavním stabilizujícím faktorem tohoto trhu a významným podílem na celkovém maloobehodním obratu odčerpávají značnou část kupní síly obyvatelstva. Rozhodujícím úkolem ve výrobě potravin pro další období bude zefektivnění této výroby a zabezpečení kvalitativně vyšší báze pro zdravotně a nutričně žádoucí strukturu výživy.

K zajištění dlouhodobého programu by měl přispět adekvátní nový hospodářský mechanismus, založený na širším a aktivním využití tržních vztahů. Za rozhodující nástroje tohoto mechanismu je nutno pokládat podnikání a rozvinutý trh.

Nový hospodářský mechanismus však vyžaduje nově propracovat filozofii a přístupy k plánování a trhu. Proto bylo pro autory obtížné využít zejména tradičních literárních pramenů a orientovali se především na výsledky výzkumu z posledního období.

LITERÁRNÍ PŘEHLED

Výzkum v oblasti koncepčního pojetí plánování v rámci přestavby hospodářského mechanismu ČSSR je řešen zejména v Ústředním ústavu národohospodářského plánování (především Hubáček a kol. 1987).

Aplikovaný ekonomický výzkum dané problematiky z hlediska výroby potravin probíhá ve Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v Praze (Dolek a kol. 1989).

Výsledky výzkumu, které jsou dále uvedeny, vycházejí jak z teoretických poznatků, tak i z návrhů vyplývajících z analýzy systému plánování a dodavatelsko-odběratelských vztahů v ZPoK a ZPK v období 7. a 8. pětiletky, kterou autoři prováděli v rámci výzkumu ve VÚEZVŽ. Současně bylo využito poznatků z prací řešících zkvalitnění nabídky potravin na vnitřním trhu (Prokopec 1988) a problematiku smluvních vztahů v ZPoK (Cyrner 1989).

V teoretických otázkách se autoři opírají o výsledky výzkumu vztahu mezi plánováním, hodnotovými nástroji a poptávkou, které v posledním období rozpracoval pro etapu intenzivního rozvoje národního hospodářství základní ekonomický výzkum (zejména Klusůň 1989), jenž využívá i dostupné zahraniční poznatky.

Širší mezinárodní praxe ukázala, že trh je pružný nástroj zajišťující soulad výroby a spotřeby v konkrétním sortimentu výrobků, přispívá ke stimulování efektivity a může aktivně působit a plnit svoji funkci v jakýchkoliv výrobních vztazích.

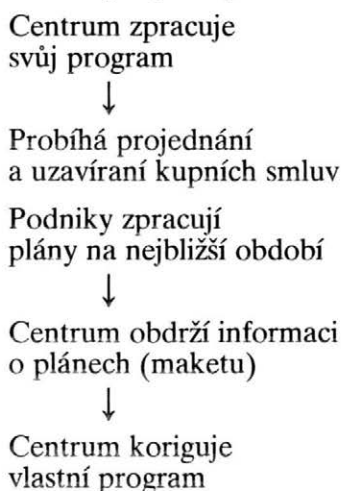
Analýza dosavadního systému plánování a dodavatelsko-odběratelských vztahů v celém řetězci výroby a prodeje potravin (výroba a distribuce vstupů, výroba a nákup zemědělských surovin, zpracování a realizace v obchodní síti) ukázala, že potlačení hospodářské soutěže vedlo k zneužívání monopolních výhod a k vytvoření trhu dodavatele s nežádoucími účinky, a to místo trhu odběratele.

Hospodářské vztahy mezi jednotlivými hospodářskými subjekty v rámci národního hospodářství vyplývaly především ze systému plánování a hmotného bilancování. Bilancování bylo využíváno především k přímému řízení dodávek a spotřeby jednotlivých položek. Součástí státního plánu byla vždy bilance jako celek, tj. určení zdrojů i jejich rozdělení.

Přestavba hospodářského mechanismu vychází z hluboké změny metod řízení, která spočívá v zásadním opuštění direktivy a ve vyšším využití hodnotových nástrojů.

Proti stavu odpovídajícímu podmínkám 8. pětiletky by proto mělo dojít ke změnám, které budou tyto požadavky respektovat. Především to znamená změnu ve využívání hmotného bilancování. Z bilance jako řídicího aktu by se měla stát bilance jako informace, na jejímž základě vyvodí centrum rozhodnutí a rozhodne o využití konkrétních nástrojů řízení (buď o změně dosavadního, nebo o doplnění nového hodnotového nástroje do soustavy, a v krajním případě o stanovení státní zakázky formou smluvních vztahů).

Pro tvorbu centrálního programu metodou hmotného bilancování pro příští období se předpokládá následující postup:

Změny ve hmotném bilancování pro příští léta spočívají tedy zejména v tom, že toto bilancování bude využíváno ne jak nástroj řízení, ale jako nástroj poznání disproporce mezi zdroji a potřebami.

Postupný přechod od administrativně direktivního modelu plánovitého řízení k ekonomickému systému řízení, nastoupený v zemědělství od počátku 80. let a komplexně uplatňovaný v celém ZPoK, tedy i v podnicích potravinářského průmyslu a u organizací služeb od 1. 1. 1989, předpokládá rekonstrukci a posílení deformovaného mechanismu trhu, a to včetně trhu potravin.

Posílení významu trhu však bude vyžadovat kromě změn v oblasti plánování a hmotného bilancování začít pracovat především s poptávkou namísto s potřebami (ani pokud jsou stanoveny normativně). Pokud jde o poptávku, je pak účelné vycházet z koupěschopné poptávky, která je spolehlivějším východiskem pro prognózování výroby a odbytu.

Dokumentuje to i vývoj spotřeby masa na kosti na 1 obyvatele v ČSSR (podle údajů FSÚ):

skutečnost

1985 — 85,8 kg

1986 — 87,3 kg

1987 — 89,0 kg

hrubý odhad

1988 — 91,0 kg

Z odhadu spotřeby masa za rok 1988 a z předchozího vývoje vyplývá, že bylo docíleno překročení výhledové maximální spotřeby pro rok 1995 a že tento vývoj vyplývající z koupěschopné poptávky obyvatelstva spíše aktivně ovlivnil výsledky zemědělské výroby (nákup jatečných zvířat) než naopak, a současně ani přímo nenavazuje na nové výživové doporučení dávky (VDD) vydané v roce 1989, podle nichž by orientační spotřeba masa celkem v hodnotě na kosti měla činit pouze 60 kg.

Obdobná situace je i u rafinovaného cukru, kde odhadovaná spotřeba na 1 obyvatele v roce 1988 činila 40 kg, přičemž tato spotřeba bezprostředně nenavazuje na plán zemědělské výroby, protože v roce 1988 byl zaznamenán zvlášť výrazný výpadek sklizně cukrovky, a ani na VDD, podle nichž doporučená spotřeba by měla činit 30 kg za rok.

I když nelze podceňovat nebo dokonce odmítat zdravotní výchovu obyvatel v oblasti výživy, bude nutno v příštím období v souvislosti s rozvojem lidského faktoru a osobnosti vůbec uznat i vyšší míru suverenity spotřebitelů potravin. A právě tato suverenita bude u jednotlivých skupin obyvatel ve větší míře omezena rodinnými rozpočty než normováním potřeby např. prostřednictvím VDD.

Významnou úlohu při transformaci potřeb na koupěschopnou poptávku prostřednictvím rodinných rozpočtů budou hrát samozřejmě ceny. Působení cen bude však do určité míry omezeno vzhledem k tomu, že obyvatelstvo přikládá potravinám v hierarchii hodnot stále zvláštní význam a řadí je na přední místo, a to zvláště když se na trhu projevuje nedostatek nepotravinářského zboží a požadovaných služeb. Proto i maloobchodní obrat u potravin v běžných cenách činil v roce 1988 na osobu 45,9 %, tedy pouze o 1 bod méně než v roce 1980, kdy tento podíl činil 46,9 %.

Spotřebitel, jehož suverenita v příštím období poroste, nebude v řadě případů vědomě pozitivně reagovat na záměr zdravotníků žádající snížení kvantity spotřebovávaných potravin, ale bude od společnosti žádat radikální omezení výroby potravin, které by mohly ohrozit jeho zdraví sníženou kvalitou (obsahem cizorodých látek apod.).

Koupěschopná poptávka obyvatelstva bude v příštím období ovlivňována rodinnými rozpočty a disponibilními zdroji jednotlivých skupin obyvatel v závislosti na mzdovém vývoji a mzdové diferenciaci. Zatímco u některých skupin obyvatel-

stva budou disponibilní zdroje rodinných rozpočtů využity na nákup základních potravin, budou u některých skupin obyvatel „stačit“ i na nákup potravin v atraktivních obalech, tvarech a kombinacích, které uspokojí nejen potřeby existenční a sociální, ale též potřeby označované jako seberealizační. Tyto potřeby (označované jako vyšší) bude v podmínkách intenzivního rozvoje společnosti třeba vyvolávat a uspokojovat v zájmu vyšší pracovní motivace a nového, esteticky hlouběji orientovaného chování lidí.

S novými přístupy nutno nadále počítat i u podniků, jejichž předmětem činnosti je prodej a výroba potravin, ale i u podniků dodávajících výrobní prostředky a poskytujících služby pro zabezpečování výroby potravin.

Posílení významu trhu bude vyžadovat změny v plánování jak na úrovni centrálních orgánů při tvorbě jejich programů, tak i na úrovni podnikatelských subjektů při tvorbě podnikových plánů.

Při tvorbě programů bude nutné vycházet zejména z koupěschopné poptávky, která by měla představovat základní společenské potřeby.

Východiskem pro tvorbu dlouhodobých a střednědobých programů na úrovni centrálních orgánů mohou být cíle v rozvoji výživy obyvatelstva, které však musí být konfrontovány a korigovány s očekávaným vývojem koupěschopné poptávky obyvatel. Současně budou tyto orgány ovlivňovat poptávku se zaměřením na dosažení základních cílů ve výživě.

Nelze však očekávat, že spotřebitel se bude v budoucnu chovat v souladu s plánem, a naopak vzhledem k dosažené úrovni spotřeby potravin a potřebné širší nabídce průmyslového spotřebního zboží možno očekávat větší variabilitu i výkyvy v poptávce po potravinářském zboží.

Dlouhodobé programy rozvoje výživy, zpracovávané na centrální úrovni, budou zaměřeny na hlavní trendy a tendence ve výrobě a spotřebě potravin a neměly by obsahovat konkrétní kvantifikace v rozsahu dosavadních plánů na tomto úseku. Při přípravě podkladů pro státní programy budou ve větší míře uplatňována variantní řešení, která vytvoří větší prostor pro pružnou reakci na vývoj na trhu potravin.

Velký význam pro vytváření rovnováhy na trhu bude mít jeho průzkum, a to jak současných, tak i očekávaných potřeb. Průzkum trhu se bude ovšem v největší míře realizovat na úrovni podniků, a to obchodních i výrobních. Centrální orgány budou proto čerpat informace především z vybraných údajů o podnikových záměrech a také z podnikových dlouhodobých programů. Využití těchto poznatků se musí projevit i v určitých korekcích původních záměrů centrálních orgánů v dlouhodobých a střednědobých plánech a ve využití nástrojů pro běžné usměrňování vývoje ekonomiky.

V průzkumu trhu musí rozšířit svoji aktivitu také podniky potravinářského průmyslu. Přitom mohou využívat různých forem průzkumu (anket) přímo u spotřebitelů, v obchodních prodejnách státního a družstevního obchodu a také ve vlastních prodejnách, které by měly být postupně zřizovány.

Posílení významu trhu pro tvorbu programů se v nových podmínkách promítne zejména na úrovni ekonomických subjektů – podniků potravinářského průmyslu a dalších výrobců. Podnikové programy (dlouhodobé, střednědobé i krátkodobé) musí konkrétně a včas reagovat na situaci na trhu a na změny v poptávce spotřebitelů. Rozhodující funkci zde musí plnit organizace potravinářského obchodu, které jsou a budou hlavním zdrojem informací pro podniky potravinářského průmyslu.

Pro zabezpečení strategie na trhu bude nutné v budoucnu zejména zabezpečit:

- dostatek včasných a reálných informací o stavu a očekávaném vývoji na vnitřním trhu potravinářských výrobků předávaných organizacemi potravinářského obchodu podnikům potravinářského průmyslu,
- více informací podniků potravinářského průmyslu z vlastních (příp. patronálních) prodejen a z průzkumu trhu,
- podmínky pro rychlejší adaptabilitu ve výrobě při změnách poptávky,
- možnosti širšího uplatnění ekonomických nástrojů pro ovlivňování trhu a spotřebitelské poptávky.

Zdokonalení informačního systému mezi organizacemi obchodu a potravinářského průmyslu navazuje na prohloubení vzájemných smluvních vztahů zejména při uzavírání smluv o přípravě dodávek na pětileté a roční období. Tyto smlouvy by měly poskytovat výrobním podnikům základní orientaci o očekávaném vývoji na trhu a současně ponechat dostatečný prostor pro pružné reagování na konkrétní vývoj poptávky při uzavírání konkrétních smluvních závazků.

Systém výměny informací s obchodními organizacemi by měl zahrnovat vzájemné konzultace již v období tvorby dlouhodobých plánů a zabezpečovat podklady pro jejich úpravy v případech očekávaných změn vývoje na trhu. Iniciativu při poskytování informací by měly vyvíjet oba partneři a měla by být nedílnou součástí vzájemných obchodních vztahů. Projednání těchto vztahů musí být maximálně pružné a podniky potravinářského průmyslu musí vyvíjet více iniciativy v této oblasti.

Situace na trhu bude také vyžadovat další rozšíření sítě vlastních prodejen podniků potravinářského průmyslu, které budou plnit významnou funkci při získávání poznatků o vývoji spotřebitelské poptávky a o reakci spotřebitelů na nové výrobky. Rozšíření sítě těchto prodejen bude nedílnou součástí podnikání organizací potravinářského průmyslu a bude vytvářet podmínky pro rychlejší reagování výrobců na situaci na trhu.

Zvýšené nároky na informace o minulém a očekávaném vývoji prodeje výrobků nutně povedou k tomu, aby podniky zakládaly na tomto úseku objektivnější informační bázi, která dosud není vybudována.

Nejnáročnějším úkolem pro podniky potravinářského průmyslu bude zvýšení jejich adaptability na situaci na trhu a vytváření podmínek pro větší podnikavost při inovaci výrobků. Řešení tohoto problému do značné míry závisí na zabezpečení materiálových vstupů a na vytvoření technologických podmínek ve výrobě. Situace v obou těchto oblastech je v současné době velmi kritická.

Podniky potravinářského průmyslu se trvale potýkají s nedostatečnými dodávkami obalů a dalších materiálů a situace se nezlepšuje. Potíže v zabezpečení strojů a dalších technologických zařízení jsou ještě větší, neboť v řadě případů není jejich výroba zajišťována ani v ČSSR, ani v dalších zemích RVHP. Některá vyráběná technologická zařízení zdaleka nedosahují parametrů současné světové úrovně.

V této oblasti bude možné dosáhnout obrát pouze uplatněním nových přístupů s využitím všech možností, který bude poskytovat nový hospodářský mechanismus v oblasti pravidel pro podnikání. Společné podnikání ve spolupráci s partnery v potravinářském průmyslu, v zemědělství a ve spotřebním průmyslu bude třeba zaměřit na možná řešení v tuzemské výrobě na základě sdružování finančních zdrojů a uplatnění rozmanitých organizačních forem.

V oblasti zabezpečení moderních technologií bude nutné v širší míře řešit problémy dovozem z vyspělých průmyslových států a využít všech možností společen-

ského podnikání s těmi zahraničními partnery, kteří by mohli špičkové technologie pro potravinářskou výrobu zajistit.

Důsledná modernizace stávajících závodů s využitím špičkové technologie na světové úrovni je zásadním směrem pro zvýšení adaptability výrobců v potravinářském průmyslu a pro zkvalitnění sortimentu a zvýšení jakosti potravinářských výrobků.

Ovlivňování trhu na úrovni podniků bude možné uplatněním ekonomických nástrojů, ale také širší nabídkou atraktivního sortimentu a zvýšením jakosti dodávaných výrobků. Lze očekávat, že nároky spotřebitelů na úroveň sortimentu výrobků a jejich kvalitu dále porostou, a proto vyšší úroveň nabídky bude významným impulsem pro poptávku po výrobcích v souladu s podnikovými i společenskými zájmy.

Při ovlivňování trhu také poroste význam propagace potravinářských výrobků, která zejména v podmínkách širší nabídky může významněji ovlivnit spotřebitelskou poptávku.

Nejvýznamnějším ekonomickým nástrojem, kterým může výrobce ovlivňovat poptávku, budou ceny. V širší míře by měly být uplatňovány zejména ceny na základě dohody mezi výrobcem a obchodní organizací, které by měly konkrétně reagovat na situaci na trhu. Ceny by rovněž měly pružně reagovat na vývoj nabídky a poptávky v případech, kdy dochází k přechodnému přebytku nebo nedostatku potravinářských výrobků.

Všechna uvedená opatření, která směřují k posílení tržní ekonomiky, bude možné realizovat až v rámci radikální reformy. Realizace těchto opatření se neobejde bez určitých rizik, avšak s těmi je nutné při každém podnikání uvažovat.

V současném období po uplatnění nového hospodářského mechanismu v ZPoK od 1. 1. 1989 a vytvoření nových státních podniků jsme teprve na počátku tohoto procesu. Ani tyto organizační struktury nevyhovují.

V hospodářských vztazích s dodavateli vstupů do potravinářského průmyslu se plně uplatňuje trh dodavatele a řada výrobců zneužívá svého monopolního postavení. Současně můžeme ale konstatovat, že se počínají realizovat některé případy společného podnikání zejména se zemědělskými organizacemi, zaměřené na výrobu některých úzkoprofilových, zejména obalových materiálů.

Ve vztazích mezi potravinářskými a zemědělskými organizacemi se projevují nové přístupy v širším měřítku, hospodářské vztahy plní významnější funkci při tvorbě podnikových plánů a rozšiřuje se vzájemná spolupráce.

Ve vztahu k obchodním organizacím nedochází dosud k podstatnějším změnám zejména proto, že potravinářské podniky mohou dosud jen v malém rozsahu využívat nové možnosti v širším podnikání a ovlivňování trhu a poptávky. Utváření nových obchodních vztahů bude realizováno postupně a významnou úlohu zde bude plnit aktivní přístup obou partnerů — podniků potravinářského průmyslu a obchodních organizací.

Podmínky pro zvýšení funkce trhu budou vytvářeny širší konkurencí státních podniků potravinářského průmyslu zejména po zrušení rajonizace odbytu. Širší uplatnění na trhu potravin lze očekávat také od rozšiřování finalizace přímo v zemědělských podnicích, což by mělo přispět i obohacení nabídky sortimentu potravinářských výrobků.

Při realizaci přestavby hospodářského mechanismu bude žádoucí posílit funkci trhu, a to z centrální a podnikové úrovně. Plán na podnikové úrovni musí v širší míře než dosud respektovat požadavky trhu a pružně reagovat na změnu v poptávce spotřebitelů.

Základními podmínkami pro zkvalitnění hospodářských vztahů mezi výrobou a obchodem je zdokonalení vzájemné výměny informací. Současně je nutné prohloubit adaptabilitu výrobních organizací na požadavky trhu, která bude záviset především na zabezpečení materiálových vstupů a na modernizaci potravinářského průmyslu. Budoucí ovlivňování spotřeby potravin a výrobních prostředků bude realizováno převážně ekonomickými nástroji se zaměřením na racionalizaci spotřeby.

Nezbytnou součástí trhu potravin bude také rozvoj podnikání v rámci ZPK a rozšiřování mezinárodní spolupráce s vyspělými zeměmi.

Literatura

- CYRNER, A.: Hospodářské smlouvy v ZPoK a nové zákony. Ekon. Poľnohosp., 1989, č. 6.
DOLEK, J. a kol.: Návrh koncepce výživy obyvatelstva do r. 2010 a zvýšení účinnosti hospodářského mechanismu ZPoK pro období 9. pětiletky. [Syntetická závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1989.
HUBÁČEK, J. a kol.: Ke koncepčnímu pojetí národohospodářského plánování v rámci přestavby hospodářského mechanismu ČSSR. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚNP 1987.
KLUSOŇ, V.: Potřeba versus koupěschopná poptávka. Plán. Hospod., 1989, č. 1, s. 69–73.
PROKOPEC, J.: Racionalizace vztahů mezi podniky potravinářského průmyslu a obchodu ke zkvalitnění nabídky potravin na vnitřním trhu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1988.

Došlo 25. 7. 1989

MEZERA J. – JUNA V., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

K úloze trhu v novém hospodářském mechanismu

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 221–228. — lit. 5, res. čes., rus., angl., něm.

potraviny, nový ekonomický mechanismus, plánování, trh potravin, poptávka, výroba, teoretické pojednání

Přestavba hospodářského mechanismu v ZPoK vyžaduje posílení úlohy trhu. Článek upozorňuje na dosud nedoceněný význam poptávky jako regulátora spotřeby a jednoho z rozhodujících faktorů pro udržení tržní rovnováhy.

Роль рынка в рамках нового хозяйственного механизма

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, с. 221–228. — лит. 5, рез. чешск., русск., англ., нем.

продовольствие, новый экономический механизм, планирование, продовольственный рынок, спрос, производство, теоретический обзор

Перестройка хозяйственного механизма в рамках агропродовольственного комплекса нуждается в укреплении роли рынка. В статье указывается на то, что спросу, как регулятору потребления и одному из решающих факторов сохранения сбалансированности рынка, уделяется недостаточное внимание.

MEZERA J. — JUNA V., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Role of market in the new economic mechanism

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 221–228. —refs 5, summaries in cs, ru, en, de

food, new economic mechanism, planning, food market, demand, production, theoretical treatise

The economic mechanism restructuring within the Agricultural and Food Production Complex requires the strengthening of plan-market linkages. In the present paper attention is paid to the hitherto little appreciated, important role of the demand as a consumption regulator and one of the decisive factors of market balance maintenance.

MEZERA J., JUNA V., Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha

Zur Aufgabe des Marktes im neuen Wirtschaftsmechanismus

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 221–228. —Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittel, neuer Wirtschaftsmechanismus, Planung, Lebensmittelmarkt, Nachfrage, Produktion, theoret. Aspekte

Die Umgestaltung des Wirtschaftsmechanismus im Agrar-Lebensmittel-Komplex (ALK) erfordert eine Verstärkung der Verknüpfungen zwischen Plan und Markt. Im Beitrag wird darauf hingewiesen, daß bisher die Bedeutung der Nachfrage als Regulator des Bedarfs und eines der entscheidenden Faktoren für den Erhalt der Gleichgewichte auf dem Markt unterbewertet worden ist.

Adresa autorů:

JUDr. ing. Josef Mezera, ing. Vladimír Juna, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Je známou skutečností, že úroveň řízení je významným racionalizačním faktorem v reprodukci. Pro výrobní procesy je obecně charakteristická jejich vzrůstající mechanizace a automatizace, která se promítá do změn jejich organizace a řízení.

Přechod k intenzivním formám rozvoje a podnikání také v potravinářském průmyslu se může naplňovat na základě přestavby hospodářského mechanismu v souladu s rozvojem zemědělsko-potravinářského komplexu za podmínek, že budou intenzifikovány řídicí a reprodukční činnosti ve vazbě na vyvíjející se vnější a vnitřní podmínky, zejména na tržní mechanismus.

Na úrovni podniku musí být zabezpečeny změny k intenzivnímu rozvoji vytvořením nezbytných předpokladů, tj. především vědeckotechnickým pokrokem, inovací technologií a efektivním využíváním všech disponibilních zdrojů s vazbami na hmotnou zainteresovanost. Hospodářský mechanismus musí tyto procesy s potřebnou motivační účinností podporovat.

PŘEDPOKLADY RACIONÁLNÍHO UPLATNĚNÍ EKONOMICKÉHO ŘÍZENÍ

Účinné uplatnění ekonomického řízení vyžaduje na všech úrovních řízení vytvořit podmínky pro realizaci nových ekonomických zásad v oblasti organizační, technické i technologické.

Organizační příprava

Inovace ekonomického řízení podniků musí vycházet z efektivního využívání ekonomických zákonů a zákonitostí. Dále je nutno naplňovat podmínky daného prostoru ekonomické efektivnosti výroby. Umožňuje to mimo jiné rozšíření pravomoci a odpovědnosti podniku, dodavatelsko-odběratelské vztahy, změny zákonů a směrnic, daňová politika atd. Důležité místo zaujímá poskytování úvěrů a jejich úrokových sazeb jako ekonomického nástroje řízení (pro využívání účelných inovací, investic i dalších společensky důležitých zájmů).

Podniky ještě sestavují své hospodářské plány na základě ukazatelů státního plánu a musí při tom brát v úvahu i ekonomické nástroje, zejména daně, odvody, normativy atd. V plánu musí být plně uplatněna jak hmotná, tak hodnotová stránka podle rozhodnutí podniku (výkony, odbyt, zisk a jeho rozdělení). Ekonomické principy se uplatňují tedy i při tvorbě hospodářského plánu. Ekonomická funkce je

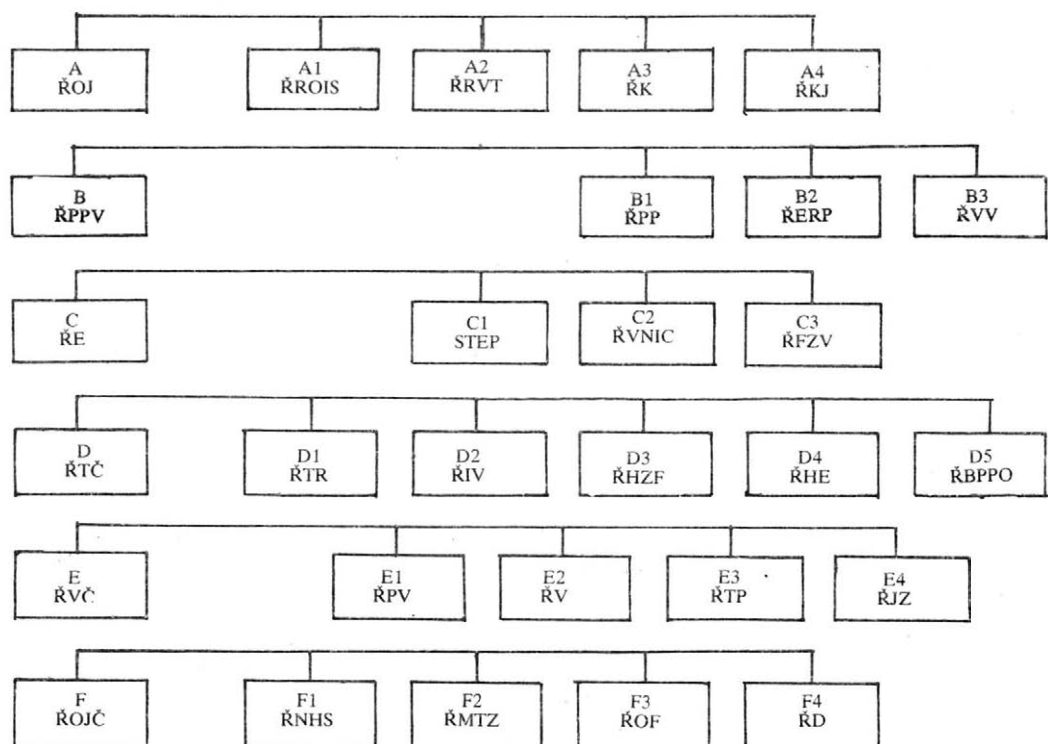
patrná z pravomoci i odpovědnosti podniků a z jejich zájmu na výsledcích hospodaření ve vazbě na další rozvoj i hmotnou zainteresovanost pracovníků. Významnou podmínkou pro objektivizaci hodnotových nástrojů, ale nejen pro ně, je objektivizace velkoobchodních a vnitropodnikových cen.

Soustava finančního hospodaření odpovídá uplatnění samofinancování. Zvyšuje se význam vlastních disponibilních finančních zdrojů. S nimi podnik (při zabezpečení svých potřeb) hospodáří samostatně. Velký význam z tohoto hlediska patří nástrojům ekonomického hospodaření – použití zisku (pořadí použití), vytváření fondů a uplatnění normativů. Odpisy se použijí do výše jejich tvorby hlavně pro přiděl do fondu rozvoje (po případném odvodu do státního rozpočtu), k financování vědy a techniky a reprodukce základních prostředků. Zisk (disponibilní po odvodech a platbách do státního rozpočtu) má rozhodující význam pro úhradu potřeb podniku i hmotnou zainteresovanost pracovníků. Zahrnuje v sobě především efektivnost a snižování nákladů. Souborně možno konstatovat, že zásada samofinancování je jedním ze základních uplatňovaných principů. Jde při ní o plnou odpovědnost podniku za tvorbu finančních zdrojů, odvody a daně a také o úhradu objektivních potřeb reprodukce bez přerozdělovacího procesu.

Inovace ekonomického řízení v podniku předpokládá řadu opatření. Z nich obzvláště důležité je uplatnění synergické organizační a řídicí struktury, v níž jsou integrovány všechny funkční, útvarové a ekonomické činnosti s určením pracovních náplní a rozhodovacích pravomocí, řídicích a výkonných funkcí, práv, povinností a odpovědností. Realizace synergické organizační a řídicí struktury respektuje celou řadu zásad štabní liniové organizace, která vyžaduje uplatnění systému řízení v podnikové oblasti i dynamických forem organizace práce při řešení náročných úkolů, např. inovačních investičních úkolů, úkolů vědeckotechnického rozvoje, uplatnění maticové organizace, a to bez zásadního narušení práv, povinností a odpovědnosti štabních vedoucích pracovníků. Ekonomické řízení je v této struktuře významným obsahem pro všechny řídicí a reprodukční činnosti. V organizační struktuře pokrývají nákladová a hospodářská střediska celý profil podniku a závodů. Pro uplatnění ekonomického mechanismu v celé struktuře se navrhuje pro potravinářský průmysl typová funkční struktura (obr. 1).

Při řízení podniků je také důležité cílevědomé uplatnění podnikatelských principů v daných vnitřních a vnějších podmínkách s vazbou na výkonnost, aktivitu a odpovědnost při řízení celého souboru činností v podniku, pokud možno s minimálním počtem stupňů, s využitím vztahů příjmů a vydání a progresivních nebo regresivních symptomů vývoje podniku. Při podnikání je nutno ekonomicky řídit celou nákladovou politiku v činnostech investičních, inovačních, výrobních, mzdových, sociálních, ale také propagačních marketingových, reprezentačních atp.

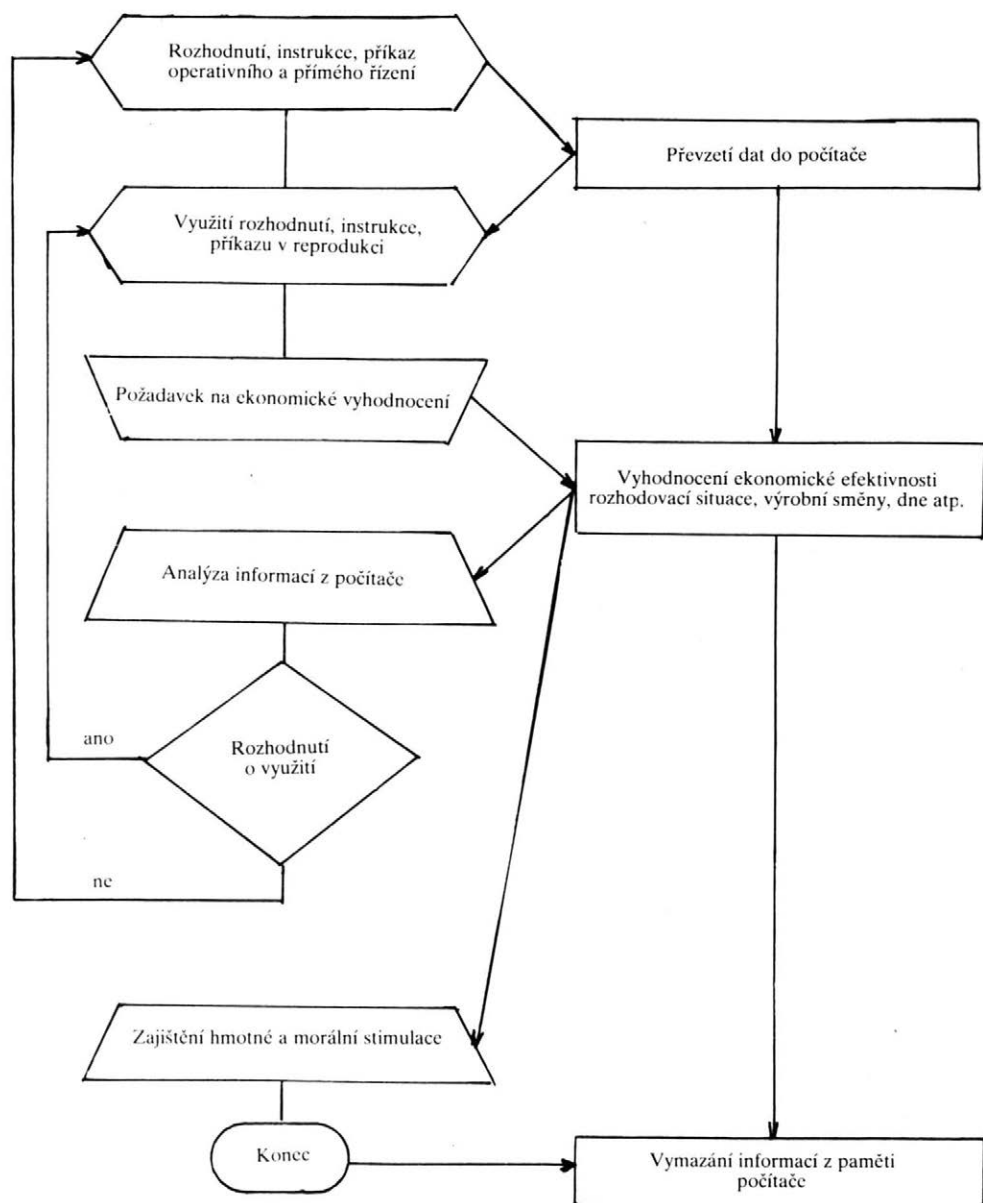
Účelné operativní řízení podniků a jeho vnitropodnikových útvarů vyžaduje v integračních vazbách jednoduchou, účelnou evidenci a z ní vyplývající racionální informační systém, zajišťující sběr, klasifikaci a vyhodnocování informací a jejich předávání na příslušná místa určeným pracovníkům v reálném čase. Tato systematická evidence umožní účelné rozhodování, soustavnou kontrolu a opatření v celém rozsahu řízení. Účinné uplatnění a využívání evidence a z ní vyplývajících informačních systémů v reálném čase může zajistit jen výpočetní technika a účelně řešené automatizované informační systémy a automatizované systémy řízení. Pro určitou oblast řízení je navržen algoritmus (obr. 2), který vychází z vyhodnocování vybraných složek běžné operativní a účetní evidence.

ŘOJ – řízení organizační jednotky	ŘTR – řízení technického rozvoje
ŘROIS – řízení rozvoje organizační a informační soustavy	ŘIV – řízení investiční výstavby
ŘRVT – řízení rozvoje vědy a techniky	ŘHZF – řízení hospodaření se základními fondy
ŘRK – řízení kontroly jakosti	ŘHE – řízení hospodaření s energií
ŘRKJ – řízení kontroly jakosti	ŘBPPO – řízení bezpečnosti práce a požární ochrany
ŘPPV – řízení personální práce a vzdělávání	ŘVČ – řízení výrobních činností
ŘPP – řízení personální práce	ŘPV – řízení přípravy výroby
ŘERP – řízení ekonomiky a racionalizace práce	ŘV – řízení výroby
ŘVV – řízení výchovy a vzdělávání	ŘTP – řízení technologických procesů
ŘE – řízení ekonomiky	ŘJZ – řízení jakosti a ztrát
STRP – souhrnné technicko-ekonomické plánování	ŘOJČ – řízení obchodních a jiných činností
ŘVNTC – řízení výkonů, nákladů a tvorby cen	ŘNHS – řízení nákupu hlavních surovin
ŘFZV – řízení finančních a účtovacích vztahů	ŘMTZ – řízení materiálně technického zásobování
ŘTC – řízení technických činností	ŘOF – řízení odbytu a fakturace
	ŘD – řízení dopravy

1. Funkční struktura podniků potravinářského průmyslu na úrovni skupin podsystémů a podsystémů
 – Function structure of food-industry enterprises at the level of subsystem groups and subsystems

Dále je důležité uplatnění některých zásad podmiňujících ekonomickou efektivnost činnosti jednotlivých vnitropodnikových útvarů a podniku jako celku. Patří k nim zvýšení pravomoci a samostatnosti závodů a ekonomických středisek s cílem zvýšení také jejich odpovědnosti za všechny činnosti a výsledky, vypracovávání a uplatnění účinných organizačních, informačních a pracovních řádů pro naplnění a zajištění všech funkcí, pracovních náplní a rozhodovacích pravomocí, řídicích a výkonných funkcí, práva, povinnosti a odpovědnosti, toků informací a jejich využívání atp.

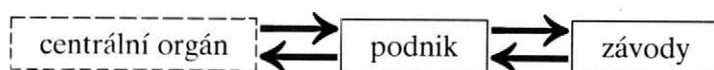
2. Řídící a výpočtové úlohy při operativním a přímém řízení – Control and computation tasks of operative and direct management

Všechny tyto faktory spoluvytvářejí v podniku také vnitřní ekonomické podmínky. Má-li být dosahováno dobrých výsledků a bezkonfliktních situací, musí být tyto vnitřní podmínky operativně objektivizovány v souladu s měnícími se vnějšími podmínkami pro co nejlepší hospodářské výsledky.

Technická příprava

Z analýzy koncepcí a výrobních tendencí podniků potravinářského průmyslu u nás i z výsledků v zahraničí je zřejmé, že závody s ASŘ technologických procesů řízené z podniků při využití AIS a ASŘ jsou i v našich podmínkách reálné. Účinná realizace ekonomického řízení proto vyžaduje také technickou přípravu, která je předpokladem dosažení požadovaných cílů.

V tomto směru je důležitá příprava zajišťující uplatnění výpočetní techniky a vhodně řešených AIS a ASŘ, nejlépe na úrovni expertních systémů s propojením na ASŘ TP. Na úrovni podniku se uvažuje vertikální propojení jednotlivých úrovní řízení počítačovou sítí

Pro uvedené účely nutno podniky vybavit počítači třípólté generace, u nás nejčastěji řady JSEP, např. EC 1027 – EC 1057, nebo minipočítači řady SMEP, např. SM 4/20, SM 52/11, SM 53/10. Počítač podniku musí mít vlastnosti univerzálního datového počítače a bude napojen na centrální orgán a na závody, jež budou vybaveny minipočítači řady SMEP s koncentrátorem a v některých případech i mikropočítači. V horizontálním propojení jednotlivých úrovní podniku se uplatní terminálová síť řízená centrálním počítačem, přičemž terminály budou instalovány přímo ve výrobních střediscích a útvarech zúčastňujících se řízení. Tato síť bude u nás převážně tvořena obecně číslovanými terminály, např. SM 1601 nebo SM 7202, v některých útvarech terminály na bázi mikropočítačů, např. SM 50/40, SM 50/50, nebo mikropočítačů SAPI a TNS. Ke sběru dat z výrobního prostředí a k jejich využití se jeví vhodné použití řídicích jednotek SM 9205 nebo SM 9004.

Dalším důležitým technickým předpokladem celé racionalizace ekonomického řízení je vybavování velkých závodů s moderní technologií a výrobními programy, majícími průmyslový charakter, zařízením s ASŘ TP a s moderní spojovou technikou. U středních a malých závodů, pokud to bude účelné, musí dojít k dovybavení strojní technologie, eventuálně energetického zařízení přístroji pro sběr a přenos informací o toku a spotřebě základních surovin, pomocných surovin, materiálů, obalů, energií, finálních výrobků, chodu strojů a jejich výkonech a moderní spojovou technikou. Tyto informace budou využívány po zpracování na počítačích v řídicích centrech a místech k racionalizaci reprodukci. ASŘ TP musí být propojen na terminálovou síť počítače zajišťujícího AIS a ASŘ. Obě činnosti spolu úzce souvisejí, zajišťují vysokou úroveň řízení a reprodukce.

Významným činitelem racionalizace v technické oblasti je uplatnění systému kapacitně sladěných strojně technologických linek. Tento systém vyžaduje rychlé vyřazování jednotlivých strojů nebo jejich částí, jež ve strojně technologických linkách a ve vazbách i energeticky nezajišťují požadované výkony a jsou příčinou nedostatečného využívání strojního zařízení, energií, eventuálně nízkých pracovních výkonů atp.

Celý systém předpokládá výrobu vhodných počítačů a periferního zařízení včetně snímačů a spojové techniky na dobré úrovni a v dostatečném množství.

Technologická příprava

V technologických oblastech je pro zavádění ASŘ TP nezbytné uplatnění exaktních technologií. V potravinářském průmyslu podle zahraničních, ale i domá-

cích zkušeností je nutno tyto zásady uplatnit při standardizaci surovin a materiálů v mezích biologických, mikrobiologických a fyzikálně chemických možností, při standardizaci jednotlivých technologických procesů, při standardizaci klimatických nebo alespoň tepelných režimů v průběhu výrobního procesu a skladování, při zajišťování souladu technologických procesů s konstrukcí a činností strojní technologie a také energetického a klimatizačního zařízení, zajištěním realizace technologií, které dávají v průmyslovém charakteru výroby dobré ekonomické a jakostní výsledky s vytvářením technologicky uzavřených celků tak, aby byl předpoklad pro objektivní vyhodnocování a tím pro dobré výsledky jednotlivých hospodářských středisek.

Speciální výrobky, pro něž není možno nebo pro něž není účelné technologie standardizovat a u nichž se musí uplatňovat empirické technologie, vyžadují při uplatnění ASŘ TP a ekonomického řízení individuální přístupy a řešení.

Pro realizaci standardních technologií však musí být také připraveni řídicí pracovníci a všichni další pracovníci zajišťující přípravu výroby, vlastní řízení výroby a řízení technologických procesů.

Navrženou inovaci ekonomického řízení je však také možno realizovat i bez uvedených organizačních, technických a technologických opatření, ale v omezeném rozsahu a s nasazením většího počtu pracovníků pro zajištění vlastních prací a k vytváření evidencí, jejich zpracování a přenos informací pro efektivní řízení.

Zásady ekonomického střediskového řízení

Metodika řízení v zásadě vychází z dosavadních racionalizačních principů, při zvýraznění opatření ve prospěch zbožně peněžních vztahů musí být při všech řídicích a reprodukčních činnostech v podniku a jeho vnitropodnikových útvech důsledně uplatňována efektivnost výroby a také hospodárnost, musí být zajištěno objektivní ekonomické vyhodnocování všech řídicích a reprodukčních činností, musí být zajištěno správné směřování vyhodnocených výsledků a odpovědně zajišťováno jejich využití. Realizační principy ekonomického řízení spočívají především v těchto činnostech:

— V plánování, které vychází z odbytových požadavků, z reálných podmínek organizace, ze všech informací o výsledcích předcházejících řídicích a reprodukčních činnostech a z následných opatření. Na rozdíl od současného stavu se i při zjednodušeném plánování a dané pružnosti vyžaduje vyšší přesnost plánů a vyšší odpovědnost za jejich vypracování, a to v oblastech plánování prognóz, koncepcí a výhledů, střednědobých a ročních plánů a operativních plánů. Ke splnění těchto úkolů je třeba vysoké úrovně znalostí, zejména ekonomického profilu, a určitého stupně samostatnosti.

— V ekonomicky efektivním řízení všech strategických, taktických a operativních činností, což souvisí s vydáváním opodstatněných a ověřených směrnic, instrukcí a příkazů pro všechny činnosti v organizaci, ve sledování jejich ekonomických dopadů. Úroveň informačního systému musí zajistit správné směřování informací a za využití každé přijaté informace musí být někdo zodpovědný. Činnost musí brát v úvahu (případně respektovat) měnící se vnější a vnitřní podmínky.

— V racionálně vedených evidencích, objektivně objasňujících problematiku plnění všech plánovaných úkolů ve hmotných a hodnotových ukazatelích, a v jejich uplatnění v informačním systému, a to v reálném čase, a v konečném vyhodnocení výsledků jednotlivých činností. Sledování a posuzování ekonomických činností bude na základě operativních, účetně analytických a eventuálně rozborových evidencí pomocí výpočetní techniky a k tomu cíli vypracovaných AIS a ASŘ.

– V zajištění objektivního, poctivého, ale i tvrdého postoje při odměňování pracovníků, v zajištění efektivní hmotné a morální stimulace za dobrou práci a za vícepráci a v zajištění požadované mentální hygieny a s tím souvisejícího objektivního pracovního a společenského postavení a uplatněním pracovníků v organizaci.

Při všech uvedených činnostech mají své místo legalizované organizační normy, tj. organizační, informační a pracovní řády.

Rídící a reprodukční činnosti s uplatněným ekonomickým řízením musí svoji logikou zajišťovat společenské objednávky a trvale ekonomickou efektivnost výroby podniku. Proto ekonomické řízení předpokládá:

– vytváření a objektivizaci směrnic ekonomických činností v podniku a ve všech jeho vnitropodnikových útvech s propojením podnikového řízení na vnitropodnikové;

– vytváření optimálních podmínek pro komplexní činnosti všech ekonomických středisek;

– stanovení zásad v uplatnění hmotných a hodnotových vztahů mezi středisky;

– vytváření ekonomických úkolů podle plánů tak, aby bylo dosaženo požadovaných a plánem stanovených úkolů a cílů organizace a jednotlivých ekonomických středisek, přičemž částí těchto úkolů musí být střediskové výkony, náklady a výnosy;

– zadávání ekonomickým střediskům, jednotlivým skupinám (týmům) i jednotlivým pracovníkům jen objektivně splnitelných úkolů s ovlivnitelnými parametry;

– objektivitu při využívání dodavatelsko-odběratelských vztahů s cílem racionalizace reprodukce;

– aby v oblastech ekonomického řízení byly respektovány všechny obsahové a strukturální zákonitosti vnějších a vnitřních podnikatelských podmínek a jejich vztahů, včetně uplatnění kybernetické triády a z ní plynoucích autoreprodukčních faktorů;

– aby při zajišťování všech řídicích reprodukčních činností byly respektovány všechny platné normy, směrnice, nařízení a zákony v oblastech hmotných i hodnotových;

– aby při řízení reprodukce byly vytvářeny a soustavně objektivizovány technickohospodářské normy, normativy a kalkulace všech disponibilních zdrojů a aby byly důsledně uplatňovány při řízení reprodukce rozdílovou metodou – řízením podle odchylek;

– snímání, zpracování a předávání dat a informací na rozhodovací místa v oblastech řízení toku všech disponibilních zdrojů a finálních výrobků s cílem racionalizace řízení v následných činnostech;

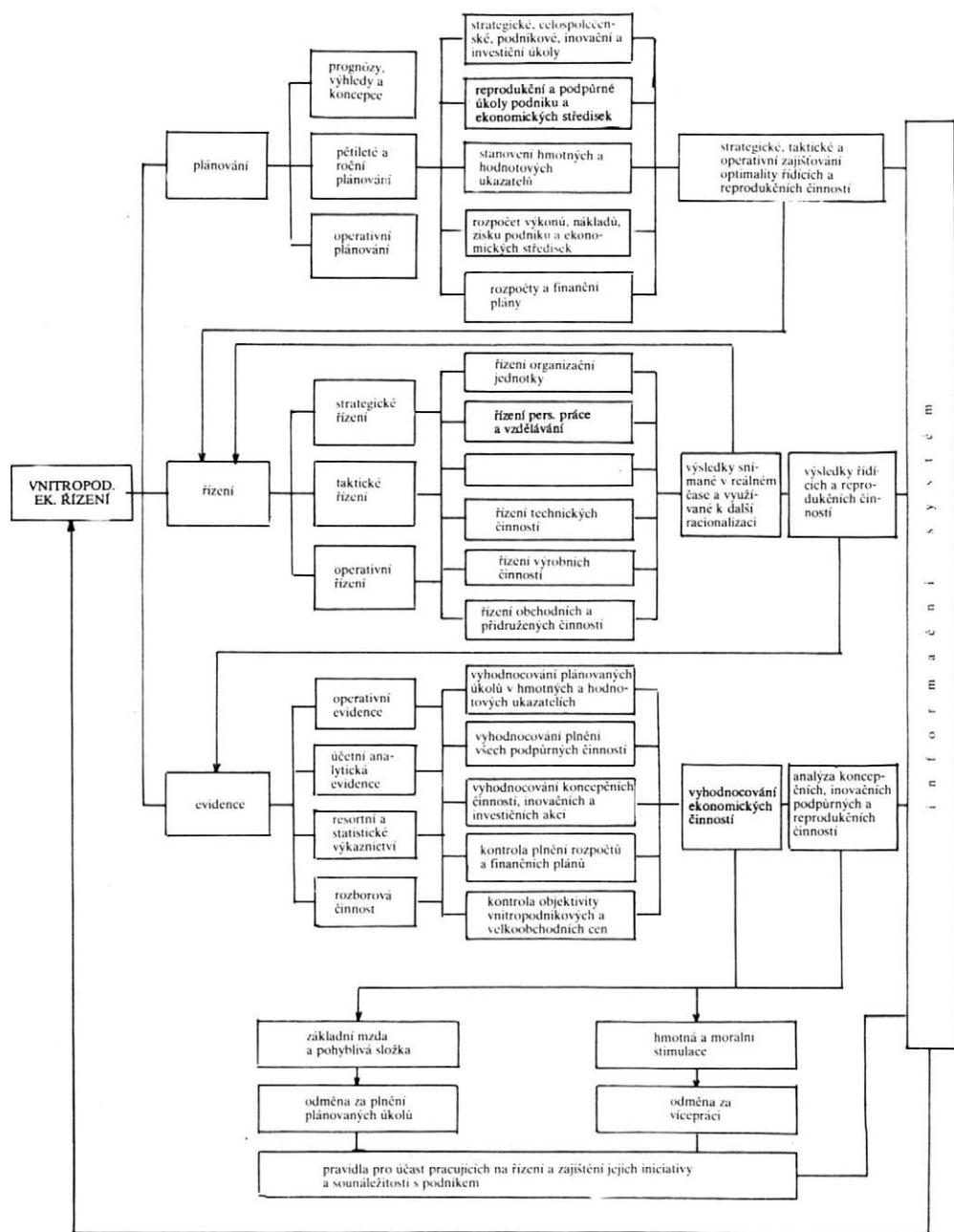
– při řízení výroby a technologií vyhodnocování laboratorně analytických výsledků měrové služby při kontrole surovin, materiálů a finálních výrobků v reálném čase za pomoci výpočetní techniky při dosahování požadované jakosti, malých výrobních ztrát a dobré hygienickosanitační úrovně;

– aby na všech úrovních řízení a reprodukce byl kladen důraz na ekonomickou efektivnost a zvyšování užité hodnoty výrobků;

– účinnější využívání ekonomických nástrojů, zejména finančních, dále výkonů, nákladů, zisku, ale také penále, náhrad škod a dalších postihů a odčerpávání neoprávněně získaných prostředků;

– využívání iniciativy pracujících i na úrovni skupinových forem organizace práce, osobních zájmů, ale také zlepšovatelského a vynálezeckého hnutí;

– sledování a evidence nestandardních výrobků a zmetků, jejich oprav nebo jejich dalšího využití a z toho plynoucích ztrát, škod a úhrad;

3. Řízení zboží a peněžních vztahů v podnicích potravinářského průmyslu — Management of commodity-money relations in food-industry enterprises

- sledování a pomocí výpočetní techniky vyhodnocování ekonomické efektivnosti přijatých a uplatněných směrnic, instrukcí a příkazů s využitím navrženého algoritmu;
- vyhodnocování výsledků za každou směnu, den a nápočty za dekádu, měsíc, čtvrtletí, rok atd., a to ve všech hmotných i hodnotových ukazatelích;

– ekonomické vyhodnocování všech inovačních a investičních činností v době jejich řešení, ověřování, zkušebních a záběhových provozů;

– aby plnění všech úkolů bylo objektivně odměňováno, všechny práce byly dobře provedené a práce navíc byla hmotně a morálně stimulována a aby se vytvářela sounáležitost pracovníků s podniky a objektivní společenské zařazení v kolektivech organizace.

Poněvadž ekonomické řízení ve smyslu vytvářejícího se hospodářského mechanismu integruje všechny činnosti řízení, je mu třeba věnovat mimořádnou pozornost. Struktura a vazby chozrasčotního řízení v podnicích potravinářského průmyslu jsou znázorněny na obr. 3.

Řízení podniků vstupuje do nové etapy, ve které má ekonomické řízení dominantní postavení. Postupně budou vytvářeny podmínky, aby také potravinářské podniky mohly podnikat, aby hospodárně a pružně reagovaly na potřeby odbytové poptávky.

Předpokládá se, že ekonomickou efektivnost výroby v podnicích potravinářského průmyslu ovlivní:

– vytváření vnějších podnikatelských podmínek podle tržních principů a jejich zdokonalování;

– vytváření vnitřních podnikatelských podmínek, vyplývajících z činnosti jednotlivých úseků a útvarů na stanovených stupních řízení při dokonalé integraci všech činností a s návaznou hmotnou zainteresovaností;

– úroveň využívání ekonomických, technických, technologických a obchodních činností ve smyslu racionalizace v podniku a jeho vnitřních jednotkách;

– vyspělost a kvalifikace pracovníků, zejména řídicích.

Zdokonalování řízení je součástí intenzifikačního procesu. Dokonalý hospodářský mechanismus nemůže existovat bez adekvátního systému řízení a jeho organizačních, technických, informačních, sociálních a dalších předpokladů. Zkvalitňování řídicích činností ve své podstatě představuje rozvíjení obsahové stránky řízení i vlastní procesní organizaci řídicích činností. S postupným zvládnutím metod organizační analýzy a tvorby projektu inovace systému ekonomického řízení v podmínkách změn hospodářského mechanismu možno očekávat posun v chápání významu a realizace jako procesu zdokonalování řízení s uplatněním progresivní počítačové technologie od zpracování informací až po proniknutí do techniky procesu řízení, do způsobu a stylu řízení.

Literatura

- LEJČEK, A.: Zásady vnitropodnikového řízení v potravinářském průmyslu. Praha, MZVŽ ČSR 1977.
NOVOTNÝ, K.: ASŘ. [Závěrečná zpráva.] Praha, ÚRRP 1987.
ŠKLUBAL, Z.: Řízení výroby v potravinářském průmyslu. Praha, SZN 1986.
ŠKLUBAL, Z. a kol.: Zdokonalování chozrasčotního řízení v podnicích potravinářského průmyslu s využitím automatizovaného systému a výpočetní techniky. [Závěrečná zpráva.] Praha, ÚRRP 1. etapa 1986, 2. etapa 1987, 3. etapa 1988.
VÁCHA, S.: Jak řídí Slušovice. Praha, Novinář 1988.

Došlo 15. 9. 1989

Některé náměty pro rozvoj ekonomického řízení v podnicích potravinářského průmyslu s využitím automatizovaných systémů

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 229–240. — 3 sch., lit. 5, res. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, potravinářský podnik, řízení, ekonomické řízení vnitropodnikové, automatizované systémy řízení, automatizované informační systémy, aspekty ekonomické, teoretické pojednání

Zdokonalování úrovně řízení je významným racionalizačním faktorem. Uplatnění účinného ekonomického řízení vyžaduje promyšlenou přípravu v oblasti organizační, technické i technologické. Jsou uvedeny zásady ekonomického řízení a možnosti uplatnění automatizovaných systémů.

ШКЛУБАЛ З. — ОЛШАНСКИЙ Ч., Научно-исследовательский институт экономики агропродовольственного комплекса, Прага

Некоторые предложения по развитию экономического управления в предприятиях пищевой промышленности с применением автоматизированных систем

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, с. 229–240, — 3 сх., лит. 5, рез. чешск., русск., англ., нем.

пищевая промышленность, предприятие пищевой промышленности, управление, автоматизированные системы управления, автоматизированные системы информации, экономические аспекты, теоретический обзор

Povyšení úrovně řízení je významným racionalizačním faktorem. Uplatnění účinného ekonomického řízení vyžaduje promyšlenou přípravu v oblasti organizační, technické i technologické. Jsou uvedeny zásady ekonomického řízení a možnosti uplatnění automatizovaných systémů.

ŠKLUBAL Z. — OLŠANSKÝ Č., Economic Research Institute of the Agricultural and Food Production Complex, Praha

Subjects of the development of economic management in food-industry enterprises using computer-assisted systems

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 229–240. — 3 schemes, refs 5, summaries in cs, ru, en, de

food industry, food enterprise, management, computer-assisted management systems, computer-assisted information systems, economic aspects, theoretical treatise

Improvement of management qualities is an important rationalization factor. Application of effective economic management requires well-thought-out work in the organization, technical and technological sphere. In the present paper there are mentioned principles of khozraschot management and possibilities of application of economic management systems.

Einige Vorstellungen über die Entwicklung der ökonomischen Rechnungsführung bei der Leitung der Betriebe der Lebensmittelindustrie unter Nutzung automatisierter Systeme.

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 229–240. – 3 Sch., Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelindustrie, Lebensmittelbetrieb, Zeitung, innerbetr. ökon. Rechnungsführung, automat. Leitungssystem, automat. Informationssystem, ökonom. Aspekte, theoret. Aspekte

Die Vervollkommenung des Leitungsniveaus ist ein bedeutender Rationalisierungsfaktor. Die Verwirklichung eines wirksamen Systems der ökonomischen Rechnungsführung bei der Leitungstätigkeit erfordert eine durchdachte Vorbereitung im organisatorischen, technischen und technologischen Bereich. Angeführt werden die Grundlagen der ökonomischen Rechnungsführung bei der Leitung und die Möglichkeiten der Nutzung automatisierter Systeme.

Adresa autorů:

Ing. Zdeněk Škluba1, CSc., Čestmír Olšanský, Výzkumný ústav ekonomiky ZPoK,
Těšnov 65, 117 05 Praha 1

Potravinářský průmysl zaujímá přední místo v národním hospodářství z hlediska zajišťování základních potřeb obyvatelstva, a proto je nutné věnovat pozornost jeho rozvoji jednak ve vlastním slova smyslu výstavby odvětví a jeho modernizace a jednak lidskému faktoru ve výrobním procesu.

V oblasti odměňování potravinářského průmyslu jsou však některé závažné problémy, které nejenže nebyly v průběhu uplynulých let řešeny, ale které neustále přetrvávají.

VÝVOJ MEZD A ODMĚN

Jestliže mzdy v potravinářském průmyslu v roce 1975 dosahovaly pouze 93,9 % mezd v průmyslu celkem, v roce 1988 představují již pouze 93,2 %. Nízké tempo růstu průměrných výdělků v potravinářském průmyslu názorně dokumentují přírůstky průměrných mezd v letech 1970–1988 (tab. I a II).

Relace hodinových výdělků jsou ještě nepříznivější. Hodinový výdělek dělníka potravinářského průmyslu činí cca 87 % výdělků dělníka v průmyslu ČSSR.

V období náročných úkolů při vysokých kvalitativních ukazatelích je třeba věnovat řešení těchto naléhavých otázek maximální pozornost, protože nedostatečná

I. Přírůstky průměrných mezd a odměn v Kčs — The growth of average wages and remuneration in Kčs

		1970	1980	1985	1987	1988
Socialistický sektor NH bez JZD	(= 100) Kčs	1 973	2 701	2 961	3 069	3 140
JZD	Kčs	1 623	2 640	3 101	3 239	3 398
	%	82,3	97,7	104,3	105,5	108,2
Státní statky	Kčs	1 770	2 530	2 968	3 086	3 166
	%	89,7	93,7	100,2	100,6	100,8
Potravinářský průmysl	Kčs	1 867	2 508	2 852	2 924	3 005
		94,6	92,9	96,3	95,3	95,7

	<u>1975</u> <u>1970</u>	<u>1980</u> <u>1975</u>	<u>1985</u> <u>1980</u>	<u>1987</u> <u>1985</u>	<u>1987</u> <u>1970</u>	<u>1988</u> <u>1970</u>
Socialistický sektor NH bez JZD	19,3	14,8	9,6	3,5	55,4	59,1
JZD	35,5	20,1	17,0	4,5	99,6	109,4
Státní statky	22,9	16,3	17,3	4,0	74,4	78,9
Potravinářský průmysl	19,3	12,6	13,7	2,5	56,6	61,0

mzdová motivace pracovníků může v krajních případech znamenat nesplnění plánovaných úkolů výroby. Bariéry mzdového růstu v potravinářském průmyslu jsou způsobeny řadou faktorů. K objektivním příčinám patří především státní mzdová politika, která určuje mzdovou dynamiku ve vztahu k plánovanému růstu národního důchodu včetně meziodvětvové diferenciaci (v praxi uplatňovaná a často neodůvodněná meziodvětvová diferenciaci ovlivňuje úroveň výdělků téměř všech dělnických profesí; je to jedna z hlavních příčin mimořádně vysoké fluktuace pracovníků potravinářského průmyslu v dělnických kategoriích jednotlivých potravinářských oborů), a vedle základních mzdových předpisů i příslušný konkrétní systém usměrňování mzdového vývoje.

Příčinou zaostávání výdělků pracovníků potravinářského průmyslu v 8. pětiletce je stanovení nízké dynamiky mezd (cca 5 % za pětileté období) a vysoké plánované dynamiky ukazatele upravených vlastních výkonů (přes 40 % za pětileté období), postavené na rychlém snižování podílu materiálových nákladů, což většinou neodpovídá podmínkám současné výrobně technické základny potravinářského průmyslu.

K faktorům ovlivňujícím mzdový vývoj v průběhu roku patří plnění ukazatelů, na nichž je tvorba mzdových prostředků závislá, úroveň a dynamika produktivity práce.

Výrazný vliv na mzdový vývoj má také specifika odvětví, projevující se variabilitou surovin, sezónním a kampanovým charakterem výroby, závislostí na odbytových možnostech apod.

K dalším vlivům působícím ve svém důsledku na úroveň výdělků patří úroveň organizace a řízení.

Problém úrovně mezd v potravinářském průmyslu a jeho postavení v meziodvětvové diferenciaci je nutno řešit především odpovídajícím zařazením oborů a činností do tarifních stupnic a kvalifikačních tříd dělníků.

Odpovídající společenské ocenění práce je proto spojeno s řešením některých úprav stupnic mzdových tarifů a kvalifikačních tříd a je objektivně zdůvodněno podstatnými změnami výrobně technických podmínek práce v průběhu dvou posledních pětiletí v řadě oborů potravinářského průmyslu.

Přes nedávné doplnění a novelizaci je nutno kvalifikační katalogy dělnických profesí neustále doplňovat a modernizovat současně s modernizací celého odvětví. V tomto smyslu je nutné zařadit do kvalifikačních katalogů vyšší zhodnocení dělnické činnosti v několika diferencovaných stupních, odlišujících kvalifikační nároč-

nost dělnické činnosti. Důležitým faktorem je vzájemná srovnatelnost dělnických kategorií v potravinářském průmyslu a v ostatních resortech národního hospodářství.

Současná koncepce katalogů dělnických povolání proto musí vystihovat specifika i vývoj technologií výroby v potravinářském průmyslu a tak odpovídajícím způsobem zohledňovat společenskou neatraktivnost některých činností, které jsou často příčinou obtížného náboru pracovníků a vynucují si řešení mimotarifními mzdovými formami.

V tomto smyslu je nutné zajistit pro potravinářský průmysl objektivnější zhodnocení podmínek práce a společenský význam odvětví změnou vládního usnesení o zařazení oborů do tarifních stupnic a přiznat potravinářskému průmyslu tarifní stupnice vyšší.

NOVÉ PODMÍNKY PRO POSÍLENÍ PRACOVNÍ MOTIVACE

V podmínkách samofinancování lze očekávat, že si organizace potravinářského průmyslu příznivými hospodářskými výsledky vytvoří zdroje na použití vyšších tarifních stupnic pro účely odměňování. Proto by měla být resortu dána možnost rozhodnout o zařazení organizace do tarifních stupnic. Jednotlivé organizace by tak podle svých ekonomických možností mohly eventuálně využít i tarifní stupnici vyšší než je pouhý základ. Důležité je, že přeražení do vyšší tarifní stupnice by v podmínkách samofinancování nevyžadovalo dodatečné zdroje ze státního rozpočtu.

Aby potravinářský průmysl mohl získat alespoň přiměřený prostor pro zlepšení odměňování, bylo by třeba dělnické kategorie jednotlivých potravinářských výrob zařadit větším podílem do 4. stupnice mzdových tarifů (současný průměr stupnic zařazení je 2,6) a pro provozy s výrazně ztíženými pracovními podmínkami přiznat stupnici ještě o stupeň vyšší, aby byly vytvořeny lepší relace v odměňování.

V zájmu zmírnění zaostávání úrovně výdělků a posílení stabilizace pracovníků v potravinářském průmyslu je nutné, aby vytvořené mzdové prostředky byly použity na řešení nejnaléhavějších problémů. Jde např. o lepší ocenění pásové a synchronizované výroby s vysokou psychickou zátěží monotónní práce na výrobních linkách. Přestože již současný výnos o odměňování umožňuje použít při tomto typu práce vyšší stupnice (o jednu, případně o dvě), stávající úroveň výdělků těchto pracovníků dostatečně nekompenzuje všechny negativní vlivy pracovního prostředí. Posílení výdělkové úrovně bude spočívat výlučně v pobídkové složce, případně ve zvýšení tarifních stupnic.

Rovněž je třeba věnovat pozornost přehodnocení odměňování kategorie provozně obslužných pracovníků oceněním těžké a namáhavé práce v expedici a skladových prostorách, při manipulaci s nadměrnými břemeny apod. Tato poměrně početná kategorie pracovníků (více než 2/3 žen) zaostává za průměrnými výdělky výrobních dělníků. Řešením je posílení pobídkové složky a zařazení do vyšší stupnice mzdových tarifů, podobně jako posílení výdělkové úrovně profesí nutných pro udržování provozu a zahrnutých do skupiny údržbářů (nástrojař, elektrikář, strojní a provozní zámečnick apod.), protože jejich zařazení do stejné stupnice jako dělníků ve výrobní činnosti vede k vysoké fluktuaci těchto kvalifikovaných pracovníků. Jedná se především o údržbu a seřizování složitých výrobních zařízení, aparatur poloautomatů a automatů.

Značným problémem je zvyšování směnnosti jako hlavního předpokladu využití kapacit. Zde je nutné posílit hmotnou zainteresovanost. Jestliže se považuje za reálné zvýšit směnnost v potravinářském průmyslu, potom dosavadní poskytování

příplatků do 50 % stanoveného rozpětí není v žádném případě stimulující. Možnost volného osobního času pracovníka je v takovém případě atraktivnější než nevýrazný finanční příspěvek za druhou směnu.

Motivační funkce mzdy v odměňování dělníků se dá uplatnit pouze tehdy, odpovídají-li mzdové formy daným výrobním a pracovním podmínkám. Při direktivním způsobu určování mzdových forem bylo téměř pravidlem, že organizace nemohla např. prémie nebo podíly na hospodářských výsledcích účinně využívat.

Se změnou ekonomických pravidel dochází v této oblasti k rozhodujícímu uvolnění. Výběr účinných mzdových forem je ponechán výlučně v kompetenci organizací podle jednotlivých specifických podmínek.

Postupný rozvoj chozrasčotních vztahů a řízení vytvářejí pro organizace předpoklady pro hodnocení přínosů jednotlivých kolektivů na celkových výsledcích a je tedy možné kolektivy na nich příslušně zainteresovat. Takto lze přistupovat ke kolektivnímu odměňování dělníků např. při skupinové formě organizace a odměňování. Rozdělení zdrojů vytvořených v rámci ekonomických pravidel nového ekonomického mechanismu podle zásad vnitropodnikové regulace bude v kompetenci mistra nebo vedoucího určitého provozního úseku podle přínosu jednotlivců.

Doposud jen víceméně formálně užívané osobní ohodnocení musí vyjádřit osobní vlastnosti a schopnosti dělníků, jejich odborné předpoklady potřebné pro úspěšný výkon pracovní činnosti a dlouhodobě rovnoměrnou výkonnost a kvalitu provedené práce. Kritéria hodnocení si určí organizace podle svých konkrétních podmínek. Často používaný a poměrně výstižný je tzv. bodový systém. Mezi bodové faktory zásadně patří odborné znalosti, odborná praxe, osobní schopnosti a vlastnosti a dlouhodobá výkonnost, přičemž všechny tyto faktory lze podle potřeby odstupňovat.

Bodové hodnocení musí navrhnout vedoucí provozu ve spolupráci s mistrem. Zásadně budou hodnotit jednotlivá kritéria ve vztahu k práci, kterou dělník vykonává a na kterou má svojí činností vliv, po stránce kvality, hospodárnosti i rychlosti ve snaze akceptovat tak stimulační možnosti osobního ohodnocení dělníků.

Účinné zaměření hmotné zainteresovanosti dělníků na včasném a kvalitním plnění a překračování výrobních úkolů při dosahování vysoké efektivnosti využití zařízení a hospodárného využívání materiálů, paliv, pohonných hmot a energie je zprostředkováno poskytováním premií a odměn v pobídkové složce mzdy. V současných podmínkách uplatňování mzdové politiky představuje správně orientovaná pobídková složka výrazný stimulační faktor.

Pro dělníky pracující v úkolové nebo časové mzdě musí být dán v premiovém řádu příslib, který by je měl orientovat správným směrem.

Premie je třeba poskytovat v závislosti na plnění ukazatelů stanovených v premiovém příslibu, který se stanoví na příslušné premiové období. Kolektivu nebo jednotlivci může být vystaven tento příslib pouze jeden a premiovou základnu tvoří skutečně dosažená základní úkolová mzda včetně úkolového nadvýdělku za premiové období nebo skutečně dosažená základní časová mzda za premiové období bez prostojů, bez mzdy za dobu opravy linek a technologických zařízení apod.

Uplatňování skupinových forem resp. přebírání pracovišť do hospodářské odpovědnosti vyžaduje oproštění od převažujícího formalismu a vytvoření podmínek pro účinné řešení vnitropodnikové ekonomiky, jež je podstatou těchto forem.

Skupinová forma vyžaduje uplatnit v podnicích systémový přístup organizace pracovních skupin s vymezenou pracovní náplní a svěřenými prostředky. Znamená to stimulovat přechod těchto pracovních skupin — jednotek organizace práce — na brigádní formu výsledkovou zainteresovaností a poskytnutými pravomocemi v oblasti odměňování rozdělováním kolektivního výdělku. Je však třeba odstranit ne-

dostatky při uzavírání smluv a zvýraznit výsledkovou kolektivní zainteresovanost. Dosahovaná úroveň zainteresovanosti činí u některých kolektivů pouze 1–2 % ročních výdělků a nemá proto stimulující účinek. Celoroční výsledková zainteresovanost by měla tvořit alespoň 8–10 % ročních výdělků. Při výlučné aplikaci kolektivní odměny na výsledky práce v průběhu roku by její úroveň měla být obdobná.

Pro efektivnost kolektivních forem je nutno přednostně řešit vnitropodnikový systém tvorby mzdových prostředků formou procenta odměn a výkonů, procenta odměn z výsledků hospodaření kolektivu, příp. procenta odměn z výkonů upravených o úsporu, resp. relativní úsporu ovlivnitelných nákladů, čímž by se dala řešit i doposud nedostatečná diferenciací kolektivních výdělků uvnitř kolektivu.

Komplexně pojatá změna hospodářského mechanismu by při postupném zavádění měla znamenat posílení ekonomiky potravinářských podniků a zlepšení ve dvou základních bodech. Především by se měly vytvořit lepší podmínky pro dotaci jednotlivých fondů s možností posílení fondu rozvoje a mzdového fondu, což jsou dva nejzávažnější problémy. V praxi to znamená soustředit dostatečné prostředky na neodkladný rozvoj odvětví a jeho modernizaci a současně zlepšit výdělky pracovníků potravinářského průmyslu.

Pro samotné pracovníky potravinářského průmyslu to představuje dva základní aspekty vedoucí k posílení stabilizace pracovních sil. Jde jednak o možnost podstatného zlepšení pracovních podmínek a pracovního prostředí, které je v mnohých provozech naprosto nevyhovující a je vedle nízkých průměrných výdělků příčinou vysoké fluktuace, a dále o to, že při možnostech přidělit po všech odvětvích větší část prostředků do fondu odměn na základě vytvořeného zisku lze postupně řešit tíživou situaci v oblasti odměňování.

Uplatňovaný systém odvodů umožňuje vytvořit si při efektivním hospodaření disponibilní zdroje, jejichž použití je výlučně v kompetenci organizace s přihlédnutím ke koncepci jejího dlouhodobého rozvoje. Tento fakt již sám o sobě může mobilizovat rezervy ke zvýšení efektivnosti výroby a k racionálnímu hospodaření s pracovní silou. Předpokládá se, že v podmínkách úplného samofinancování a uvolnění kompetence v oblasti řízení se bude jevit stále aktuální nedostatek pracovních sil ve většině oborů v poněkud jiném světle.

Při realizaci zásad přestavby očekávají organizace potravinářského průmyslu především vytvoření dostatečného prostoru pro podnikání, což by mělo znamenat výraznější zlepšení jejich ekonomické situace.

Při zabezpečení základního sortimentu potravin by měl nový systém motivovat organizace k pružnější reakci na požadavky trhu a k operativním změnám výroby plně v duchu uspokojení poptávky spotřebitele, což samozřejmě v době relativně nasyceného trhu potravinami nebude jednoduchá záležitost.

Tvorba zisku při postupném úplném samofinancování bude hrát rozhodující roli při stimulaci k efektivnímu zaměření hospodářské činnosti. Je však třeba upozornit na variabilní charakter vstupů – na závislost oborů potravinářského průmyslu na kvalitě zemědělské suroviny – a tím i na případná rizika spojená s tvorbou zisku (pro tento účel by měly dostatečně působit vytvořené rezervní fondy).

Uplatnění zásadích změn v oblasti hospodářského mechanismu v podmínkách potravinářského průmyslu by mělo přinést výrazné zlepšení i v oblasti efektivního využití pracovních sil.

Bude se jednat o racionalizační opatření ve struktuře zaměstnanosti (vysoký podíl důchodců, brigádníků, zahraničních pracovníků), v růstu kvalifikace pracovníků, v urychlení procesu substituce pracovní síly technikou (tj. procesu vědeckotechnického rozvoje) i v racionalizaci práce neinvestičního charakteru (např. uspořádání výrobních a pomocných obslužných procesů, optimalizace dodavatelsko-odběratelských vztahů, optimalizace rozvozu výrobků apod.).

Připravovaná přestavba mzdových soustav by měla s konečnou platností ve specifických podmínkách potravinářských oborů vyřešit odpovídající ocenění jednotlivých dělnických profesí v souladu s náročností práce. Dovedení ekonomického řízení důsledně až na jednotlivé provozy posílí vazbu odměňování na bezprostředně dosažený výsledek a mělo by znamenat nejen silný motivační faktor ke zvýšení efektivity i produktivity práce, ale i reálné úspory pracovních sil.

Vedle očekávaného širokého sociálního programu (zlepšení pracovního prostředí, vybavení sociálního a hygienických zařízení, rehabilitace, stabilizační bytová výstavba, případně formy dodatkové dovolené, možnosti rekreace apod.), jehož realizace je v podmínkách přestavby umožněna zvýšenou dotací do FKSP, měla by přestavba přinést také uplatnění celé řady demokratizačních prvků účasti pracujících na řízení, při rozhodovací činnosti a spolu s vedením organizace při sestavování dlouhodobé koncepce rozvoje oborů i při krátkodobých zásadních rozhodnutích.

V podmínkách potravinářského průmyslu bude hrát jednu z hlavních rolí péče o lidského činitele jako základní stabilizační faktor. V tomto smyslu bude také výrazně posílena funkce ROH v rozhodovacích i řídicích procesech organizace především z hlediska rozvoje lidského činitele se zvláštním zřetelem na mzdový vývoj a vyrovnání nepříznivých mzdových relací.

Opatření v oblasti ekonomických nástrojů by měla postupně vytvořit podmínky pro včlenění systému ovlivňování vývoje mzdových prostředků bezprostředně do mechanismu rozdělovacího procesu a umožnit tak plné stimulační využití samotného ekonomického postavení podnikového kolektivu. Vzájemnou spjatost uspokojování hmotných zájmů pracovníků s rozhodováním o způsobu rozdělování disponibilních zdrojů by pak bylo možno lépe využít jako nástroj spolupodílení se pracujících na řízení v úrovni podniku a vnitropodnikových chozrasčotných útvarů.

Lze tedy očekávat, že pracovníci potravinářského průmyslu se při působení nového ekonomického mechanismu postupně dočkají výraznějšího zlepšení svých pracovních podmínek i úrovně svých výdělků.

Došlo 26. 8. 1989

Motivační funkce mzdy v podmínkách samofinancování potravinářského průmyslu

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 000—000. — 2 tab., res. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, odměňování, srovnání meziresortní, samofinancování, motivace finanční, teoretické pojednání

Průměrné mzdy pracovníků potravinářského průmyslu ve srovnání s ostatními odvětvími národního hospodářství vykazují nepříznivý vývoj. Autorka ukazuje na některé faktory, které by v nových ekonomických podmínkách mohly posílit motivační funkci mzdy nejen v zájmu rozvoje státních podniků potravinářského průmyslu, ale i v zájmu posílení výdělkových možností jejich pracovníků.

КЛАПКОВА, Г., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Мотивационная функция оплаты труда в условиях самофинансирования пищевой промышленности

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, с. 241—248. — 2 табл., рез. чешск., русск., англ., нем.

пищевая промышленность, оплата труда, межотраслевые сопоставления, самофинансирование, финансовая заинтересованность, теоретический обзор

По среднему уровню оплаты труда пищевая промышленность отстает от остальных отраслей народного хозяйства. Автор приводит отдельные факторы, которые в новых экономических условиях могли бы повысить мотивационную функцию оплаты труда не только с целью развития государственных предприятий пищевой промышленности, но и расширения возможности ее повышения.

KLAPKOVÁ H., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Motivating role of wages in the conditions of self-financing in the food industry

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 241—248. — 2 tabs, summaries in cs, ru, en, de

food industry, remuneration, comparison between sectors, self-financing, financial motivation, theoretical treatise

Average wages of workers in the food industry have had, in comparison with the other sectors of the national economy, an adverse pattern of development. Some factors are pointed out which in the new economic conditions could enhance the motivating role of wages not only in order to contribute to the development of food-industry enterprises but also to increase the earnings of their workers.

Die Motivierungsfunktion des Lohnes unter den Bedingungen der Eigenfinanzierung in der Lebensmittelindustrie

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 241–248. — 2 Tab., Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelindustrie, Vergütung, Interessortvergleich, Eigenfinanzierung, finanz. Motivierung, theoret. Aspekte

Der Durchschnittslohn für die Beschäftigten in der Lebensmittelindustrie zeitigt im Vergleich zu den übrigen Zweigen der Volkswirtschaft eine ungünstige Entwicklung. Die Autorin weist auf einige Faktoren hin, die unter den neuen ökonomischen Bedingungen die Motivierungsfunktion der Löhne nicht nur im Interesse der Entwicklung der staatlichen Betriebe der Lebensmittelindustrie sondern auch der Stärkung der Erwerbsmöglichkeiten ihrer Beschäftigten liegen.

Adresa autorky:

Ing. Hana Klapková, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Máne-
sova 75, 120 58 Praha 2

K prvořadým úkolům celospolečenského významu patří zajištění dostatečného množství potravin v požadované kvalitě, sortimentu a čase, abychom prostřednictvím racionální výživy zajistili harmonický vývoj jedince a udrželi všechny jeho fyziologické funkce.

Je nesporné, že prohlubováním společenské dělby práce dochází k neustálému rozčleňování výrobního procesu výroby potravin do stále většího počtu podniků, takže problematika výroby potravin není záležitostí jen zemědělské prvovýroby, ale spolu s ní se na zabezpečování výživy podílejí jednotlivé obory potravinářského průmyslu, institucionálně spojené do jednoho celku, zemědělsko-potravinářského komplexu (ZPoK). Z širšího hlediska na výrobě potravin participují také další odvětví výrobní sféry národního hospodářství, která spolu se ZPoK vytvářejí celek nové kvality – zemědělsko-průmyslový komplex (ZPK).

Před zemědělsko-průmyslovým komplexem stojí základní úkol zabezpečit trvale racionální výživu obyvatelstva produkcí zdravotně nezávadných potravin s vysokou ekonomickou efektivností, při respektování ekonomicko-ekologických vazeb v intenzivně hospodářsky využívané krajině.

Prognóza spotřeby potravin zpracovaná MZVŽ ČSR předpokládá, že v roce 2000 bude spotřeba masa na kosti činit kolem 96 kg na osobu a rok, mléka a mléčných výrobků 270 kg, tuků 24 kg, cukru 33,3 kg, obilovin v hodnotě mouky 96 kg, brambor 87 kg, zeleniny 97 kg a ovoce 69 kg (Zhodnocení . . . 1989).

CÍL A METODIKA

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na změny dynamiky kvalitativní stránky užití zemědělské produkce, k níž došlo ve státním a družstevním sektoru zemědělství ČSSR v období 1970 a 1987 a na změny, ke kterým došlo v období 1981 až 1988 v užití produkce hlavních druhů obilovin v JZD a státních statcích ČSR a SSR. Orientaci této studie na produkci hlavních druhů obilovin lze vysvětlit tím, že obiloviny v našich podmínkách uhrazují 35 % spotřeby energetických látek a 30 % spotřeby bílkovin. Zanedbatelný není ani jejich podíl na úhradě vitamínů, minerálních látek a stopových prvků (Holas 1988, s. 8).

V návaznosti na naznačenou koncepci předkládané studie je jejím stěžejním záměrem navrzení soustavy ukazatelů, které mohou doplnit a dále rozšířit až doposud používaný kvalitativní ukazatel tržnosti a současně zvýraznit směry užití produkce jak ze statického, tak z dynamického hlediska.

Aplikace navržených postupů v konkrétních podmínkách tvoří pak výchozí bázi pro jejich uplatnění v nejširší analytické praxi, a to na všech stupních řízení re-

produkčního procesu zemědělsko-potravinářského komplexu.

Výchozí základnu vlastní analytické činnosti tvoří absolutní údaje o rozdělení produkce za zemědělství ČSSR, za soubor JZD a státních statků ČSR, za soubor JRD a státních majetkov SSR v již vymezeném období. Vlastní rozbor využívá obecných metod srovnání, poměrných čísel a metody komparace, které ve svém souhrnu umožňují navrhnout adekvátní závěry v porovnání s již dříve zjištěnými skutečnostmi v dané sféře hodnocení příslušných jevů.

Podkladové číselné údaje nezbytné k provedení analýzy byly získány za oba sektory a územní celky na Federálním statistickém úřadě v Praze ze zvláštních počítačových sestav a ze statistických ročenek.

METODOLOGICKÉ PŘÍSTUPY K DIFERENCIACI ROZDĚLENÍ PRODUKCE PODLE JEJÍHO UŽITÍ

Můžeme uvést, že hrubá zemědělská produkce (Q) se zkoumá z různých hledisek. Jedním z nich je hledisko podle směrů užití. Le d l a kol. (1983, s. 44) člení produkci na konečný produkt zemědělského podniku a meziprodukt. „Konečný produkt zemědělského podniku představuje tu část hrubé produkce, která opouští výrobní proces zemědělského podniku, je vymezen způsobem použití ve výrobě.“

Obecně tedy:

$$\sum_{n=1}^k Q_n = \sum_{n=1}^k KP_n + \sum_{n=1}^k M_n$$

kde: KP_n – konečný produkt
 M_n – meziprodukt

Produkce se tak rozpadá na dvě nestejně části, z nichž konečný produkt se dále dělí na tržní produkci a naturální nevýrobní spotřebu. „Tržní produkce zahrnuje tu část konečného produktu, která opouští zemědělský podnik, to znamená v dalším použití mění majitele a vchází do tržních vztahů mezi zemědělským podnikem a odběrateli zemědělských výrobků. V tržních vztazích vystupuje tržní produkce jako zboží, jehož hodnota je pro zemědělský podnik realizována v penězích“ (tamtéž).

Část tržní slouží k výpočtu ukazatele tržnosti. Výpočet provádíme tak, že množství tržní produkce vyjádřené v naturálních resp. peněžních jednotkách (stálé ceny) dělíme adekvátní produkcí vyjádřenou v těchže jednotkách. Výsledná hodnota uvedeného ukazatele charakterizuje podíl produkce realizované podnikem na trhu. Můžeme také uvést, že nám kvantifikuje zapojení zemědělského podniku do celospolečenské dělby práce, neboť čím větší rozsah produkce podnik zpeněžuje, tím větší množství produktů musí od jiných výrobců získávat, aby uspokojil svou výrobní spotřebu.

Tržnost můžeme vyjádřit za jednotlivé výrobky, za skupinu výrobků, za jednotlivá odvětví nebo za celý zemědělský podnik. Vždy bude záležet na tom, pro které účely se bude analýza realizovat.

Rozdělením produkce pro potřeby matematické modelování se zabýval také kolektiv autorů (Matematické modelování . . . 1988), který od hrubé produkce zrna odečítá dotaci fondu osiv, rezervní fond a vzniklé ztráty. Zbývající množství, které dále podle užití člení, označuje jako „čistou produkci zrna“. S použitím termínu „čistá produkce zrna“ v tomto pojetí není možno souhlasit bez výhrad. Ekonomická teorie pojmem čistá výroba rozumí tzv. očištěné ukazatele. Jejich přednost spočívá v tom, že neobsahují vícenásobné započítávání některých položek. Jak uvádí Voráč (1986, s. 53) „čistá výroba je ukazatel, který charakterizuje objem nově vytvořené hodnoty ve výrobní jednotce za určité období. Zjišťuje se na

základě hodnoty hrubé výroby, od níž se odečtou veškeré náklady na přenesenou práci minulou. Z hlediska struktury hodnoty je součtem $v + m$, tj. mezd a zisku“.

VYUŽITÍ SOUČASNÝCH POZNATKŮ V PRAXI ZPoK

Praktické poznatky potvrzují, že při analýze rozdělení produkce podle užití a tím nepřímého hodnocení zapojení zemědělských podniků do celospolečenské dělby práce je vhodné vycházet z Ledlova pojetí. Snažit se postihovat změny, k nimž v kvalitativní stránce rozdělení produkce dochází, a tak uvádět do souladu reálné děje hospodářské praxe s teoretickými poznatky.

Rozdělení produkce podle směrů užití navrhuje na rozdíl od až dosud platné metodiky FSÚ (tab. V) členit na část tržní (TP), část netržní (NP), fond rezerv (FR) a ztráty (Z):

$$\sum_{n=1}^k Q_n = \sum_{n=1}^k TP_n + \sum_{n=1}^k NP_n + \sum_{n=1}^k FR_n - \sum_{n=1}^k Z_n$$

Část tržní (TP_n) doporučujeme u obilovin dále členit na prodej státu (PS), prodej na krmné směsi (PK), prodej členům a zaměstnancům podniků ($PČ$) a prodej ostatní (PO). Netržní část (NP_n) navrhuje členit na dotaci fondu osiv (FO), dotaci fondu krmiv (FK), dotaci fondu naturální nevýrobní spotřeby ($FNNS$), dále členit na fond osobní naturální nevýrobní spotřeby ($FONNS$) a fond společenské naturální nevýrobní spotřeby ($FSNNS$):

$$\sum_{n=1}^k TP_n = \sum_{n=1}^k PS_n + \sum_{n=1}^k PK_n + \sum_{n=1}^k PČ_n + \sum_{n=1}^k PO_n$$

$$\sum_{n=1}^k NP_n = \sum_{n=1}^k FO_n + \sum_{n=1}^k FK_n + \sum_{n=1}^k FNNS_n$$

Vycházíme-li z pojetí, že prostřednictvím tržní produkce vstupuje zemědělský podnik do tržních vztahů s ostatními podniky vzniklými na základě společenské dělby práce a prostřednictvím jí směňuje výsledky své práce, pak z hlediska uspokojování celospolečenských potřeb nás zajímá ta část tržní produkce, která je určena k prodeji státu. Jejím prostřednictvím se zemědělský podnik podílí na zabezpečování výživy obyvatel. Náš poznatek je v souladu se závěry, které uvádí Choma (1989, s. 3): „... tržní produkce je tou podobou efektu, který uspokojuje společenské potřeby (potřeby potravinářského průmyslu)“. Navrhujeme proto zavést doplňující kvalitativní ukazatele: index prodeje příslušného produktu státu, index prodeje příslušného produktu pro krmné účely (prostřednictvím krmivářského průmyslu), index prodeje produktů členům a zaměstnancům a index ostatního prodeje. Ukazatele budou mít relativní podobu a v našem případě budou hodnotit společenskou účelnost vyráběné produkce.

Vyjmenované případy můžeme zobecnit na tvar

$$I = \frac{x}{y}$$

Jde o ukazatel struktury, kde x je součástí y , takže platí: $x < y$. Všechny uváděné indexy budeme počítat z tržní produkce.

$$I_p = \frac{\sum_{n=1}^k P_n}{\sum_{n=1}^k TP_n} \cdot 100$$

kde: P_n – prodávaná množství příslušné plodiny
 TP_n – tržní produkce
 I_p – index prodeje

Je třeba uvést, že každý analyzovaný jev (v našem případě jde o množství prodaného produktu) se může vyvíjet ve třech variantách, a to v růstu, stagnaci nebo poklesu. Skutečnost, že čitatel vykazuje vždy menší hodnotu než jmenovatel znamená, že vypočítaný relativní údaj nebude nikdy vyšší než 100.

ROZDĚLENÍ PRODUKCE Z HLEDISKA HODNOTOVÉHO

S ohledem na cíle zkoumání se na prvním místě zabýváme kvantifikací struktury hrubé produkce zemědělské vyjádřené ve stálých cenách za období 1970–1987 z celostátního pohledu. Tento přístup nám umožňuje, abychom za dlouhé časové období postihli všechny změny, k nimž vlivem působení vědeckotechnického pokroku v dané sféře došlo. Při výpočtu rozdělení produkce podle užití vycházíme z absolutních hodnot, na jejichž základě jsme provedli přepočty na relativní hodnoty. Jsou obsaženy v tab. I. Z relativních hodnot byly následně sestaveny nerovnosti naznačující tendence, k nimž v jednotlivých obdobích posuzované časové řady došlo. Jsou uvedeny v tab. II.

Naznačené vývojové tendence rozdělují analyzovaný časový úsek (1970–1987) na dvě kvalitativně rozdílná období. První z nich je vymezeno roky 1970–1980. Pro toto období je charakteristické, že v něm hrubá produkce zemědělská vykázala nižší tempo v porovnání s tržní produkcí zemědělskou. Tvrdou (1985) soudí, že to bylo způsobeno tím, že v tomto období zemědělské podniky realizovaly větší objem obilovin na výrobu krmných směsí. Mimo to došlo k růstu počtu obyvatel a současně k větší spotřebě obilovin v přepočtu na zrna. V roce 1970 bylo na obyvatele spotřebováno 150,2 kg obilovin, zatímco v roce 1980 se spotřeba zvýšila na 154 kg. Od roku 1981 došlo ke změně vývojových tendencí ve prospěch hrubé produkce zemědělské a jejího rozdělení podle užití.

Struktura hrubé produkce zemědělské, tržní produkce zemědělské a tržní produkce určené k prodeji do státních fondů je uvedena v tab. III. Z údajů v ní dosažených je zřejmé, že hrubá produkce rostlinná se na hrubé produkci zemědělské podílela v rozmezí od 44,2 % v roce 1970 do 41,9 % v roce 1980. Podíl hrubé produkce živočišné kolísal pak v rozmezí od 55,8 % v roce 1970 do 58,1 % v roce 1980. Tržní produkce zemědělská vykázala dynamiku vyšší o 0,6 % (v pětiletí 1981–1985 v porovnání s obdobím 1976–1980). Podíl tržní produkce rostlinné prodané do státních fondů vykazoval od roku 1970 do roku 1986 kontinuálně vzestupnou tendenci. Pokud jde o tržní produkci živočišné výroby dodané do státních fondů, odvozené z objemu tržní produkce zemědělské, zjišťujeme, že vykazovala kontinuálně nepatrný pokles.

ROZDĚLENÍ PRODUKCE V NATURÁLNÍM VYJÁDRĚNÍ

Pokud jde o rozdělení produkce podle směrů užití vyjádřené v naturálních jednotkách uvádíme, že rozbor je zaměřen na pšenici a ječmen v JZD a státních

I. Vyjádření úrovně pomocí relativních čísel – Expression of the level by means of relative numbers

Rok	HPZ	HPR	HPŽ	TPZ	TPR	TPŽ	TPSF	TPSFR	TPSFŽ
I $\frac{1975}{1970}$	111,6	107,8	114,7	131,0	140,3	126,6	130,4	138,9	127,6
I $\frac{1980}{1975}$	109,6	107,5	111,2	114,2	116,9	112,7	114,1	114,9	113,8
I $\frac{1985}{1980}$	109,2	112,9	106,5	108,2	109,7	107,5	107,0	107,3	106,9
I $\frac{85-81}{80-76}$	109,7	113,1	107,3	110,6	113,8	108,8	110,2	114,3	108,6
I $\frac{1986}{1985}$	100,6	97,5	102,9	100,2	98,1	101,3	101,7	102,7	101,3
I $\frac{1987}{1986}$	100,9	101,7	100,3	100,3	101,2	99,7	98,7	96,1	103,3
I $\frac{1987}{1985}$	101,5	99,2	103,2	100,5	99,4	101,0	100,4	98,7	104,7

III. Struktura hrubé produkce zemědělské ČSSR – The structure of agricultural gross output in the CSSR

Rok	HPZ	V tom		TPZ	V tom		TPSF	V tom	
		rostl.	živoč.		rostl.	živoč.		rostl.	živoč.
1970	100	44,2	55,8	62,4	32,0	68,0	87,5	24,7	75,3
1975	100	42,7	57,3	73,2	34,3	65,7	87,1	26,3	73,7
1980	100	41,9	58,1	76,3	35,1	64,9	87,1	26,5	73,5
1985	100	43,3	56,7	75,6	35,6	64,4	86,1	26,6	73,4
1986	100	42,0	58,0	75,3	34,9	65,1	87,4	26,9	73,1
1987	100	42,3	57,7	74,8	35,2	64,8	86,0	26,1	73,9
1976–80	100	42,0	58,0	75,4	35,2	64,8	87,2	26,9	73,1
1981–85	100	43,3	56,7	76,0	36,2	63,8	86,8	27,9	72,1

II. Vývojové trendy struktury hrubé produkce zemědělské – Developmental trends of the structure of agricultural gross output

Období	Vývojový trend				
1971–1975	HPZ	<	TPZ	>	TPSF
	HPR	<	HPŽ		
	TPR	>	TPŽ		
	TPSFR	>	TPSFŽ		
1976–1980	HPZ	<	TPZ	>	TPSF
	HPR	<	HPŽ		
	TPR	>	TPŽ		
	TPSFR	>	TPSFŽ		
1981–1985	HPZ	>	TPZ	>	TPSF
	HPR	>	HPŽ		
	TPR	>	TPŽ		
	TPSFR	>	TPSFŽ		
1986–1987	HPZ	>	TPZ	>	TPSF
	HPR	<	HPŽ		
	TPR	<	TPŽ		
	TPSFR	<	TPSFŽ		

statcích České socialistické republiky a v JRD a státních majetkách Slovenské socialistické republiky. Jsou to rozhodující sektory naší zemědělské ekonomiky. Bylo prokázáno, že např. u pšenice podíl JZD na celkovém vyprodukovaném množství pšenice v ČSR se pohyboval v letech 1981–1987 od 73,63 % (1985) do 74,76 % (1982). Ve státních statcích ČSR pak od 15,45 % v roce 1982 do 19,24 % v roce 1987. Podíl JRD SSR u téže plodiny kolísal v rozmezí od 76,60 % v roce 1986 do 77,69 % v roce 1981 a státních majetkov SSR od 12,24 % v roce 1981 do 13,37 % v roce 1982. Je tedy zřejmé, že zatímco variabilita měřená variačním rozpětím (R) vykazovala u dané plodiny v JZD a JRD přibližně stejné hodnoty, tj. 1,13 %, resp. 1,09 %, pak ve státních statcích ČSR dosáhlo variační rozpětí 3,79 % a v SSR u téhož sektoru 1,13 %.

U jarního ječmene byl podíl JZD ČSR na celkovém vyprodukovaném množství nižší než tomu bylo u pšenice. Pohyboval se v rozmezí od 69,01 % v roce 1981 do 66,38 % v roce 1987 ($R = 2,63$ %). Státní statky ČSR zaznamenaly neustále se zvyšující trend. Z původních 20,92 % v roce 1981 se jejich procentní podíl zvýšil na 27,05 % v roce 1987 ($R = 6,13$ %). V SSR byl podíl JRD na celkovém vyprodukovaném množství jarního ječmene větší než v ČSR. Přitom družstva zaznamenala výrazně nižší variabilitu než tomu bylo u JZD ČSR (0,80 %). Mezní hodnoty charakterizuje 73,86 % v roce 1984 a 74,66 % v roce 1987. Štátne majetky SSR

IV. Rozdělení produkce pšenice — Division of wheat output

Sektor	Rok	ČSR				SSR			
		tržní produkce	meziprodukt	nat. nevýrobní spotřeba	ztráty	tržní produkce	meziprodukt	nat. nevýrobní spotřeba	ztráty
JZD	1981	92,52	7,25	0,04	0,19	92,31	7,39	0,04	0,26
	1982	91,87	7,84	0,05	0,24	92,25	7,49	0,07	0,19
	1983	92,60	7,14	0,03	0,23	93,65	6,00	0,11	0,24
	1984	92,46	7,24	0,05	0,25	93,25	6,30	0,15	0,30
	1985	92,60	7,01	0,06	0,33	93,51	6,04	0,11	0,34
	1986	93,22	6,44	0,04	0,30	94,33	5,39	0,04	0,24
	1987	92,82	6,77	0,08	0,33	94,04	5,52	0,09	0,35
Státní statky	1981	92,00	7,84	0,01	0,15	92,58	7,25	0,01	0,16
	1982	91,79	7,64	0,44	0,13	92,11	7,65	0,08	0,16
	1983	91,83	7,85	0,20	0,12	93,48	6,30	0,06	0,16
	1984	90,58	9,03	0,05	0,34	91,56	8,20	0,06	0,18
	1985	92,03	7,58	0,09	0,30	92,56	7,01	0,09	0,33
	1986	92,63	7,15	0,01	0,21	92,49	7,14	0,11	0,26
	1987	93,27	6,44	0,04	0,25	93,09	6,55	0,14	0,32

V. Rozdělení produkce ječmene – Division of barley output

Sektor	Rok	ČSR				SSR			
		tržní produkce	meziprodukt	nat. nevýrobní spotřeba	ztráty	tržní produkce	meziprodukt	nat. nevýrobní spotřeba	ztráty
JZD	1981	89,95	9,85	0,03	0,17	89,90	9,73	0,03	0,34
	1982	90,17	9,54	0,04	0,25	88,25	11,31	0,15	0,29
	1983	90,86	8,88	0,02	0,24	88,80	10,78	0,14	0,28
	1984	90,78	8,95	0,01	0,26	90,37	9,17	0,11	0,35
	1985	90,62	9,04	0,04	0,31	91,15	8,39	0,11	0,35
	1986	91,79	7,86	0,03	0,32	91,27	8,34	0,08	0,31
	1987	91,44	8,16	0,07	0,33	90,77	8,77	0,10	0,36
Státní statky	1981	91,09	8,63	0,14	0,14	88,64	11,06	0,14	0,16
	1982	92,00	7,74	0,10	0,16	86,21	13,49	0,13	0,17
	1983	91,35	8,45	0,08	0,12	87,24	12,44	0,16	0,16
	1984	91,26	8,23	0,23	0,28	89,35	10,06	0,36	0,23
	1985	90,97	8,54	0,26	0,23	88,97	10,67	0,14	0,22
	1986	91,14	8,56	0,06	0,24	88,52	11,04	0,17	0,27
	1987	91,35	8,36	0,08	0,21	89,17	10,34	0,16	0,33

v porovnání se stejným sektorem ČSR vykazaly naproti tomu sestupnou tendenci z 15,32 % v roce 1981 na 13,72 % v roce 1987.

Relativní hodnoty rozdělení pšenice a ječmene podle směrů užití obsahují tab. IV a V. Z nich je patrné, že zemědělský družstevní sektor ČSR v hodnoceném období 1981–1987 vykázal sice nevýraznou, ale pozitivní vzestupnou tendenci v podílu produkce určené pro tržní účely především snižováním meziprojektu. Za negativní jev je možno naproti tomu považovat zvyšující se podíl ztrát. JRD zpeněžovala v roce 1982 větší podíl vyprodukované pšenice než JZD o 0,38 %. Tento rozdíl se v roce 1987 zvýšil na 1,21 %.

Ve státních statcích ČSR zaznamenáváme přibližně shodný vývoj jako v JZD. V SSR docházelo u státních majetkov od roku 1982 k nepodstatnému zvyšování tržní produkce v porovnání s JRD. Svou úroveň v roce 1987 se přiblížily úrovni téhož sektoru v ČSR.

U jarního ječmene můžeme konstatovat, že tržní produkce byla u obou sektorů ČSR i SSR v analyzovaném období nižší než u pšenice. Ve státních majetkách SSR nepřekročila v roce 1987 hranici 90 %.

ROZDĚLENÍ TRŽNÍ PRODUKCE

Vycházíme-li z aspektu, který formuloval Ledl (Ledl a kol. 1983), že „tržní produkce vystupuje jako zboží, jehož hodnota je pro zemědělský podnik realizována v penězích“, pak nás zajímá účel, pro který byla produkce realizována. Náš zájem poukázat na změny, k nimž dochází v oblasti prodeje pro potravinářské účely, můžeme prokázat pouze přibližně, neboť ve výkaznictví Federálního statistického úřadu Roč. zem-2 je sledováno prodané množství nákupními organizacím, které zahrnuje jak smluvní, tak nadsmluvní a mimosmluvní prodej včetně osiva, prodej na krmné směsi, prodej členům a zaměstnancům a ostatní prodej. Tudíž v daném výkazu není specifikován samostatný prodej výrobků pro zabezpečení výživy obyvatel.

Hodnotíme-li v této souvislosti rozdělení tržní produkce pšenice v období 1981–1987 podle účelu, pro který byl prodej realizován, můžeme konstatovat, že zhruba polovina prodaného množství pšenice, a to jak u družstevního, tak u státního sektoru ČSR i SSR byla vykoupena nákupními organizacemi pro potřeby státu. Prodej pšenice určený na výrobu krmných směsí v uvedených sektorech a územních celcích ve shodném časovém období (1981–1987) se pohyboval v JZD ČSR od 28,57 % v roce 1986 do 36,70 % v roce 1984 ($R = 8,13$ %). JRD SSR vykazala rozpětí od 25,43 % v roce 1981 do 40,41 % v roce 1984 ($R = 14,98$ %). Prodej u státních statků ČSR kolísá v rozmezí od 28,15 % v roce 1982 do 42,42 % v roce 1983 ($R = 14,27$ %). Štátní majetky SSR prodaly na výrobu krmných směsí 25,07 % pšenice v roce 1981 a 44,61 % v roce 1984 ($R = 19,54$ %).

Pokud jde o vývoj relativních změn prodaného množství pšenice do společných zemědělských podniků a do kooperací, bylo zjištěno, že v daném časovém období prodané množství pšenice kolísalo u JZD a JRD v rozpětí od 3,78 % (JRD v roce 1981) do 8,80 % (JZD v roce 1985). Státní statky pro tyto účely vyčlenily z celkové tržní produkce od 2,77 % v roce 1985 (štátní majetky) do 5,82 % v roce 1984 (státní statky).

Při posuzování účelu prodeje u ječmene ve srovnání s pšenicí bylo pak zjištěno, že prodej ječmene nákupními organizacím byl výrazně nižší, a to jak u obou sektorů, tak i u územních celků hodnoceného časového období. Obráceně tomu bylo při prodeji na krmné směsi. Při hodnocení prodeje ječmene členům a zaměstnancům byly zjištěny protichůdné tendence mezi ČSR a SSR, a to jak v JZD,

tak ve státních statcích. Zatímco v JZD se pohyboval podíl prodaného množství od 6,52 % v roce 1981 do 9,76 % v roce 1986, JRD prodala svým členům od 16,27 % produkce v roce 1981 do 20,49 % v roce 1983. Státní statky pro tyto účely vyčlenily 4,57 % produkce v roce 1982 a 6,85 % v roce 1986. Štátne majetky pak 11,59 % v roce 1981 a 18,21 % v roce 1987.

HODNOCENÍ UŽITÍ PRODUKCE Z HLEDISKA DYNAMIKY

Realizované propočty struktury produkce podle způsobů užití nám sice charakterizují změny podílů, k nimž v jednotlivých letech (obdobích) došlo, avšak jde o pojetí statické, rozdělující vždy vyprodukované množství výrobků jako celek. Pro posouzení dynamiky změn je nezbytné doplnit toto statické pojetí pojetím dynamickým jako předpokladem pro vytváření optimální proporcionality mezi objemem produkce a realizovaným množstvím na straně jedné a skladovacími kapacitami nákupních organizací nebo zpracovatelských podniků na straně druhé. Jak uvádí Krupička (1985), pouze dostatečně dimenzované a na vysoké technické a technologické úrovni vybudované zpracovatelské kapacity jsou jedním ze základních předpokladů plynulosti a efektivnosti výrobního procesu v zemědělsko-potravinářském komplexu. Je nesporné, že proporce ovlivňuje mnoho faktorů. Proto nemohou mít statický charakter, ale neustále se vyvíjejí a mění. Podle téhož autora proporcionalita zahrnuje vzájemné kvalitativní a kvantitativní vztahy jednotlivých činitelů reprodukčního procesu ve všech jeho fázích.

Celkové změny jevů v čase můžeme vyjádřit elementárními charakteristikami:

– absolutně

$$1. \text{ absolutním přírůstkem} \quad \Delta_i = y_i - y_{i-1}$$

$$2. \text{ pomocí zrychlení} \quad \Delta 2_i = \Delta_i - \Delta_{i-1}$$

– relativně

$$1. \text{ koeficientem růstu} \quad k_i = Y_i / y_i - 1$$

$$2. \text{ koeficientem přírůstku} \quad k_{\Delta i} = \frac{\Delta_i}{y_{i-1}} = k_i - 1$$

$$3. \text{ tempem růstu} \quad T_i = \frac{y_i}{y_{i-1}} \cdot 100 = k_i \cdot 100$$

$$4. \text{ tempem přírůstku} \quad T_{\Delta i} = \frac{\Delta_i}{y_{i-1}} \cdot 100 = k_{\Delta} \cdot 100 = T_i - 100$$

kde: y_i – hodnota časové řady za i -té časové období

y_{i-1} – hodnota časové řady za období předcházející i -tému období

Celkové změny produkce pšenice a ječmene vyjadřují elementární charakteristiky, které jsou uvedeny v tab. VI a VII. Na podkladě absolutních hodnot o úrovni produkce obou plodin diferencovaně podle sektorů a územních celků je možno vyvodit modely vývojových tendencí daných jevů, jakož i variabilitu a průměrné roční relativní změny. Vycházíme-li z konkrétních výrazů modelů vývojových tendencí, které jsou dány následujícími konkrétními výrazy:

VI. Charakteristiky změn produkce pšenice – Characteristics of changes in wheat output

Sektor	Území	Rok	Označení proměnné	Objem produkce v tis. tun	Absolutní přírůstek (úbytek)	Koeficient		Tempo	
						růstu	přírůstku	růstu	přírůstku
				y_i	Δ_i	k_i	$k_{\Delta i}$	T_i	$T_{\Delta i}$
JZD	ČSR	1981	y_1	2 118,293	—	—	—	—	—
		1982		2 141,912	23,619	1,0111	0,0111	101,11	1,11
		1983		2 744,170	602,258	1,2812	0,2812	128,12	28,12
		1984		2 907,098	162,928	1,0593	0,0593	105,93	5,93
		1985		2 906,049	-1,049	0,9996	-0,0004	99,96	-0,04
		1986		2 517,232	-388,817	0,8662	-0,1338	86,62	-13,38
		1987		2 833,830	316,598	1,1258	0,1258	112,58	12,58
	SSR	1981	y_2	1 051,261	—	—	—	—	—
		1982		1 250,984	199,723	1,1899	0,1899	118,99	18,99
		1983		1 522,533	271,549	1,2171	0,2171	121,71	21,71
		1984		1 626,193	103,660	1,0681	0,0681	106,81	6,81
		1985		1 476,510	-149,683	0,9079	-0,0921	90,79	-9,21
		1986		1 342,807	-133,703	0,9094	-0,0906	90,94	-9,06
		1987		1 667,091	324,284	1,2415	0,2415	124,15	24,15
Státní statky	ČSR	1981	y_3	479,061	—	—	—	—	—
		1982		442,537	-36,524	0,9237	-0,0763	92,37	-7,63
		1983		664,505	221,968	1,5016	0,5016	150,16	50,16
		1984		676,894	12,389	1,0186	0,0186	101,86	1,86
		1985		704,401	27,510	1,0406	0,0406	104,06	4,06
		1986		610,202	-94,199	0,8662	-0,1338	86,62	-13,38
		1987		739,635	129,434	1,2121	0,2121	121,21	21,21
	SSR	1981	y_4	165,675	—	—	—	—	—
		1982		217,869	52,194	1,3150	0,3150	131,50	31,50
		1983		260,121	42,252	1,1939	0,1939	119,39	19,39
		1984		272,356	12,235	1,0470	0,0470	104,70	4,70
		1985		250,081	-22,275	0,9182	-0,0818	91,82	-8,18
		1986		228,435	-21,646	0,9134	-0,0866	91,34	-8,66
		1987		271,629	43,194	1,1891	0,1891	118,91	18,91

VII. Charakteristiky změn produkce ječmene – Characteristics of changes in barley output

Sektor	Území	Rok	Ozna- čení pro- měnné	Objem produkce v tis. tun	Absolutní přírůstek (úbytek)	Koeficient		Tempo	
						růstu	přírůstku	růstu	přírůstku
				y_i	Δ_i	k_i	$k_{\Delta i}$	T_i	$T_{\Delta i}$
JZD	ČSR	1981	y_5	1 600,715	—	—	—	—	—
		1982		1 844,734	244,019	1,1524	0,1524	115,24	15,24
		1983		1 559,365	-285,369	0,8453	-0,1547	84,53	-15,47
		1984		1 711,833	152,468	1,0977	0,0977	109,77	9,77
		1985		1 735,159	23,326	1,0136	0,0136	101,36	1,36
		1986		2 297,674	562,515	1,3242	0,3242	132,42	32,42
		1987		1 682,701	-614,973	0,7323	-0,2677	73,23	-26,77
	SSR	1981	y_6	685,930	—	—	—	—	—
		1982		587,980	-97,950	0,8572	-0,1428	85,72	-14,28
		1983		589,390	1,410	1,0024	0,0024	100,24	0,24
		1984		673,701	84,311	1,1430	0,1430	114,30	14,30
		1985		572,598	-101,103	0,8499	-0,1501	84,99	-15,01
		1986		592,502	19,904	1,0348	0,0348	103,48	3,48
		1987		620,572	28,070	1,0474	0,0474	104,74	4,74
Státní statky	ČSR	1981	y_7	485,176	—	—	—	—	—
		1982		576,121	90,945	0,1874	0,1874	118,74	18,74
		1983		544,864	-31,257	0,9457	-0,0543	94,57	-5,43
		1984		624,806	79,942	1,1467	0,1467	114,67	14,67
		1985		629,032	4,226	1,0068	0,0068	100,68	0,68
		1986		623,879	-5,153	0,9918	-0,0082	99,18	-0,81
		1987		685,674	61,795	1,0990	0,0990	109,90	9,90
	SSR	1981	y_8	141,750	—	—	—	—	—
		1982		113,994	-27,756	0,8042	-0,1958	80,42	-19,58
		1983		111,733	-2,261	0,9802	-0,0198	98,02	-1,98
		1984		129,552	17,819	1,1595	0,1595	115,95	15,95
		1985		106,005	-23,547	0,8182	-0,1818	81,82	-18,18
		1986		109,394	3,389	1,0320	0,0320	103,20	3,20
		1987		114,002	4,608	1,0421	0,0421	104,21	4,21

pšenice

$$\begin{aligned} y_1' &= 2\,158,4929 + 109,2547 \cdot t & (r_{yt} &= 0,6851) \\ y_2' &= 1\,136,0380 + 70,8969 \cdot t & (r_{yt} &= 0,6993) \\ y_3' &= 451,4693 + 41,3197 \cdot t & (r_{yt} &= 0,7827^+) \\ y_4' &= 191,0303 + 11,7483 \cdot t & (r_{yt} &= 0,6675) \end{aligned}$$

ječmen

$$\begin{aligned} y_5' &= 1\,586,3634 + 47,4156 \cdot t & (r_{yt} &= 0,4130) \\ y_6' &= 646,6423 - 7,2794 \cdot t & (r_{yt} &= -0,3494) \\ y_7' &= 484,0535 + 27,8992 \cdot t & (r_{yt} &= 0,9150^{++}) \\ y_8' &= 132,0860 - 3,5061 \cdot t & (r_{yt} &= -0,5906) \end{aligned}$$

Můžeme prohlásit za zjištěnou převážnou a pozitivní závislost hodnoceného objemu produkce na časové proměnné t , což prokazují zjištěné hodnoty korelačních koeficientů r_{yt} (Janko 1949).

Posuzujeme-li v této souvislosti produkci pšenice v JZD ČSR a JRD SSR, můžeme konstatovat, že v obou případech se jedná o význačnou a kladnou závislost na časové proměnné t přesto, že tato závislost nebyla zjištěna jako statisticky průkazná. Naproti tomu u produkce pšenice ve státních statcích ČSR jsme zjistili kladnou, velkou, statisticky průkaznou závislost daného jevu na časové proměnné t , a to na hladině významnosti $P = 0,05$. Při hodnocení vlivu časové proměnné t na formování úrovně produkce pšenice státních majetkov SSR byla prokázána kladná a význačná, i když statisticky neprůkazná závislost.

U produkce ječmene v JZD ČSR jsme zjistili kladnou a mírnou statisticky neprůkaznou závislost na časové proměnné t . Negativní a mírná závislost rovněž statisticky neprůkazná byla v souvislosti s vyhodnocováním daného jevu zjištěna u sektoru JRD SSR. Naproti tomu u těže plodiny vyprodukované státními statky ČSR zjišťujeme kladnou a velkou, navíc statisticky vysoce průkaznou závislost na hladině významnosti $P = 0,01$. Při hodnocení stupně závislosti produkce ječmene u státních majetkov SSR byla zaznamenána význačná negativní, statisticky neprůkazná závislost posuzované úrovně výroby na časové proměnné t .

Pokud jde o kolísání objemu produkce pšenice a ječmene u námi hodnocených sektorů a územních celků v průběhu hodnocených let 1981-1987, zjišťujeme nejvyšší variabilitu u produkce pšenice v JRD SSR ($v_y = 17,12\%$) a ječmene v JZD ČSR ($v_y = 12,93\%$). Komplexní pohled na hodnocený jev poskytují následující hodnoty variačních koeficientů ($v\%$):

		pšenice	ječmen
ČSR	JZD	12,29	12,93
	státní statky	14,28	6,75
SSR	JRD	17,12	10,24
	státne majetky	14,79	10,06

S uváděnými hodnotami korespondují do značné míry i hodnoty průměrných ročních a relativních změn (přírůstků, resp. úbytků), které byly pro analýzy vypočteny prostřednictvím výrazu

$$R' = [(b_{yt}) / (a_{yt} + b_{yt} \cdot t)] \cdot 100$$

Oprávněnost tohoto tvrzení dokumentují vypočtené relativní hodnoty průměrných ročních přírůstků ($R_v\%$) pro obě plodiny, hodnocené sektory a územní celky:

		pšenice	ječmen
ČSR	JZD	3,74	2,47
	státní statky	4,37	-1,22
SSR	JRD	5,58	4,11
	štátne majetky	4,30	-3,26

ROZDĚLENÍ PRODUKCE V MEZIODVĚTOVÝCH BILANCÍCH

Rozdělení produkce podle užití můžeme zkoumat také pomocí meziodvětových (mezioborových) bilancí. Jejich podstata spočívá v tom, že v hodnotovém vyjádření charakterizují vztahy, k nimž dochází na makroekonomické úrovni při užití produkce.

„Výroba potravin čoraz menej závisí od samotného poľnohospodárstva, lebo rastie počet a podiel nepoľnohospodárskych odborov, ktoré se na nej podielajú. Delba práce medzi poľnohospodárstvom a ostatnými odvetviami sa prehľbuje a vyvíja sa v niekoľkých smeroch. Týka sa štádia prípravy výrobného procesu aj štádia spracovania poľnohospodárskej suroviny. Vedeckotechnický pokrok spôsobil, že hladký priebeh reprodukčného procesu v poľnohospodárstve dnes celkom závisí od kooperácie s ostatnými odvetvami.“ (Javůrková 1970, s. 258–259)

Po věcné stránce je bilance rozdělena do tří kvadrantů. Z hlediska konečného užití produkce nás zajímá kvadrant druhý. V něm je vyčíslena hodnota vyrobené produkce (označovaná jako zdroje) v členění na výrobní spotřebu (VS), finální užití (FU), ztráty (Z) a bilanční rozdíly (BR). Finální užití produkce pak tvoří hodnota výrobků určených na osobní spotřebu (OSP) a společenskou spotřebu (SSp), investice (I) a změnu stavu zásob (ZSZ), vývoz celkem (V) a z něho do nesocialistických zemí. Jde o bilanční rovnováhu, kterou můžeme zapsat:

$$\sum_{n=1}^k Q_n = \sum_{n=1}^k VS_n + \sum_{n=1}^k FU_n + \sum_{n=1}^k Z_n + \sum_{n=1}^k BR_n$$

$$\sum_{n=1}^k FU_n = \sum_{n=1}^k OS_n + \sum_{n=1}^k SSp_n + \sum_{n=1}^k I_n + \sum_{n=1}^k ZSZ_n + \sum_{n=1}^k V_n$$

Ve struktuře produkce by se měly prosazovat následující tendence:

a) produkce určená k dalšímu zpracování	>	finální užití produkce	– ztráty a bilanční + rozdíly
b) produkce určená k výrobní spotřebě ve zpracovatelském průmyslu	>	produkce určená k výrobní spotřebě v zemědělství	

Mimo uvedené relace by měl platit také vztah:

produkce určená k výrobní spotřebě ve zpracovatelském průmyslu	>	produkce určená k výrobní spotřebě v potravinářském průmyslu

Z dynamického pohledu by měly platit následující vztahy:

a) rozdíl přírůstku objemu produkce (Q) by měl být větší než rozdíl přírůstku produkce určené k finálnímu užití (FU) a rozdíl úbytku ztrát (Z).

Obecně můžeme zapsat

$$\Delta Q_n > \Delta FU_n - \Delta Z_n$$

Z uvedeného vztahu lze předpokládat, že při dodržení naznačené nerovnosti bude docházet ke zvětšování objemu produkce určené k dalšímu zpracování a tím ke kvalitativním změnám ve finálním užití produkce a v přeměně produktů na potraviny.

b) Rozdíl přírůstku produkce (q) určené k dalšímu zpracování by měl být větší než rozdíl přírůstku vlastního meziprojektu (m) jako podmínky prohlubování společenské dělby práce mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství. Popisovaný vztah můžeme zapsat

$$\Delta q > \Delta m$$

ZÁVĚR

Předkládaná studie ukázala, že rozdělení produkce podle směrů užití je možno hodnotit z hlediska jednotek, v nichž je produkce vykázána (naturálních, peněžních) a z hlediska časového (statické a dynamické pojetí). Pro posouzení vývojových tendencí zakládajících společenskou dělbu práce v ZPoK (ZPK) a pro plánování zpracovatelských kapacit v potravinářském průmyslu je nutné využít hlediska naturálního rozdělení produkce s dynamickým pojetím změn, k nimž v hodnoceném období má dojít. Prvořadým předmětem zájmu z hlediska společnosti musí totiž být zabezpečení takového výkonu zpracovatelských kapacit a objemu skladovacích kapacit, které umožní, aby jejich prostřednictvím bylo možno realizovat transformaci vyrobené suroviny na finální výrobky určené k výživě obyvatel při minimálních ztrátách. Současně bylo prokázáno, že stávající informační zdroje o rozdělení produkce podle užití by bylo účelné rozšířit o další informace, které by v podrobnějším členění umožnily analyzovat řešenou problematiku navrženým metodickým postupem.

Literatura

- HOLAS, J.: Vertikála chlebového obilí určeného ke zpracování na cereální výrobky. In: Výrobní vertikály v zemědělsko-potravinářském komplexu. Sbor. Českoslov. Akad. zeměd., 1988, č. 21.
- CHOMA, D.: Zemědělství vstoupilo do nových podmínek. Tribuna, 1989, č. 7, s. 3.
- JANKO, J.: Matematická statistika. Praha, NČAV 1949.
- JAVŮRKOVÁ, J.: Vedeckotechnická revoluce a poľnohospodárstvo v kapitalistických krajinách. In: Vedeckotechnická revoluce a kapitalismus. Bratislava, EPOCHA 1970.
- KRUPIČKA, J.: Základní problémy proporcionality ve sféře výživy. Polit. Ekon., 1985, č. 10, s. 1029–1042.
- LEDL, C. – GROLIG, A. – ŠPYRKA, M. – ŠTEVKO, J.: Ekonomika zemědělství. Praha, SZN 1983.
- NOVÁK, J.: Organizace výrobních vertikál v ZPoK. In: Výrobní vertikály v zemědělsko-potravinářském komplexu. Sbor. Českoslov. Akad. zeměd., 1988, č. 21.
- TVRDOŇ, O.: Potraviny a ekonomika racionální výživy. [Závěrečná zpráva.] Brno, VŠZ 1985.
- VORÁČ, P.: Hospodářské ukazatele v současném řízení podniků. Praha, Svoboda 1986.
- Matematické modelování dlouhodobých plánů a prognóz vývoje ZPoK a ZPK v ČSSR. Mezin. zeměd. čas., 1988, č. 2, s. 14–21.
- Rozdělení rostlinných a živočišných výrobků. Praha, FSÚ 1981–1987.
- Statistická ročenka ČSSR. Praha, FSÚ 1982.
- Statistická ročenka ČSSR. Praha, FSÚ 1988.
- Zhodnocení technicko-ekonomické úrovně potravinářského průmyslu. Praha, MZVŽ ČSR 1989.

Došlo 12. 6. 1989

TVRDOŇ O., Vysoká škola zemědělská, Brno

K problematice rozdělení produkce podle užití

Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 3, s. 249–264. — 1 graf, 7 tab., lit. 14, res. čes., rus., angl., něm.

zemědělská produkce, rozdělení, užití, metodologie, analýza, aplikace

Práce je zaměřena na metodologii hodnocení zemědělské produkce podle užití v zemědělství ČSSR. Byly posuzovány a hodnoceny až dosud uplatňované metodické postupy k řešení dané problematiky. Na jejich podkladě byl navržen modifikovaný způsob rozdělení produkce podle jejího užití a zhodnocen jeho význam pro zajištění výživy obyvatel. Aplikace metodického přístupu se opírá o faktografické údaje získané ze zemědělství státního a družstevního sektoru diferencovaně podle územních celků (ČSR a SSR) v období 1970–1987.

ТВРДОНЬ О., Высшая сельскохозяйственная школа, Брно

K problematice rozdělení produkce v souladu s cíli jejího využití

Zeměd. Ekon., 36, 1990, № 3, s. 249–264. — 1 граф, 7 табл., лит. 14, рез. чешск., русск., angl., нем.

сельскохозяйственная продукция, распределение, использование, методология, анализ, применение

Рассматривается методология оценки сельскохозяйственной продукции в соответствии с целями ее использования в рамках сельского хозяйства ЧССР. Приводится анализ и оценка применяемых методических подходов к решению данной проблематики. На их основе предложен модификационный способ распределения продукции в соответствии с целями ее использования с характеристикой его значения для обеспечения населения продовольствием. Данный методический подход опирается на территориально-дифференцированные (ЧСР и ССР) фактографические данные полученные из сельскохозяйственного государственного и кооперативного секторов за 1970–1987 годы.

TVRDOŇ O., University of Agriculture, Brno

Division of agricultural output according to its use

Zeměd. Ekon., 36, 1990, No. 3, pp. 249–264. — 1 graph, 7 tabs, refs 14, summaries in cs, ru, en, de
agricultural output, division, use, methodology, analysis, application

Methods are being described of evaluation of agricultural output according to its use in the CSSR agriculture. The hitherto applied methodical procedures are evaluated which have been used in the given sphere. A modified method of output division according to its use has been proposed on their basis and its importance for the provision of population nutrition has been evaluated. Application of the methodical procedure makes use of the data obtained in the State-owned and co-operative sector of agriculture; the data are differentiated according to territorial units (CSR and SSR) for the period of 1970–1987.

TVRDOŇ O., Hochschule für Landwirtschaft, Brno

Zur Problematik der Aufteilung der Produktion der Verwendung nach

Zeměd. Ekon., 36, 1990, Nr. 3, S. 249–264. — 1 Graph. Darst., 7 Tab., Lit. 14, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaftsproduktion, Aufteilung, Verwendung, Methodologie, Analyse, Anwendung

Geschildert wird die Methodologie der Bewertung der landwirtschaftlichen Produktion entsprechend der Verwendung in der Landwirtschaft der ČSSR. Gewertet wurden die bisher angewandten methodischen Vorgehen bei der Lösung der gegebenen Problematik. Davon ausgehend wird ein modifiziertes Herangehen an die Aufteilung der Produktion nach deren Verwendung vorgeschlagen und die Bedeutung eingeschätzt, die sie für die Sicherung der Ernährung der Bevölkerung hat. Die Nutzung dieses methodischen Herangehens stützt sich auf die faktischen Angaben aus der Landwirtschaft (des staatlichen und genossenschaftlichen Sektors) differenziert nach Territorialeinheiten (ČSR und SSR) im Zeitraum 1970–1987.

Adresa autora:

Doc. JUDr. ing. Oldřich Tvrdoň, CSc., Vysoká škola zemědělská, Zemědělská 5,
613 00 Brno

PERSPEKTIVY POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU VE SVĚTĚ

V potravinářském průmyslu dochází postupně ke změnám spočívajícím zejména v zavádění nových typů zpracovatelských technologií. Nové, dokonalejší druhy potravinářských výrobků, z nichž každý má specifické charakteristiky a vlastnosti, vzbuzují zájem spotřebitelů.

Zavádění nových výrobků je zaměřeno zvláště na udržení vysoké kvality, prodloužení životnosti a na vhodnost jejich využívání. Spotřebitelé ve světě věnují stále větší pozornost svému zdraví a vyžadují potraviny, které jsou nezávadné, mají vysokou kvalitu, lze je zpracovávat mikrovlnným ohřevem, mají čerstvou chuť a neobsahují žádné chemické ochranné látky.

Změny postojů spotřebitelů

Požadavky spotřebitelů osmdesátých let se proti sedmdesátým letům značně změnily a očekává se, že tato změna bude dále pokračovat. Dnešní spotřebitel si přeje výživné potraviny se širokou škálou chutí, včetně národních a místních specialit.

K velkým změnám ve způsobu stravování došlo zejména v USA. Američané jsou zpravidla velmi zaměstnaní, a proto se dřívější tradice tří vyvážených jídel denně již považuje za staromódní. V současné době se orientují na lehčí jídla v menším množství vícekrát denně. Tato změna ve způsobu stravování ovlivňuje všechny složky populace.

Nejrychleji roste zájem spotřebitelů o mikrovlnný ohřev jídel. Tento trend je významný pro výrobce vyvíjející inovované balicí a zpracovatelské technologie vhodné pro mikrovlnný ohřev. Mikrovlnné trouby jsou v USA ve značné oblibě. V současné době pracuje 56 % žen mimo domov a 54 % domácností má dva příjmy. V současné době má téměř 80 % domácností v USA alespoň jednu mikrovlnnou troubu.

Požadavky spotřebitelů v příštím desetiletí budou diktovány vývojovými trendy v životním stylu a demografii. Změny v životním stylu přivádějí spotřebitele ke snadno zpracovatelným potravinám. K uspokojení požadavků spotřebitele v roce 2000 musí potravinářský průmysl účinně využívat nové technologie.

Zřizování restaurací pro rychlé stravování splnilo v posledních 20 letech požadavky na pohodlí, které současný životní styl požaduje. V příštím desetiletí si budou spotřebitelé ve světě přát přenést tuto úroveň pohodlí i do svých domovů nebo na pracoviště současně s vysokou kvalitou a nutriční hodnotou jídel.

V posledních letech dochází rovněž ke změnám v demografii obyvatelstva, které mají významný vliv na způsob spotřeby potravin. Výrobci hledají nové metody a zpracovatelské technologie, které by byly dostatečně pružné a vhodné pro splnění měnících se požadavků zákazníků. Předpokládá se, že demografické změny budou pokračovat, tak jak se budou rozšiřovat příjmy obyvatelstva.

Odhaduje se, že v současné době 13 % amerických domácností se považuje za tradičně rodinné. Průměrný věk Američanů v devadesátých letech, kdy se projevil vliv populace z období zvýšené porodnosti, bude 36 roků, a národnostní menšiny budou v příštích deseti letech představovat 25–30 % obyvatelstva USA. Jednou z nejrychleji narůstajících skupin obyvatelstva jsou starší ročníky. V roce 2000 bude v USA 80 mil. lidí starších 55 let. Tendence směrem k zajištění potřeb starších lidí a národnostních menšin bude proto jedním z hlavních cílů potravinářské výroby.

Také úspora času bude kritickým prvkem při volbě jídel (vzhledem ke stále větší zaměstnanosti žen), neboť nebude dostatek času k přípravě vyrovnaných nebo kompletních jídel připravených doma, přesto však bude vyžadována dobrá strava a její konzumování doma.

V budoucnosti rovněž poroste význam nové cesty distribuce potravin ke spotřebiteli. Tradiční supermarket, obchody, dodávky do domu a obchody se specialitami budou představovat jen část komplexního tržního a distribučního systému, který bude existovat v roce 2000.

Trvanlivost potravin je dalším významným aspektem. Výrobci hledají nové metody a zpracovatelské technologie pro rozšíření trvanlivosti potravin, které by měly současně vysokou výtěžnost, vysokou účinnost a které by umožnily vyrábět vysoce kvalitní výrobky za nízké ceny. Potravinářský průmysl se soustřeďuje na zabezpečování trvanlivých potravin, přičemž tradiční zpracovatelské metody zahrnují uzení, sušení, konzervování a zmrazování. Ohřev potravin před jejich spotřebou buďto vařením, pečením nebo sušením představuje formy tepelného působení používané pro ochranu potravin. Prostým vařením se získají stravitelnější potraviny, důležitější ovšem je, že vařením potravin se odstraní a zničí většina mikroorganismů a potravinářských enzymů. Takto zpracované potraviny lze obecně uchovávat po mnohem delší dobu než syrové.

Přestože průmyslové tepelné procesy používané potravinářským průmyslem dostatečně účinně ničí mikroorganismy a enzymy, ovlivňují na druhé straně nepříznivě jiné vlastnosti potravin. Hlavní nevýhodou těchto metod je, že takto upravené potravinářské výrobky ztrácejí dojem čerstvosti. Od vývoje tepelných procesů dnes i v budoucnosti se vyžaduje, aby zdokonalily jakost potravinářských výrobků, omezily jejich přehřívání tím, že se použijí vysokoteplotní procesy působící jen krátkou dobu, a současně snížily náklady na balení.

Potravinářská technologie

Průmyslová revoluce v minulém století byla katalyzátorem pro vývoj moderních technologií a rozvoj vědeckého poznání, industrializace vedla k přeměně od zemědělské k průmyslové společnosti. Průmyslová revoluce vytvořila technologie a vybudovala závody schopné zajišťovat potraviny, zboží a služby pro rychle se rozvíjející městskou populaci, rovněž zdokonalení dopravy přispělo k rozvoji potravinářského průmyslu. Vývoj nových technologií uchování potravin (pasterizace, konzervace, chlazení a zmrazování) znamenal, že spotřebitel měl možnost získat více nezávadných potravin s lepší kvalitou než dosud.

Začátkem tohoto století začal potravinářský průmysl získávat lepší představu o požadavcích spotřebitelů. Spotřebitelé požadovali výrobky dobré jakosti za stále ceny a jejich požadavky vedly k výrobě a distribuci značkových potravinářských výrobků, které přispěly k standardizaci v potravinářském průmyslu.

Zmrazování. Kolem dvacátých let byly vyvinuty technologie, které vedly k mraženým výrobkům v podobě, v jaké je známe dnes. Potraviny zmrazené bezprostředně po sklizni a skladované za nízkých teplot se brzy staly přijatelnou alternativou čerstvých výrobků po skončení sezóny. Kromě toho vedlo zmrazování ke zvýšení jakosti potravin ve srovnání s jinými metodami jejich dlouhodobého uchovávání. Dnes je zmrazování technologií široce používanou v potravinářském průmyslu pro nespočetné druhy zpracovaných i nezpracovaných potravinářských výrobků.

Tepelné zpracování a konzervování je technologie ochrany potravin používaná potravinářským průmyslem k prodloužení jejich trvanlivosti. Konzervování potravin v hermeticky uzavřených nádobách za vakua bylo zavedeno již dávno. Tyto výrobky nepotřebují

zmrazování a mohou být bezpečně konzumovány i po značně dlouhé době skladování (jeden rok i více).

Tepelným zpracováním se zabezpečily podmínky nezbytné pro zničení bakterií a mikroorganismů tvořících spóry, které jsou příčinou zkažení potravin. Jakost takto tepelně upravených potravin byla však jen průměrná. Tyto metody zpracování potravin však umožnily v celosvětovém měřítku distribuci celé řady různých druhů zelenin, polévek, ovoce a rybích a podobných výrobků, které by jinak byly pro spotřebitele nedostupné.

V posledním období došlo k několika zlepšením zařízení pro tepelné zpracování. Potravinářský průmysl má nyní k dispozici statické, kontinuální, rotační a hydrostatické retortové pece. Jejich volba závisí na specifickém použití. V retortových pecích se úspěšně používají kovové plechovky, sklenice, plastové sáčky a nejnověji plastové trubky a misky.

Dehydratace a sušení. Dehydrované potravinářské výrobky se rozšířily zejména v posledním období. Operace jako sušení rozprašováním, aglomerace, sublimační sušení, sušení v bubnových sušárnách a nejnověji sušení pomocí mikrovln se nyní v potravinářském průmyslu používají v širokém měřítku.

Jedním z příkladů potravin vyráběných dehydratací je výroba kávy. Jiným příkladem použití moderních technologií v posledních deseti letech je výroba těsta. Procesy vytlačování a sušení jsou nejdůležitější součástí výroby všech těstovin. V nedávných letech se však spotřeba těstovin snížila, a proto výrobci přišli s řadou inovací, které přispěly k opětovnému zvýšení jejich obliby.

Instantní výrobky zpravidla sestávají z různých suchých přísad, smíchaných v přesně stanoveném poměru, balených v krabicích s přitažlivou úpravou a doprovázených jednoduchými návody k použití. Pro jejich domácí přípravu pak stačí pouze vhodná tekutina (mléko či voda) a některý typ tepelné úpravy. Tento druh výrobků umožňuje spotřebiteli připravit jídlo z čerstvých materiálů a ušetří mu mnoho času.

Perspektivy nových potravinářských technologií

Potravinářský průmysl vždy hledal takové procesy, které lze realizovat v průmyslovém měřítku, aby mohl dlouhodobě vyrábět specifické výrobky. Původní výrobní systémy byly však málo pružné, neboť výrobní zařízení byla umístěna centrálně, aby využila předností surovinových zdrojů a napojení na distribuční systémy pro dodávku výrobků spotřebiteli.

Pro budoucnost bude však nezbytné zkonstruovat taková výrobní zařízení, která by zajistila maximální využití materiálů a maximální flexibilitu procesů. Výrobní zařízení budou decentralizována, aby se zkrátil distribuční cyklus i dodávky čerstvých produktů zákazníkům.

V tomto směru se potravinářský průmysl nijak neliší od mnoha jiných průmyslových odvětví a pro zajištění konkurenceschopnosti musí neustále rozšiřovat program inovací a modernizací.

Potravinářský průmysl se připravuje na technologie, které směřují k produktivnějšímu plánování a řízení budoucích průmyslových závodů. V devadesátých letech budou zaváděny nové technologie, které se stanou klíčovými i pro začátek 21. století.

Výroba řízená počítačem. V minulosti chyběly výrobcům potravinářských produktů komunikační systémy mezi výrobou, výzkumem, vývojem a marketinkem. Počítačem řízená výroba je technologií zahrnující automatizaci a integraci výrobní činnosti, která má přeměnit výrobu potravin z tradičního systému, vyžadujícího rovnováhu mezi kvalitou, cenou, kapacitou a flexibilitou výrobků, na nový systém. Tento systém umožní výrobcům

přijmout nové strategie na základě integrace všech prvků podnikatelského systému, nezbytných pro rychlé reakce na změny tržních požadavků.

Roboty používají již řadu let v automobilovém, elektrotechnickém a farmaceutickém průmyslu. Je reálné předpokládat, že se tyto nové technologie rozšíří i do potravinářského průmyslu.

Zpracování pomocí mikrovln. Mikrovlnné trouby umožňují využít mikrovlnnou technologii také pro konzervování potravin. Jednou z nejslibnějších tepelně stabilizačních technologií pro potravinářské výrobky je právě průmyslové mikrovlnné zpracování, jehož použití v potravinářském průmyslu je teprve v počátcích. Od výzkumu a vývoje se očekává, že zavede mikrovlnné zpracování jako účinnou pasterizaci a sterilizaci různých druhů potravin.

Pro průmyslové mikrovlnné trouby jako zařízení pro tepelné zpracování je třeba určit vhodné parametry a výrobní podmínky pro pasterizaci a sterilizaci. Pasterizace potravin se provádí v beztlakových mikrovlnných troubách, protože teplota pasterizace leží pod bodem varu výrobků. Mikrovlnná pasterizace se nyní používá v řadě evropských zemí k prodloužení trvanlivosti těstovin a pekárenských výrobků.

Mikrovlnná sterilizace vyžaduje tlakové prostředí pro získání vyšších teplot, nezbytných pro sterilizaci. Jiným důležitým faktorem v mikrovlnných sterilizačních procesech je dosáhnout jednotného rozdělení teplot v potravinářském výrobku, aniž by se vytvářela „horká místa“, která se často u mikrovlnných zpracovatelských systémů vyskytují.

Snaha o prodloužení trvanlivosti potravinářských výrobků je nyní hlavní hnací silou potravinářského průmyslu. Potravin y získané tradičními technologiemi tepelné stabilizace (konzervováním) nemají zpravidla vzhled čerstvých výrobků ani při zachování vysoké jakosti.

Aseptická technologie. V USA, Japonsku i v Evropě se již objevuje značné množství potravinářských výrobků, které jsou na vysoké organoleptické úrovni, trvanlivé a velmi vhodné pro konzumaci. Tyto výrobky jsou výsledkem pokroku dosaženého v aseptických zpracovatelských a balicích technologiích. Aseptická technologie je metoda, která využívá společných výhod tepelně stabilizovaného produktu a sterilního obalového materiálu. Výrobky, např. polévky, omáčky, ovocné šťávy a jiné nápoje, lze dlouhodobě skladovat, aniž by je bylo třeba udržovat při nízkých teplotách.

Ozařování se používá již řadu let ke sterilizaci lékařských a farmaceutických výrobků. Jde o tepelnou metodu využívající záření gama k ničení mikroorganismů. V současné době se ozařování ukazuje jako vhodná technologie i pro zajištění vysoké trvanlivosti celé řady potravinářských výrobků. K průmyslovému rozšíření takto upravených potravin je však třeba, aby spotřebitelé měli jistotu o jejich nezávadnosti a aby se dosáhlo schválení jejich používání od příslušných úředních orgánů. Ozařování může ve srovnání s jinými technologiemi ochrany potravin příznivě ovlivnit kvalitu vybraných kategorií potravin.

Potravinářský průmysl USA

Často se setkáváme s názorem, že rozhodující je zajištění zemědělské výroby, a následný transfer ke spotřebiteli již není obtížný. Realita však prokazuje omylnost takového přístupu ke třetí sféře ZPK, v níž probíhá zpracování, skladování a prodej produkce.

Příkladem racionálního přístupu je potravinářský průmysl USA, zaměřený na plné využití odbytu vhodně zpracovaných produktů. Každoročně se zpracovává objem zemědělských surovin v hodnotě zhruba 88 miliard dolarů. Jejich hodnota zpracováním, skladováním a oběhem narůstá, takže spotřebitel za ně zaplatí již 345 miliard dolarů, takže surovina se zhodnocuje průměrně čtyřnásobně.

V potravinářském průmyslu je zaměstnána převážující část pracovníků ZPK. Racionalizoval se proces vertikální integrace, zejména mezi masným průmyslem a producenty drůbeže a skotu. V USA pracuje na 3 600 jatek, z nichž značná část je vybavena až ultramoderním technologickým zařízením, přestože zůstávají některé úseky s ruční prací. Hledají se způsoby, jak málo produktivní, a zejména namáhavou práci v budoucnu nahradit stroji, což se týká zejména bourání jatečných půlek a zpracování masa. Značná část produkce se zde porcuje a spotřebitelsky balí. Charakteristické je, že kapacity jsou běžně předimenzovány zhruba o 20 % normální kapacity, takže jsou schopné zvládnout bez větších problémů špičku nabídky jatečných zvířat.

Nejvýznamnějším směrem rozvoje masného průmyslu USA je značný stupeň opracování masa, dovolující využít všech částí jatečných zvířat jako potravy.

V širokém sortimentu se vyrábějí polotovary i hotová jídla zejména z drůbežního masa, vyhovující měnícím se potravním zvyklostem spotřebitelů. Mění se i velikost porcí, jejich úprava, balení a způsob dalšího kuchyňského opracování. Masný průmysl dodává na trh výrobky v hodnotě asi 70 mld dolarů.

Vysokého stupně koncentrace a specializace doznal mlékárenský průmysl. Rozšiřuje se zejména produkce zmrazených mléčných výrobků, různých druhů konzumního mléka a mléčných nápojů s různým obsahem tuku a s různou trvanlivostí. Široká je též škála výroby sýrů. Mlékárenský průmysl vyrábí kolem 400 druhů výrobků, především sýrů, ale i různých druhů mléka a dalších výrobků. Mimořádné pozornosti se dostává mléčným výrobkům se sníženým obsahem tuku. Používá se nejrůznějších druhů přísad, především ovocných, bobulovin, džemů, ale i čokolády, vitamínů aj. Na vysokém stupni je výroba dětské výživy, dezertů, sušené syrovátky a dalších produktů.

Mlékárenský průmysl je vybaven vyspělou technikou, která dovoluje při zachování mimořádně vysokého stupně výrobní hygieny mechanizovat celý výrobní proces až do spotřebitelského balení a všech konečných operací. Operativní zavedení nejnovějších výsledků vědeckotechnického rozvoje dovolilo technologicky změnit výrobu téměř všech mléčných produktů, takže se využívá všech složek mléka využitelných pro výživu. Mlékárenský průmysl uskutečnil v plném rozsahu přechod na bezodpadní výrobní technologii, průmyslové zpracování nyní zahrnuje kolem 70 % druhotných mléčných surovin, což dovoluje využít kolem 90 % celkových zdrojů mléčné bílkoviny pro potravní účely.

Poměrně široce se rozvíjí zpracování brambor. K potravním účelům se používá kolem 80 % vyrobených brambor, z nichž se kolem poloviny zpracovává na hotové výrobky nebo na polotovary. Z 58 kg brambor připadajících na spotřebu pro jednoho obyvatele se 36 kg využívá ve formě zpracovaných výrobků (pomfritů, různých zmrazených výrobků, sušených produktů aj.). Surovina, kterou není možné využít při zpracování na škrob, se používá ke krmení skotu.

Pro americký potravinářský průmysl je charakteristické účelné balení v množstvích odpovídajících různým požadavkům spotřebitelů. Funkční i vysoce estetická hodnota samotného obalu je nezbytným předpokladem, aby se výrobek mohl uplatnit na trhu. Podmínky tvrdého konkurenčního boje mezi výrobci vyžadují i od spotřebitelů, aby se velmi rychle orientovali ve stále se měnícím sortimentu a úpravě produktů. Reklama se zaměřuje na propagaci výrobních značek a využívá vysoké estetické hodnoty obalů a designu; téměř každý produkt má svoji reklamu, tovární značku a název.

Z nových perspektivních směrů prosazujících se agresivně v potravinářském průmyslu USA je to zejména výroba náhražek cukru a obilních snídaní. Kukuřičný sirup s vysokým obsahem fruktózy se stává postupně nejvýznamnějším sladidlem a vytěsňuje cukr. Kukuřičný sirup sladivostí překonává sacharózu nejméně o jednu polovinu, proto jeho hlavními spotřebiteli jsou průmysl cukrovinek a výroba nealkoholických nápojů.

USA jsou v současné době největším výrobcem i spotřebitelem kukuřičného sirupu (HFCS) na světě, produkují a realizují téměř 70 % světové produkce. Jeho celková spotřeba se v USA v letech 1975–1987 zvýšila ze 485 na 5 235 tis. tun, tj. 10,5krát; podíl

na energetických sladidlech vzrostl ze 4,3 na 36,1 %, zatímco podíl cukru klesl ze 76,4 na 47,9 % (tab. I).

Tempo přírůstku spotřeby HFCS a zvýšení jeho podílu na trzích energetických sladidel se v posledních letech zpomalilo v souvislosti s téměř ukončeným procesem náhrady cukru HFCS při výrobě nealkoholických nápojů. V roce 1987 se v USA spotřebovalo při výrobě nealkoholických nápojů téměř 71 % produkce HFCS, v konzervářském a zpracovatelském průmyslu 11,7 %, v pekárenském průmyslu 8 %, mlékařském průmyslu 5,3 % a při výrobě cukrovinek aj. 4 %.

V nejbližších letech se očekává povolení dalších tří druhů nízkoenergetických sladidel: alitamu (2 000krát sladší než cukr), sukralózy (600krát sladší) a cyklamátů (30krát sladší). Dojde tedy k „rehabilitaci“ cyklamátů, které byly v USA zakázány v roce 1969, ale používají se jako sladidlo v řadě západoevropských zemí.

V mlýnsko-pekárenském průmyslu postupně roste výroba hotových obilných snídaní, vyznačujících se vysokou nutriční hodnotou. Jsou složeny z pražených obilnin, obsahují suché ovoce, ořechy, minerální a vitamínové přísady a mají vysoký obsah vlákniny. V přísadách je více než deset různých živin (např. esenciálních aminokyselin a mikroprvků), což činí tyto výrobky mimořádně výživnými.

Široký rozvoj doznává také průmysl dětské výživy a dietních potravin nejrůznějších určení.

V potravinářském průmyslu postupně dochází ke strukturální přestavbě, ke kvalitativnímu zdokonalování techniky a výrobních technologií. Zřetelný je vliv potravinářských společností na farmáře, na působení velkoobchodu a maloobchodu, na balírny, výrobu obalů i způsob přepravy. Velké výrobní společnosti si budují vlastní surovinovou základnu prostřednictvím smluvních výrobců, přičemž se velmi důsledně prosadil systém standardů pro dodávané suroviny.

Současně však i obchod a hromadné stravování se zřetelem ke změnám po-

I. Spotřeba základních sladidel v USA v tis. tun na obyvatele

Rok	Rafinovaný cukr	Kukuřičný sirup	Dextróza a glukóza	Celkem
1980	9 638	1 978	2 180	12 796
1985	6 876	4 881	2 340	14 097
1988	6 831	5 552	2 440	14 823
1995 ¹⁾	7 439	6 759	2 785	16 983

Spotřeba na obyvatele (v kg v přepočtu na sušinu)

1980	37,9	8,7	9,6	56,2
1985	28,6	20,4	9,8	58,8
1988	27,9	22,6	10,1	60,6
1995 ¹⁾	28,4	26,0	10,9	65,3

¹⁾ prognóza

žadavků spotřebitelů vyvíjejí na potravinářské společnosti tlak na změnu technologie výroby, vyžadují zvyšování jakosti produktů, jejich obchodního vzhledu a forem balení. Stále silněji se uplatňuje autoregulační systém se zpětnou vazbou, který nabývá na stále větší důraznosti a vede k rychlým inovačním změnám.

Současná i budoucí etapa rozvoje potravinářského průmyslu se vyznačuje vysokým tempem zavádění výsledků vědeckotechnického pokroku, plnou mechanizací a značným stupněm automatizace zpracovatelských procesů, zaváděním energeticky úsporných a bezodpadních výrobních technologií, využíváním výpočetní techniky, mikroprocesorů a robotiky, dovolujících realizovat vysokou jakost výroby a nutriční hodnoty potravin.

Dále se zvýrazní racionální rozmístění výroby; má zajišťovat vysokou efektivnost a snižovat přepravní náklady. Rozmístění zpracovatelských kapacit respektuje jednak blízkost produkčních oblastí suroviny, na druhé straně však ani nemůže přehlížet vzdálenost od míst odbytu produkce.

Potravinářský průmysl patří v USA k jednomu z nejvýznamnějších odvětví národního hospodářství. Zaujímá jednu z vedoucích pozic v objemu čisté výroby, počtu pracovníků i objemu investic. Lze jej rovněž nazvat motorem rozvoje celého ZPK, základním integrátorem a organizátorem procesu výroby potravin, neboť asi čtyři pětiny zemědělských výrobků procházejí zpracovatelskými procesy v potravinářských podnicích. Stále více se bude usnadňovat příprava jídel v domácnostech, tak aby průmyslové zpracování a různé úpravy nesnižovaly nutriční hodnotu ani estetický vzhled výrobku.

Potravinářský průmysl stále ve větší míře podmiňuje charakter spotřeby potravin, vyrábí kolem 70 000 druhů výrobků, k nimž ročně přibývá kolem 3 000 až 4 000 nových, které obměňují stávající sortiment, nebo jej rozšiřují. V současné době 97 % potravinářských výrobků procházejících obchodní sítí je přímo připraveno k použití, případně vyžaduje pouze minimální kuchyňskou úpravu. Díky široce rozvinutému skladování se rovněž odstranily sezónní výkyvy v zásobování obyvatelstva, zvláště čerstvým ovocem a zeleninou.

Budoucnost v dalším rozvoji výroby potravin spočívá jak v jejich (relativní) lacinosti, tak v kvalitě a minimalizaci času na jejich úpravu a přípravu v domácnosti.

ZÁVĚRY

Nepochybně dojde i u nás k rozsáhlým změnám, které potravinářskému průmyslu umožní vyhovět rostoucím požadavkům spotřebitelů především na zavádění nových technologií.

Očekává se, že se budou všeobecně používat mikrovlnné trouby, které budou stále dokonalejší a jejich používání bude jednodušší.

Dále se očekává, že v příštím desetiletí se pro zvýšení odolnosti potravinářských výrobků vůči podmínkám zpracování a dlouholetého skladování významně uplatní biotechnologie. Obalový systém bude hrát rozhodující roli při zajištění optimální jakosti, chuti a čerstvosti potravinářských výrobků. Modifikované balicí technologie a technologie pracující v atmosféře v předem daném složení umožní potravinářskému průmyslu současně s vývojem obalových materiálů a zpracovatelských metod vyrábět takové výrobky, jaké spotřebitelé očekávají v budoucnosti.

Spotřebitelé budou i nadále vyvíjet tlak na vysoce kvalitní, nezávadné a neobvyklé potravinářské výrobky, takže výrobci budou muset věnovat větší pozornost způsobu přípravy a prodloužení trvanlivosti potravinářských výrobků. Ti výrobci potravin, kteří budou schopni dodávat připravené, čerstvé chutnající, vysoce jakostní potraviny za přiměřenou cenu, budou nejspěšnějšími v potravinářském průmyslu devadesátých let zvláště na zahraničních trzích.

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc.

СОДЕРЖАНИЕ

Еничек В.: Пищевая промышленность в новых условиях	177
Перлин Ц., Дедек М.: Предпосылки и условия развития промышленно- го производства продуктов питания	179
Башек В., Сметана Т.: Возможности промышленной финализации про- изводства продовольственной продукции в сельскохозяйственных предприя- тиях в рамках новых экономических условий	191
Гемерова Я.: Предприятия пищевой промышленности в новых эконо- мических условиях	203
Башек В., Вылетал Б.: Отдельные аспекты организации и управления пищевой промышленности в современных условиях	213
Мезера И., Юна В.: Роль рынка в рамках нового хозяйственного меха- низма	221
Шклубал З., Олшанский Ч.: Некоторые предложения по развитию экономического управления в предприятиях пищевой промышленности с применением автоматизированных систем	229
Клапкова Г.: Мотивационная функция оплаты труда в условиях самофи- нансирования пищевой промышленности	241
Тврдоň О.: К проблематике распределения продукции в соответствии с целями ее использования	249
<i>Из зарубежа</i>	
Еничек В.: Перспективы развития пищевой промышленности в мире	265

CONTENTS

Jeníček V.: Food industry in the new conditions	177
Perlín C., Dědek M.: Prerequisites and conditions of the development of indu- strial food production	179
Bašek V., Smetana T.: Manufacture of final food products in agricultural en- terprises in new economic conditions	191
Hemerová J.: The enterprises of food industry in new economic conditions	203
Bašek V., Vyletal B.: Some aspects of food industry organization and manage- ment in present conditions	213
Mezera J., Juna V.: Role of market in the new economic mechanism	221
Šklubal Z., Olšanský Č.: Subjects of the development of economic manage- ment in food-industry enterprises using computer-assisted systems	229
Klapková H.: Motivating role of wages in the conditions of self-financing in the food industry	241
Tvrdoň O.: Division of agricultural output according to its use	249
<i>From abroad</i>	
Jeníček V.: The prospects of food industry in the world	265

INHALT

Jeníček V.: Die Lebensmittelindustrie unter neuen Bedingungen	177
Perlín C., Dědek M.: Voraussetzungen und Bedingungen für die Entwicklung der industriellen Produktion von Lebensmitteln	179
Bašek V., Smetana T.: Möglichkeiten der Lebensmittel-Finalisierung in Landwirtschaftsbetrieben unter den neuen Wirtschaftsbedingungen	191
Hemerová J.: Die Betriebe der Lebensmittelindustrie unter den neuen ökonomischen Bedingungen	203
Bašek V., Vyletal B.: Einige Aspekte der Organisation und der Leitung der Lebensmittelindustrie unter den gegenwärtigen Bedingungen	213
Mezera J., Juna V.: Zur Aufgabe des Marktes im neuen Wirtschaftsmechanismus	221
Šklubal Z., Olšanský Č.: Einige Vorstellungen über die Entwicklung der ökonomischen Rechnungsführung bei der Leitung der Betriebe der Lebensmittelindustrie unter Nutzung automatisierter Systeme	229
Klapková H.: Die Motivierungsfunktion des Lohnes unter Bedingungen der Eigenfinanzierung in der Lebensmittelindustrie	241
Tvrdoň O.: Zur Problematik der Aufteilung der Produktion der Werwendung nach	249

Aus dem Ausland

Jeníček V.: Perspektiven der Lebensmittelindustrie im Weltmaßstab	265
---	-----

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA uveřejňuje studie, rozborů a vědecká pojednání o vyřešených úkolech výzkumu v oboru ekonomiky zemědělství a potravinářského průmyslu. Vydává Československá akademie zemědělská – Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství. Vychází měsíčně. Redakce: 120 56 Praha 2, Slezská 7, telefon 25 75 41, 25 44 51. Celoroční předplatné Kčs 204,-. Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 3, 737 36 Český Těšín.

© Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha 1990.

Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha, ACT, Kafkova 19, 160 00 Praha 6, PNS-ÚED Praha, závod 02, Obránců míru 2, 656 07 Brno, PNS-ÚED Praha, závod 03, Gottwaldova tř. 206, 709 90 Ostrava 9. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS – ústřední expedice a dovoz tisku Praha, administrace vývozu tisku, Kovpakova 26, 160 00 Praha 6.